

Володимир Поліщук

ТАМ, ДЕ ІНГУЛ КРУТО ВІВСЯ

Володимир Поліщук

**ТАМ, ДЕ ІНГУЛ
КРУТО ВІВСЯ**

П'ЯТА КНИГА ПУБЛІКАЦІЙ

Кіровоград

2016

УДК 070
ББК 76

Поліщук В.В

П102 Там, де Інгул круто вився/ Поліщук В. –
Кіровоград:, 2016. – 102 с.

У книзі зібрані публікації журналіста
Володимира Поліщука, які вийшли друком у
засобах масової інформації у 2015 році.

УДК 070

ББК 76

© В.В. Поліщук, 2016

© poly-kancler.kr.ua

© poly-kancler.com.ua

НАРОДНОМУ ТЕАТРУ ЗАВОДУ ЕЛЬВОРТИ 110 РОКІВ

В одному з грудневих номерів за минулий рік ми розповідали про Пашутінське училище. Зокрема, повідомляли, що воно вбудоване у нинішнє приміщення «Акустики» по вулиці Орджонікідзе. До редакції звернулося кілька кіровоградців, які раніше працювали у цій будівлі, і попросили уточнити місцезнаходження Пашутінського училища.

Найкраще пояснити це може малюнок невідомого автора, на якому зображений загальний вигляд акціонерного товариства Р. і Т.Ельворті. Цей малюнок адміністрація заводу розмішувала з метою реклами своєї продукції у різних газетах та журналах Російської імперії та в буклетах виставок, в яких брали участь елисаветградці. На цьому малюнку у нижньому куті бачимо двоповерхову будівлю у вигляді літери «Г», центральний фасад якої виходив на вулицю Кавалерійську (нині – Орджонікідзе), а інше крило було перпендикулярне правій частині будівлі.

На цьому ж малюнку, трохи вище Пашутінського училища, зображена двоповерхова будівля народного театру заводу Ельворті. У цьому будинку сьогодні заводський спортклуб. Невідомий кіровоградський краєзнавець, який складав історію заводу «Червона зірка», вказав дату спорудження цього будинку як 1900-й. Але це не відповідає дійсності. Народний театр заводу почав працювати у січні 1905-го. Тож вищезгаданий рекламний малюнок був складений у цьому році, або пізніше.

У номері елисаветградської газети «Голос Юга» за 17 січня 1905-го була надрукована наступна інформація: «Вчера состоялось освящение вновь выстроенного заводом Ельворти здания для народного театра. Здание это очень солидное, двухэтажное, длиною в 19 сажень и шириной около 10; зрительный зал в два света и будет служить столовой, танцевальным залом и аудиторией. Зал вмещает в себе 1500 человек. Сцена просторная и имеет 9 сажень в ширину и 4 в глубину. Под сценой отведено помещение для вечерних классов. Здесь же будут происходить репетиции рабочих оркестров. Над вестибюлем, ведущим в зал, по бокам которого находится мужская и женская уборные, устроено помещение для библиотеки и читальни.

Постройка здания началась еще в апреле прошлого года и лишь на днях закончилась.

Молебен на освящении служил священник отец Г.Сорокин. На освящении присутствовала администрация и рабочие завода, а также фабричный инспектор И.А.Дмитриев».

Як бачимо, будувати народний театр розпочали у 1904-му, а закінчили будівельні роботи у січні 1905-го. Проте

ще й протягом наступних півроку проходили добудови. У номері «Голоса Юга» за 1 жовтня 1905-го знаходимо ще одне повідомлення про заводський театр. У ньому йшла мова про те, що до 25 вересня спектаклі ставили у непристосованій для цих цілей залі. Адміністрація заводу зробила спеціальну сцену, і були написані хороші декорації. Зал став вміщати до 1000 глядачів. Щосуботи у народному театрі заводу Ельворті йшли спектаклі, літературні вечори, танці та відбувалися «чтения с туманными картинками».

Народний театр заводу Ельворті є пам'яткою архітектури та історії, однак ви не побачите на його фасаді відповідної пам'ятної дошки. Зате є дошка, яка повідомляє, що тут 3 січня 1930 року член Реввійськради СРСР Семен Будьонний виступав перед червонозорівцями з лекцією про міжнародне становище СРСР.

БУДИНОК, ЯКОГО УЖЕ НЕМАЄ

Наше місто називають батьківщиною українського театру. На жаль, не зберігся будинок, у якому народжувався цей театр. Знищили його не за часів Російської імперії чи Радянської влади. Як не парадоксально, а сталося це уже у роки незалежності. Мова йде про будинок колишнього Єлисаветградського Громадського зібрання по вулиці Дворцовій. У радянські часи тут працював театр російської драми ім.Кірова, потім був Палац культури ім.Жовтня заводу «Червона зірка». Увесь фасад цього будинку, видатної пам'ятки історії, можна було б заповнити меморіальними дошками.

У 1867 році, за ініціативи міського поліцмейстера Олександра Родкевича, у Єлисаветграді з'явилося Громадське зібрання. Спершу воно наймало приватні будинки по вулиці Великій Перспективній. У 1869-му купець Дашевський спорудив будинок по вулиці Дворцовій. Автор проекту - архітектор Матвеев, стиль - єлисаветинський ампір. Того ж року Громадське зібрання переїхало у цю будівлю. У 1872-му ЄГЗ викупило у Дашевського будинок, а наступного року добудувало другий поверх, в якому розмістили клуб і першу в Єлисаветграді громадську бібліотеку.

Пізніше була ще одна перебудова. Арочні віконні отвори на другому поверсі «розтесали», віконні отвори двох поверхів замурували цеглою і перетворили у декоративні ніші, а стіни оштукатурили. Після цього реставраційні роботи у будівлі не проводили. В плані вона нагадувала літеру «Г». Головний вхід з вулиці Дворцової з вестибюлем і сходами знаходилися у правій частині. У лівій була зала висотою на два поверхи, а на всю її довжину – фойє. На фасаді були прості арочні вікна та пілястри. Вхідна частина з аттиком. Після добудов та перебудов архітектурний стиль будинку уже нагадував пізній класицизм.

У радянські часи на будинку встановили меморіальну дошку, яка повідомляла, що у ньому у 1869-1883 роках виступав аматорський театральний гурток, заснований І.Карпенком-Карим і М.Кропивницьким, а у 1875-му тут уперше було поставлено „Вечорниці” П.Ніщинського. Прем'єра пройшла настільки вдало, мала у глядачів такий успіх, що неабияк посприяла народженню через декілька років

українського професійного театру.

У 1872 році, під час перебування в Одесі, М.Кропивницький завершив драму "Невольник" за однойменною поемою Т.Шевченка. Вірогідно, саме до неї П.Ніщинський написав хор козаків "Закувала та сива зозуля", що виконувався у третій дії і крім художніх чеснот мав політичний підтекст. Згодом ця пісня стала окрасою музичного твору П.Ніщинського "Вечорниці", написаного до п'єси "Назар Стодоля" Т.Шевченка.

При Єлисаветградському ремісничо-грамотному училищі діяв хор під керівництвом вчителя співу Богданова. Саме на цей хор і розраховував Ніщинський, пишучи "Вечорниці". Дивертисмент із сольних і хорових номерів був переважно написаний на тексти самого композитора. В роботі над "Вечорницями" автор виявив знання української народної пісні, показав її мелодику. Написаний для єлисаветградських аматорів твір був вперше поставлений 8 лютого 1875 року на сцені Громадського зібрання. Серед учасників тієї постановки – Кропивницький, Тобілевичі, Ніщинські, юнкери Шевченко (племінник Кобзаря), Ліхтанський, Хвостов, Гейціг, Білявський (і ще кілька невідомих), донька унтер-офіцера, вчителька П.Дворецька, син священика Успенського собору П.Левитський (майбутній зять П.Ніщинського), М.Федоровський...

Успіх "Вечорниць" став вагомим каменем до фундаменту майбутнього театру корифеїв. Він позначився на становленні і подальшій долі автора, постановників, акторів, організаторів сценічного дійства. 1876 року царський указ заборонив, з-поміж іншого, постановку п'єс українською мовою. Лише 28 жовтня 1882-го виставою "Наталка Полтавка" у Єлисаветграді українська трупа, створена М.Кропивницьким, засвідчила народження національного театру.

У будинку Громадського зібрання у 1913 році експонувалася Перша міська художня виставка, виступали видатні актори, співаки і музиканти. Можна назвати не менше сотні відомих прізвищ, яким довелося побувати на сцені цього будинку, чи просто бути його завсідником. Чого варта лише постать Михайла Гоняєва. У 1876-му він був старшиною Громадського зібрання. Сюди ходив грати у шахи. У бібліотеці ЄГЗ склав каталоги і пожертвував для неї частину своїх книг. До речі, кілька книг з цієї бібліотеки сьогодні знаходяться у відділі рідкісної книги обласної бібліотеки ім.Д.Чижевського. Роль Гоняєва в історії вітчизняних шахів та шашок важко переоцінити: він першим в Росії редагував правила гри у шахи та упорядкував правила гри у шашки.

Та у середині 90-х років минулого століття пам'ятку архітектури та історії знищили. Фахівці кажуть, що будинок знаходився у хорошому стані, і зносити його було злочином. Та знесли. І за 20 років після цього варварства не спромоглися встановити на стіні будинку, який сьогодні знаходиться на місці колишнього Єлисаветградського Громадського зібрання, меморіальну дошку, яка б нагадувала, що тут народжувався український театр.

ЦІ СТІНИ ПАМ'ЯТАЮТЬ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Сьогодні у Кіровограді залишилося лише три будівлі, з якими тісно пов'язана доля Володимира Винниченка, українського політичного та державного діяча, а також прозаїка та драматурга. Це приміщення по вулиці Петровській (нині – Шевченка), у якому квартирує ГУ МНС в області. У дореволюційні часи тут була Єлисаветградська

чоловіча гімназія. Друга будівля - Биковське народне училище ім. В.Жуковського, на розі провулків Чечорного (нині – Сухумський) та Плетеного. Також слід згадати і про Єлисаветградську церкву Володимирської Богоматері (нині – Кафедральний собор Свято-Різдва Пресвятої Богородиці), у метричній книзі якої є запис, що 17 липня 1880 року у цій церкві було хрещено хлопчика, Володимира Винниченка. Заїжджий двір по вулиці Солдатській, який належав матері Володимира Кириловича, та будинок по вулиці Сінній, у якому проживала сім'я Винниченків, на жаль, не збереглися.

На приміщенні Єлисаветградської чоловічої гімназії, у якій Володимир Кирилович навчався з 1890 до 1899-го, встановлена пам'ятна дошка, яка нагадує про це.

А от приміщення Биковського народного училища дослідники творчості В.Винниченка та кіровоградські краєзнавці чомусь обійшли увагою. Можливо тому, що про це училище залишилося мало архівних документів.

У місцевих ЗМІ одні краєзнавці вказують дату його спорудження як 1867 рік, інші – як 1873-й. Припускаємо, що остання дата більш прийнятна. Один з основоположників романтизму у російській літературі Василь Андрійович Жуковський відвідав Єлисаветград у 1837 році, супроводжуючи юного цесаревича Олександра II під час ознайомчої мандрівки Російською імперією. А у 1873 році, з нагоди 90-річчя видатного поета, в Єлисаветграді заснували Биковське училище його імені. Знаходимо згадку про училище і в книзі О.Пашутіна: «Деревянное одноэтажное здание под железной крышей. При нем каменный флигель со службами, занимаемое Биковским народным училищем. Дом штаб-ротмистра Витвицкого приобретен с торгов за 3000 руб. в 1880 году. В 1881 году на приспособление дома под училище израсходовано 697 руб.»

У цьому училищі здобував початкову освіту Володимир Винниченко. Вступив до нього у 1887 році і провчився три роки. Звернув на себе увагу своїми здібностями, і одна з учительок переконала батьків, щоб продовжили освіту хлопця. Незважаючи на тяжке матеріальне становище родини, по закінченню школи у 1890 році Володимира усе ж таки віддали до гімназії. У старших класах він брав участь у революційній організації, написав революційну поему, за що одержав тиждень «карцеру». А у 1899 році його за це відрахували з гімназії.

Володимир продовжував готуватися і склав іспит екстерном у [Златопільській гімназії](#) та одержав атестат. На жаль, сьогодні будівля Златопільської гімназії, зі стін якої вийшло не менше знаменитих вихованців, ніж з Єлисаветградської чоловічої гімназії, стоїть пустою. Місцеві жителі виймають вікна та двері, розбирають приміщення по цеглині, руйнується воно і від негоди. Тож навряд чи можна завести мову про те, щоб у наступному році, з нагоди 135-річчя з дня народження Володимира Винниченка, треба встановити на приміщенні Златопільської гімназії пам'ятну дошку на його честь.

А от на будівлі колишнього Биковського народного училища ім. В.Жуковського таку дошку варто встановити. Сьогодні, щоправда, будівля зовні мало нагадує колишнє приміщення. Адже років 30 тому її фасад обмурували сучасною цеглою.

Проте внутрішнє планування таке ж саме, яким воно було, коли там навчався Володимир Кирилович. У радянські часи у цьому приміщенні спершу була школа № 15, потім – школа № 22, у подальшому тривалий час навчалися на курсах бухгалтерії. А сьогодні тут Кіровоградський науково-технічний лабораторний центр (будівельна лабораторія).

ЗА ПРОЕКТОМ АНДРІЯ ДОСТОЄВСЬКОГО

За 260-річну історію нашого міста його забудовою займався кілька десятків архітекторів. Олександр Віст, Вільгельм Верлон, Олександр Бруні, Федір Шохін, Олександр Кишкін, Павло Барташевич, Яків Паученко, Олександр Лішневський, Андрій Достоевський... Найбільш досліджена краєзнавцями творчість Паученка та Лішневського, а їхні будинки й досі прикрашають місто. Щодо Андрія Достоевського, то хоча на карті Кіровограда сьогодні не знайдено жодного об'єкта, до якого б він був причетний, однак йому присвячено не менше публікацій, ніж тим же Паученку чи Лішневському. Пояснення просте – він брат знаменитого письменника Федора Достоевського. А ще залишив книгу спогадів, один з розділів якої присвятив своїй дев'ятирічній роботі головним архітектором Єлисаветграда (з жовтня 1849-го по липень 1858-го).

Краєзнавці приписують Андрію Достоевському три будинки Соколових-Бородкіних. В одному, на розі Верхньої Пермської та Великої Перспективної вулиць, нині квартирує Апеляційний суд області. Два інших - на початку Дворцової вулиці. В одному до останнього часу був Ленінський райвідділ міліції, а в іншому, навпроти, сьогодні мистецький факультет педуніверситету. Однак відсутні документальні підтвердження, що саме Андрій Михайлович проектував ці будинки.

Тим паче, що у книзі спогадів Достоевський пише, що у Соколових-Бородкіних уже був будинок на початку Дворцової – це, мабуть, приміщення колишнього райвідділу міліції. За будинок навпроти архітектор не згадує.

А що саме будували за проектами Андрія Михайловича на Єлисаветградщині, можна дізнатися з його книги.

Оскільки Єлисаветград у часи перебування у ньому Андрія Достоевського був центром військових поселень на півдні України, то у його службові обов'язки, насамперед, входило проектування та будівництво військових об'єктів. Збереглися його креслення бані на території фортеці Святої Єлисавети.

Достоевський згадує про свою співпрацю з приватними замовниками - бароном Дмитром Єрофійовичем Остен-Сакеном, Кирилом Васильовичем Соколовим-Бородкіним, поміщиком Головіним та ще з кількома поміщиками, прізвища яких він забув на час написання своїх мемуарів.

У перші роки перебування в Єлисаветграді Андрій Михайлович отримав доручення від Остен-Сакена скласти малюнок чавунної решітки перед алтарем у

церкві Покрови Пресвятої Богородиці у передмісті Ковалівка, яку незадовго до цього побудували. *«Раз-два делал я рисунки, но не мог угодить ему, наконец он высказал, что он желает что-нибудь в византийском стиле. Тогда я прямо начертил рисунок и вырисовал его в большом размере, по крайней мере в настоящую величину. Увидев этот рисунок, почти в настоящую величину, тщательно вырисованный, он пришел в восторг. «Вот теперь вы поняли мою мысль! Отменно, хорошо, бесподобно, красиво», - пригадував Андрій Михайлович.*

У подальшому, коли Остен-Сакен був уже графом та генералом, і поселився у своєму маєтку Приют, що за 70 верст від Єлисаветграда, (нині – Миколаївська область), у 1857 році він почав будувати невелику кам'яну церкву у Приюті, і запросив Достоевського спостерігати за цим будівництвом. Андрій Михайлович їздив туди кілька разів.

Що стосується Кирила Васильовича Соколова-Бородкіна, то ось як Андрій Достоевський згадує про співпрацю з ним:

«Третий очень богатый помещик (Бородкин) заказывает мне проект солидного каменного дома в деревне. Над проектом и сметой на эту постройку я проработал до двух месяцев; неоднократно ездил к помещику и в городскую квартиру, и даже в усадьбу. И вот, наконец, изготовил проект на нескольких листах и подробную смету. Везу заказчику. Надо сказать, что я имел глупость не сговориться в цене, да и знакомые не советовали мне упоминать об этом, говоря, что это такой человек, что может и обидеться! Проект и смету заказчик получил, наговорил кучу комплиментов, всунул в руку запечатанный конверт и отправил меня на своих лошадях домой.

Предчувствуя что-то недоброе, я, подъехав к дому, велел кучеру дожидаться. Войдя в квартиру, я сейчас же разорвал пакет и в нем, о ужас! - десять рублевых кредиток! Тут, конечно, я более всего винил себя, что не сделал уговора... Но, несмотря на это, дело нельзя было оставить так... Обдумав, я сейчас же написал записку господину Бородкину, в которой, извиняясь в своей оплошности, заявлял, что я работал над его проектом и сметой более 1,5 месяца, и что я ценю труд этот минимум в сто рублей, а потому возвращая ему врученные мне десять рублей, я покорнейше прошу или прислать мне сто рублей, или возвратит проект, который может составить несколько ценных листов в составляемом мною архитектурном альбоме... В ответ на это я на другой же день получил сто рублей с вежливым заявлением, что он, Бородкин, никак не предполагал таких трудов, и что оценил его наравне с гравюрами, которых на десять рублей можно приобрести сколько угодно! Жалею очень, что записка эта утрачена мною. Она была бы теперь очень ценным документом глупости господ херсонских помещиков».

Точна дата початку будівництва маєтку Соколових-Бородкіних у селі Червоновершка (нині - Компаніївський район) невідома. Можна припустити, що це було у 1854-му. Це двоповерхова цегляна будівля на бутовому фундаменті. Симетрична відносно центральної осі з головного фасаду. Виконана у стилі еkleктики. На другий поверх ведуть сходи, а на третій, який є частково у задній частині будинку, можна добратися лише по драбині. Будинок у більшій частині зберіг свій первісний вигляд. За радянських часів і сьогодні тут сільська школа.

ХЛІБНЕ МІСЦЕ

Млинарство на Кіровоградщині розвивалося у вигляді чисельних дрібних водяних млинів і вітряків, а також тартаків (з кінськими приводами), що переробляли зерно і обслуговували невелику округу, або ж перемелювали зерно селянам для їх власних потреб. Млини будували як поміщики, так і дрібна сільська буржуазія. Також млини були складовою частиною іншого виробництва (винокурного заводу), або додаток до цукроварні, олійниці, лісопильні тощо. Ці млини користувалися спільними двигунами, їх продукція використовувалася як сировина для подальшого виробництва та збувалася на місцевий ринок.

З початку травня до кінця липня 1774-го Єлисаветградською провінцією подорожував І.А.Гільденштедт, учений-природознавець, керівник наукової експедиції Петербурзької Академії наук. У своєму "Щоденнику" він зазначав, що головним заняттям населення краю було землеробство, а серед промислів виділяв борошняний як найбільш розвинений. Найефективніше, на його думку, працювали "плавучі млини", побудовані на річках. У "Щоденнику" містяться детальні описи подібних млинів, а також вітряків та підземних кінних млинів. Досить цікавою є й згадка Гільденштедта про тартак.

Так, 6 травня 1774-го Гільденштедт обдивився плавучі млини, яких на березі Дніпра від Кременчука та Табурища нарахував аж 20. Влаштовані вони були таким чином, що з кожним обертотом колеса камінь обертався 15 разів. Власник брав за помол 1/10 частку. Такий млин коштував 120 карбованців, а власнику давав 100 карбованців річного прибутку і служив впродовж 15 років. Кожен мав право завести млин і працювати на ньому, сплачуючи до скарбниці 21 копійку річного з каменю. На дніпровських кручах були й вітряки. Мандрівник ще кілька разів згадував у своєму «Щоденнику» різні млини, які він бачив на шляху від Дніпра до Синюхи, на заході Єлисаветградської провінції.

Майже через сто років після мандрівки нашим краєм Гільденштедта, у 1884-му, в Єлисаветграді працювало п'ять парових млинів, які виробляли борошна на 200 тисяч карбованців.

А уже за статистикою 1901-го у місті діяло 13 млинів, на яких працювало 397 робітників, а загальний виробіток цієї галузі становив понад 3,9 мільйона карбованців, що вдвічі перевищувало такий показник усіх інших підприємств міста.

Усі млини уже були вальцьовими, на них виробляли до дев'яти сортів борошна ціною від 2 до 7 карбованців за 5-пудовий куль. Сировиною була пшениця, яку купували в навколишніх поміщиків та селян.

Найбільш потужними - з трьома паровими котлами, були млини братів М. та А. Дашевських і Беняміна Слобідського, які знаходилися по вулиці Московській (нині – Чміленка). На цій же вулиці тримав млин Айзик Львович Шкловський. Абрам Давидович Барський мав два млини - на Миргородській (нині Шульгіних) та

Безпопівській (Гоголя) вулицях. У Абрама Марковича Вайсенберга був млин по Великій Пермській вулиці (на знімку). Григорій Лейбович Коган мав млин на розі Михайлівської (Кірова) та Покровської вулиць. Мошко Янкелевич Озерянський мав млин по Олександрівській вулиці (Тарковського). У Давида та Пінхаса Сейдерів був млин на Кушівці. Також власниками парових млинів в Єлисаветграді у різні часи були Лохман, Клаз та Еренштейн, Гіршберг, Рабинович, Л.Долинський та Х.Камінський, брати Ф. та Х. Келлери, З.Френкель...

У 1902 році в Єлисаветградському повіті налічувалося 173 парові і 163 водяні млини, 1577 вітряків. Зокрема, у Новоукраїнці власником млина був Вигдор Варшавський, у Бобринці - Г.Вайнеров, у Новомиргороді - Ю.Сукальський, в Олександрівці – Е.Позе...

Газета “Голос Юга” у номері за 8 грудня 1917 року повідомляла про заснування Союзу мукомелів міста Єлисаветграда та повіту. У раду Союзу були обрані Е.М.Озерянський, А.Е.Дашевський, А.І.Котляревський, С.Е.Грішпун та Н.В.Варшавський.

У 1918-му у цій же газеті були надруковані рекламні оголошення кількох власників млинів. Зокрема, брати Дашевські повідомляли про роботу свого нового вальцового млина на розі вулиць Московської та Приютинської (проходила біля Покровської церкви на Ковалівці паралельно вулиці Жовтневої революції), а Яків Коган запрошував до свого вальцового млина на вулицю Острівську, навпроти Макеєвського бульвара.

До наших днів збереглися кілька будівель вищезгаданих млинів. Щоправда, вони сьогодні використовуються за іншим призначенням.

ЗЕЛЕНА БРАМА: У ПОШУКАХ ПРАВДИ

Чим далі від Другої Світової війни, тим більше правди про неї. У радянські часи годі було чекати на дослідження причин поразок радянських військ у 1941-му. Перша книга про загибель 6-ї та 12-ї армій у районі села Підвисоке вийшла друком у московському видавництві політичної літератури лише у 1983-му. Її автор — відомий поет Євгеній Долматовський, військовий кореспондент, який потрапив у полон під Підвисоком, і дивним чином утік з-під варті. Долматовський навіть не спробував розставити акценти, назвавши свої спогади документальною легендою.

Побачене та пережите він підкріпив документами та свідченнями учасників боїв липня-серпня 1941-го у районі урочища Зелена Брама. Навряд, чи щось більше він міг зробити у ті часи.

Кажуть, що Долматовський міг бути другим, хто насмівся б розповісти про цю трагедію. Один кіровоградський краєзнавець тривалий час збирав матеріали про Зелену Брамку, проте його книга так і не побачила світ. Начебто після виходу книги

Долматовського він спалив свій рукопис. Хоча, можливо, це також легенда про Зелену Брамку. І лише у 2013-му у кіровоградському поліграфічно-видавничому центрі ТОВ “Імекс-ЛТД” вийшла перша книга нашого земляка на цю тему. “Зеленая Брама:

возвращение к легенде” - так назвав її автор, Василь Даценко, пенсіонер органів держбезпеки. Очевидно, книга була розрахована на розповсюдження у сусідній, на той час ще братській країні, бо чомусь була на російській мові. На майже 500 сторінках автор спробував відобразити витоки та наслідки трагедії, навівши раніше недоступні архівні матеріали.

А наприкінці 2014-го у Центрально-Українському видавництві у Кіровограді побачила світ ще одна книга нашого земляка, що теж була присвячена дослідженню трагедії 6-ї та 12-ї радянських армій. Її автор - Михайло Ковальський. Кілька років тому це прізвище часто згадували українські ЗМІ. Колишньому начальнику трьох райвідділів міліції - Вільшанського, Новоархангельського та Голованівського, судилося опинитися, як кажуть, не у тому місці, не в той час, і не у тій компанії. Він проходив по справі экс-нардепа Віктора Лозинського, якого суд визнав винним у спричиненні смертельних тілесних ушкоджень селянину Олійнику у червні 2009-го.

У своїй книзі М.Ковальський спробував знайти відповіді на ряд запитань: хто винен? чи можна було попередити катастрофу? куди зникли цінності та прапори оточених армій? чому після війни розстріляли генерала Понеделіна, командувача 12-ї армії, та нагородили генерала Музиченка, який командував 6-ю армією?... Судячи з книги, М.Ковальський шукав відповіді на ці запитання не один рік, перечитав і проаналізував сотні публікацій дослідників подій у районі села Підвисоке, розмовляв з багатьма очевидцями, жителями Новоархангельського та Голованівського районів.

“Я не хочу ні в якій мере преуменьшить роль той отчаянной борьбы двух наших армий, оказавшихся явно не по своей воле в катастрофической ситуации. Цель, которую я поставил, более чем понятна: объективно воссоздать реальную цепь событий, приведшую войска 6-й и 12-й армий к той роли, которую они сыграли в Великой войне...” Такими словами закінчив свою книгу, яка вийшла накладом у 1000 примірників, М.Ковальський. Дивно, що він, як і Василь Даценко, вільно володіючи рідною мовою, вирішили розповісти про свої дослідження на мові сусіднього народу.

ВІН ПРОГНОЗУВАВ УТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ

130 років тому, 1 березня 1885 року, “на станції железной дороги Долинской” народився Ольгерд-Іполіт Бочковський - український вчений, котрий розробляв ідею нової «супердержави» під назвою Європейський Союз.

Батьки - Аполлон Бочковський, урядовець залізничних доріг, та мати Анна, - за віросповіданням римо-католики, охрестили первістка у костьолі в Єлисаветграді й виховували у польському дусі. Навчання в реальному училищі в Єлисаветграді здібний, зокрема щодо засвоєння іноземних мов, учень завершив улітку 1903-го. Восени того ж року розпочав студії у Лісовому інституті в Петрограді й паралельно - на економічному відділі тамтешньої Політехніки. Після революційних подій 1905-го подався на Захід.

«Європа від молодих років була моєю духовною батьківщиною. Я ніколи не поділяв ні слов'янського, ні революційного месіанізму Росії. З московської в'язниці царату я тікав в Європу, немов додому», - напише він згодом. Метою емігранта було дістатися до Парижа, та зупинившись на початку 1906-го у Празі, Бочковський залишився в Чехії, де він згодом сформувався як учений, і де помер 9 листопада 1939-го.

У 1908-му познайомився з професором Карлового університету Томашом Масариком. Це знайомство між визначним чеським ученим-філософом та студентом зі степової України переросло в дружбу і співпрацю. А ще цього року Бочковський розпочав публіцистичну діяльність. Свої думки найповніше представив у книжці «Національна справа. (Статті про національне питання у зв'язку із сучасною війною)», яка на світ з'явилася лише у 1920-му. Український політолог вже тоді закликав реформувати міжнародне право, виробити нові його норми, в результаті чого мав шанс виникнути якщо не всесвітній, то принаймні європейський союз народів.

У Відні у 1916 році з'явилася монографія Бочковського «Поневолені народи царської імперії. Їх національне відродження та автономічні прямування». У вступі автор напише, що прагне показати широкому загалу поведінку царату супроти «своїх власних народів», завдяки чому Росія здобула собі в цивілізованому світі промовистий епітет «тюрма народів». Російську імперію треба розбити у війні й, зокрема, намагатися відокремити «від неї якомога більше немосковських західних її окраїн, цих головних економічних основ російського імперіалізму». Це спостереження Бочковського через два роки на свій спосіб підтвердить Л. Троцький. Відправляючи більшовицькі війська в Україну одразу після проголошення IV Універсалу УНР (у січні 1918-го), червоний командир звернеться до солдатів зі словами: «Пам'ятайте також, що так чи інакше нам необхідно повернути Україну Росії. Без України немає Росії. Без українського вугілля, заліза, копалин, хліба, солі, Чорного моря Росія не може існувати, вона задихнеться, а з нею і радянська влада, і ми з вами... Знайте, що для досягнення наміченої мети всі засоби однаково придатні», - напучував російсько-більшовицьких загарбників України Л. Троцький.

У 1933-му очолив у Празі Український «Голодовий комітет» і видавав двотижневий інформаційний бюлетень чеською мовою «Голод на Україні». Міжнародного резонансу набув його відкритий лист до президента Сенату Франції Едуарда Ерію, котрий, відвідавши (радянську) Україну в пік штучного голодомору, дав себе повністю використати сталінським режимом, аби після подорожі заявити, що ніякого голоду в Україні він не бачив.

Кривава бійня держав і народів під час Першої світової війни та скандальне полагодження «миру» на конференції у Версалі (1919-й) наштотували О. Бочковського замислитися над теоретичною розробкою питання, які нові фундаменти потрібно закласти, щоб на них звести архітектуру нового світового порядку, котрий би надав міжнародно-правовий захист недержавним народам та національним меншинам, гарантував би їм вільний культурно-національний розвиток.

О.Бочковський передбачив нетривкість Версальського миру. «Його ревізія або принаймні основна коректура є справою, може, навіть дуже близького майбутнього», — написав він 1920-го. Цю ревізію радикально і кривавим способом розпочали за домовленістю Гітлер і Сталін 1939-го.

Обмірковуюючи потребу перебудови міждержавних і міжнаціональних відносин, Бочковський пропонує підготувати та схвалити документ «Декларація прав народів». Декларація мала б послужити юридичною базою міжнародного характеру загальнозобов'язуючого значення для всіх держав, країн і народів із метою запобігання в майбутньому національних конфліктів, усунення старої міжнаціональної ворожнечі й узагалі розв'язання національних суперечок. Цей документ, на думку Бочковського, мав бути схвалений на вищому міжнародному рівні - на Конгресі миру.

Незважаючи на перевагу польських впливів у вихованні, О.Бочковський поступово прийшов до українства. Важливу роль у цьому відіграли письменник М.Коцюбинський та професор Т.Масарик. Під впливом творів першого він «українізувався», другий був учителем, другом і зразком для наслідування. Важливим чинником у процесі національного самоусвідомлення майбутнього науковця була українська мова, яку він вивчав вже перебуваючи в еміграції. Пізніше у своїх працях з націоналістичної вчений відводив саме мові центральне місце в об'єднанні та кристалізації нації в суспільну громадянську спільноту. Фактично його особистісне становлення як українського патріота відбувалося поза етнічними межами України і тривало кілька років.

О.Бочковський був яскравим представником української інтелігенції, наукові погляди якого живилися ідеєю права кожного народу на свою національну і державну самобутність. Він був першим у світі науковцем, хто спробував об'єднати чисельні теорії в єдину науку про націю - націоналію. У своїх наукових положеннях він виходить за межі з'ясування та дослідження суто українських проблем. Його праці є внеском до світової скарбниці знань.

ЯКИЙ БУДИНОК У КІРОВОГРАДІ НАЙСТАРШИЙ

Це питання неодноразово піднімалося на сторінках місцевих видань кіровоградськими краєзнавцями. Зокрема, один історик стверджував, що перший цегляний будинок у місті - це приміщення ЗОШ №14 по вулиці Жовтневої революції. До 1917 року тут було духовне училище. О.Пашутін писав у своєму «Историческом очерке г.Елисаветграда», який вийшов друком у 1897 році: *«Духовное училище существует по настоящее время, недавно отпраздновало 75-летие своего существования. Оно основано было настоятелем елисаветградского Успенского собора протоиереем Павловским. Помещается в собственном каменном 2-х этажном доме, при нем домовая церковь»*. Тож можна припустити, що духовне училище було відкрите у 1820-1822 роках. Проте, де воно спочатку базувалося, і коли зведений його будинок по вулиці Вокзальній (нині Жовтневої революції) – поки що невідомо.

Також висловлювалося припущення, що будинок №29 по вулиці Харківській – перший житловий будинок нашого міста. Аргумент: на цьому будинку була страхова дошка, на якій викарбувана дата «1753»! Але це не доказ. «21-й канал» розповідав торік про історію страхових дощок Єлисаветграда.

Такі дошки, як на будинку по вулиці Харківській, були на усіх застрахованих дореволюційних будинках Єлисаветграда. Але дата на страховому знаку – це не дата спорудження будинку, на якому його кріпили. Та й на страховій дошці Єлисаветграда зображений герб міста, який був затверджений 1845 року (!). А от виконаний він вельми довільно і містить помилку у даті — замість “1754”, офіційної дати заснування міста, на гербі чомусь стоїть “1753”.

У 1956 році у “Держбудвидав” у Києві вийшла книга “Пам’ятники архітектури УРСР, що перебувають під державною охороною”. У ній будинок на розі вулиць Преображенської та Тарковського у Кіровограді датований 1800 роком, і написано, що це – *«пам’ятник єдиної житлової будови початку ХІХ століття, яка збереглася на Кіровоградщині»*.

Це ж написано і у Постанові Ради Міністрів УРСР “Про впорядкування справи обліку та охорони пам’ятників архітектури на території Української РСР” (1963 рік) та у книзі “Памятники градостроительства и архитектуры УССР”, яка вийшла у видавництві “Будівельник” у 1985 році. Зокрема, що це житловий будинок початку ХІХ століття, цегляний, двоповерховий, у плані літерою “Г”, з чотирикатним дахом. Зі сторони подвір’я - галерея, відкрита на першому і частково закрита на другому поверсі. Вуличний фасад розділений по горизонталі пояском, а по вертикалі — двома ярусами пілястр на високому цоколі, опоясаний розкріпленим карнизом.

О.Пашутін у своїй книзі писав, що пожежа, яка розпочалася 15 липня 1834 року, тривала кілька днів, згоріли усі будинки, за *«исключением нескольких каменных, как-то домов: генерала Эжельна, на Перспективной улице, ныне женская гимназия, Фундукля, там-же Шигарцева, Макеева, Месникова, на углу Александровской (нині Тарковського – прим. авт..) и Преображенской ул., принадлежащий ныне наследникам*

Головиной, Лагунова, там-же, принадлежит теперь Арешникову и некоторых других, и то постройка таковых может быть отнесена лишь к началу текущего столетия». Не виключено, що будинок на розі вулиць Тарковського та Преображенської, по діагоналі від Преображенської церкви, один з двох будинків, які згадає Пашутін – будинок Месникова-Головіних, чи будинок Лагунова-Арешникова.

Також Пашутін писав: *«До постройки штабных зданий, на Ковалевке и устройства в них помещения для приезда Государя Императора, Высочайшия Особы во время посещения своих г. Елисаветграда останавливались в частных домах и обыкновенно в тех же, в которых квартировали корпусные командиры, а именно: Государь Император Александр Павлович останавливался в доме Месникова, ныне Головиной, против Преображенской церкви и в доме Лагунова, ныне Арешникова там же»*.

Кому належав будинок на розі Тарковського та Преображенської, коли він побудований, і чи справді це «пам’ятник єдиної житлової будови початку ХІХ століття, яка збереглася на Кіровоградщині» - можливо вдасться встановити

кіровоградським краєзнавцям. Напевне ж були якісь архівні документи в істориків, чи якісь інші вагомні підстави, щоб твердити так ще 60 років тому. Це сказано і у «Державному реєстрі національного культурного надбання: пам'ятки містобудування і архітектури України» за 1999 рік. Тож сьогодні цей будинок перебуває на обліках як пам'ятник архітектури та історії державного значення. А таких об'єктів на Кіровоградщині небагато.

ГЕРБИ НАШОГО МІСТА

Перші згадки про символи нашого міста відносяться до часу заснування фортеці Св. Єлисавети. У травні 1752-го влада доручила Геральдмейстерській конторі скласти герб фортеці. 12 квітня 1755-го надійшов проект за підписом геральдмейстера Василя Адодурова та колежського асесора Михайла Приклонського. «Под золотой императорской короной в середине щита в лазурном поле расположен золотой вензель "Е. И. В." - Ее Императорское Величество, а ниже щита расположены две скрещенных наподобие Андреевского Креста серебряных сабли с золотыми рукоятками для различения данного герба от других подобных ему городских гербов». Проект відправили на доопрацювання.

Потім було ще кілька проектів герба нашого міста, зокрема Михайла Щербатова (1776 рік) та Бернгарда Кьоне. Однак й вони не отримали схвалення. І лише 6 серпня 1845-го герб Єлисаветграда був затверджений імператорським указом. Хто його автор – невідомо.

Герб являв собою геральдичний щит французького типу, розділений по горизонталі на два поля. У верхньому золотому полі знаходився Державний герб Російської імперії (ознака військового поселення), а в нижньому червоному полі - земляне укріплення (фортеця), всередині якої вензель Імператриці Єлисавети Петрівни з датою 1754, роком заснування Єлисаветграда. У радянські часи герб Кіровограда був більш схожий на емблему, оскільки при його складанні порушили більшість канонів геральдики. Його затвердили 14 січня 1969-го депутати Кіровоградської міськради. Автор – місцевий архітектор Леонід Єгорович Растрігін. На блакитному тлі зображені золоті колоски та півшестірня (символ сільського господарства та сільського машинобудування), на якій написана назва міста. У верхній частині на кольорі прапора УРСР у срібному колі золотий серп і молот, а у нижній - зелене поле, на якому гармата з трьома ядрами, як символ історичного минулого міста.

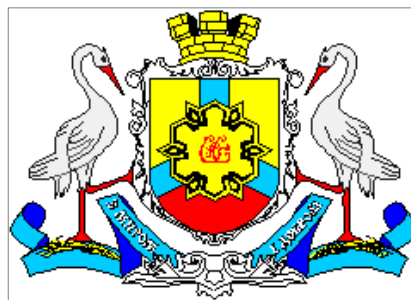
Сучасний герб Кіровограда затверджений рішенням Кіровоградської міськради 28 лютого 1996-го. Розроблений він головним архітектором міста на той час, а нині його Почесним громадянином, членом Українського геральдичного товариства Віталієм Кривенком. У гербі та прапорі міста знайшли своє продовження традиції старої вітчизняної геральдики. Малий герб являє закруглений щит (наближений

до форми так званого іспанського щита), вписаний в срібний декоративний картуш і прикрашений золотою короною з трьома вежами, яка вказує на те, що герб належить місту обласного рівня. Щит розділений перекинутим вилоподібним блакитним хрестом на три частини: бокові - золоті, нижня - червона. Блакитний хрест символізує злиття трьох річок - Інгулу, Сугоклеї та Біянки. Золота частина символізує поле (багатство і родючість), а червоний (малиновий у прапорі) колір вказує місцезнаходження фортеці на землях Вольностей війська Запорозького, оскільки це колір козацтва.

На хресті - контур шестикутної фортеці, всередині якої червоний вензель Святої Єлизавети (покровительки міста).

В основі великого герба - малий герб міста. З давніх часів у верхів'ях Інгулу гніздяться лелеки. Можливо, з цим пов'язана легенда про козака Лелеку, який заснував тут у XVIII ст. свій хутір. З часом на місці зимівника виросло село Лелеківка, яке пізніше увійшло до складу міста. З обох боків герба щитотримачі - срібні лелеки, які відображають усе це в алегоричній формі. Під щитом золоте колосся разом із золотим полем на щиті символізує багатство і родючість земель нашого краю. Цю особливість підкреслює і девіз на блакитній стрічці «З миром і добром», який виконаний золотом.

НА ПОСТАМЕНТІ “УНІВЕРСАЛ-2”

При в'їзді у селище Новгородку з боку Кривого Рога увагу подорожуючих привертає трактор “Універсал-2” на високому постаменті. Встановлений він навпроти професійно-технічного училища №36, де готують трактористів-машиністів та слюсарів з ремонту сільгосптехніки. Саме цей трактор та приміщення ПТУ, яке збудовано у 1899 році для церковно-приходської школи, напевне є найцікавішими історичними об'єктами селища.

Трактори марки “Універсал” були призначені для міжрядкового обробітку сільгоспкультур з причепними та навісними машинами. З 1934-го по 1940-й роки їх випускали в Ленінграді на заводі “Червоний путіловець”, а з 1944-го по 1955-й — на Володимирівському тракторному заводі. Трактори мали кілька модифікацій, керосинові двигуни потужністю 22 к. с., три швидкості вперед і одну назад, вагу 2108 кг. Усього було випущено 211,5 тисяч тракторів.

- Цей трактор був встановлений у вигляді пам'ятника ще у 90-х роках минулого століття, - говорить директор ПТУ-36 Олег Ветров. - Зберігався він у

домоволодінні одного з жителів села Вершино-Кам'янка. Пам'ятаю, перед святами 1 травня та 7 листопада його знімали з постаменту і він їхав у колоні демонстрантів через усю Новгородку. У роки Незалежності України трактор більше не тривожили. Зняли лише ми торік, оскільки збиралися відреставрувати.

Але це добре починання для Ветрова обернулося неприємними спогадами. Посипалися листи у міліцію, прокуратуру та районну газету зі звинуваченнями на адресу керівництва училища, що воно, начебто, збирається вкрати трактор і продати його за 20 тисяч доларів. Довелося Ветрову спілкуватися зі слідчим райвідділу міліції та давати пояснення через районну газету.

Кілька місяців учні та майстри профтехучилища ремонтували трактор та намагалися запустити його двигун. Перебрали деталі, пофарбували їх. Була думка перенести трактор через дорогу і встановити перед головним корпусом ПТУ. Тут він знаходився б під охороною, та й був би символом училища. Але така ініціатива не сподобалася декому у Новгородці. Тож у грудні в урочистій обстановці трактор повернули на попереднє місце.

– Жаль, звісно, що нас не зрозуміли, - говорить Олег Миколайович. - Однак наміри встановити перед училищем кілька старих знарядь сільгоспвиробництва залишилися. Знайомий фермер пообіцяв придбати сівалку, яку випустили на заводі Ельворті. Якщо це йому вдасться, то у цьому році, коли училище святкуватиме свій 60-річний ювілей, сівалка Ельворті стоятиме перед головним корпусом ПТУ. До речі, трактор “Універсал-2”, який стоїть навпроти училища, наш ровесник – він був випущений у 1955 році.

Трактори “Універсали” у вигляді пам'ятників сьогодні стоять у містах Гайворон, Новомиргород та Новоукраїнка, у селищі Петрове, у селах Новосілка та Наливайка Голованівського району, Макариха Знам'янського району, Красносілля Олександрівського та Приютівка Олександрійського району. А ще у місті Долинська є пам'ятник першим трактористам, а у селі Комишувате Новоукраїнського району, на батьківщині Олександра Гіталова, на п'єдесталі встановлений трактор ХТЗ.

КОЛИШНЯ ЗЕМСЬКА АПТЕКА

Чимало будинків на вулиці Дворцовій заслуговують на те, щоб на них була встановлена охоронна дошка, або ж хоча б табличка із зазначенням, що це за будинок, і кому він належав. Будинку №23 у цьому пощастило – на ньому є охоронна дошка. На ній вказано, що тут була Земська аптека. Щоправда, автори встановлення цієї дошки помилилися з датою спорудження будинку, вказавши, що це 1910 рік. Насправді, збудований він раніше, якщо у ньому справді була Земська аптека. Та про це пізніше.

Будинок, у який у 1890 році перебралася Земська аптека, належав Бострему. Можна припустити, що батькові відомого художника та іконописця Георгія

Едуардовича Бострема, який народився в Єлисаветграді 25 грудня (за старим стилем) 1884 року. Дата спорудження та архітектор – поки що не встановлені. Будинок вирішений у перехідних стильових формах пізньої еклектики та раннього модерну.

Перша аптека у нашому краї з'явилася на території фортеці Св. Єлисавети на початку її функціонування. Відомо також, що Петер Гільдебрант був колежським асесором "гошпітальної аптеки" в Єлисаветграді до 1808 року. А от коли у місті відкрилася перша аптека для цивільного населення, поки що невідомо. У своїх спогадах Андрій Достоєвський, який був головним архітектором Єлисаветграда у 1849-1858 роках, писав про аптекаря Петра Петровича Паскаліна, як власника єдиної на той час у місті аптеки, *«дуже шановану людину, яка зробила багато доброго для жителів міста»*.

Згідно «Систематического свода постановлений Єлисаветградского уездного земского собрания за 1865-1895 годы», уперше питання про відкриття Земської аптеки в Єлисаветградському повіті було підняте ще у 1871 році. 1872-го провізор Мілевський пропонував Управі, якщо вона отримає дозвіл на відкриття своєї аптеки, то він візьме на себе усі витрати з її облаштування та керівництво нею на вигідних для земства умовах. У 1874-му підраховано, що за три останні роки чотири аптеки Єлисаветграда видали ліків за 96 тисячами рецептів на суму понад 58 тисяч рублів. Такі дані Управа надіслала у Херсон з проханням дати дозвіл на нову аптеку в місті. З таким проханням до губернатора зверталися також повірені єлисаветградських аптекарів Г.Я.Берштейн та провізор Микола Дехтеревський. Медичний департамент відповів, *«что так как по существующим правилам (25 мая 1873 года) число аптек в городе ограничивается числом постоянных жителей и, сверх того, числом номеров рецептов, поступающих в существующие аптеки, то ходатайство Єлисаветградского земства и провизора Дехтеревского о разрешении открытия сего заведения удовлетворено быть не может»*. Управа направила ще одне прохання – якщо Херсон усе ж таки дасть дозвіл на відкриття ще однієї аптеки у місті, то це повинна бути тільки Земська аптека. 1879-го Управа уклала угоду на 10 років з провізорами Мілевським та Славіковським на забезпечення повіту ліками.

Врешті, 17 травня 1889-го Земське зібрання прийняло рішення про облаштування Земської аптеки у будинку Тростера по вулиці Дворцовій. Завідувати нею призначили провізора Ігнатія Ігнатовича Укринського. У нього було два заступники. Один завідував відпуском медикаментів та припасів на дільниці, а інший - відпуском медикаментів за рецептами та їх вільним продажем. В аптеці працювали касирки, чотири аптекарських учні та два служителі. У працівників аптеки були хороші зарплати. 17 травня 1889-го Управа вирішила для заохочення до служби у Земській аптеці дати надбавку у розмірі 25% до зарплати.

Оскільки будинок Тростера не відповідав вимогам до аптеки, Управа орендувала сусідній будинок Бострема на шість років з щорічною платою 1600 рублів як за сам будинок, так і за усі служби при ньому та суміжні приміщення - окрему кімнату у дворі для пральні, два сараї, льодник. Пізніше термін оренди подовжили і Земська аптека квартирувала у цьому будинку до 1917 року. Була тут аптека і в перші роки Радянської влади.

Бострем узяв на себе зобов'язання робити капітальні ремонти. З цього можна припустити, що це не була новобудова, а будинок, який експлуатували певний час, тож він потребував таких ремонтів.

Земська аптека розпочала свою діяльність 1 січня 1890 року на правах вільної аптеки, тобто була комерційним підприємством. Майно аптеки Управа застрахувала у

Московському страховому товаристві на 10 тисяч рублів. Управа також узяла кредит на розвиток аптеки у розмірі 8 тисяч рублів.

В аптеці готували і відпускали медикаменти для усіх медичних дільниць міста Єлисаветграда, а з 1904-го - і для лікарні Святої Анни. На кожній земській медичній дільниці при амбулаторіях, приймальних покоях, лікарнях та лікувальних закладах були свої невеличкі аптеки, якими завідували дільничні фельдшери.

Земська аптека купувала медпрепарати як вітчизняного, так й імпортного виробництва. Приміром, у 1894 році були виписані медпрепарати відомої на той час фірми Мерка з німецького міста Дармштадта на суму 4023 рублі. Вони були доставлені в Єлисаветград через Москву. Провізор аптеки оцінив їх високу якість, оригінальні упаковки, посуд та красиві фабричні етикетки. У подальшому на фірмі Мерка замовляли ліки неодноразово, доставляли їх уже через Трієст та Одесу, що коштувало дешевше. Придбання ліків з-за кордону без участі російських посередників приносило економію у 16%.

Купувала Земська аптека медпрепарати і у Південно-Російської громади з Києва, у фірми Бербома з Риги, у Борткевича з Варшави та Венцеля з Петербурга. У 1908 році аптечний склад земської управи, який розпочав свою діяльність у 1900-му, вів торгівлю з 113 фірмами, 15 з яких були іноземними. Склад аптеки мав свою лабораторію, яка виготовляла медпрепарати, та аналітичний кабінет, який досліджував їх якість медпрепаратів. При аптеці працював магазин.

У радянські часи у будинку колишньої Земської аптеки було ательє мод «Люкс».

За архівними даними, на початку минулого століття в Єлисаветграді уже функціонувало десять аптек. Три з них знаходилися на вулиці Дворцовій: так звана Центральна – на розі з Великою Перспективною вулицею у будинку Сейдера (провізор Е.Шассе), Дворцова - на розі з вулицею Миргородською (Калініна) (провізор А.Ріхтер) та Земська аптека (провізор Тимофєєв) у будинку Бострема. На розі Великої Перспективної та Успенської (Гоголя від В.Перспективної у бік Біянки) вулиць була Стара аптека (провізор Л.Закс). На Великій Перспективній була ще одна аптека, у якій провізором був Я.Розенфельд. По вулиці Великій Пермській аптеку тримав Шейнціс, а по вулиці Верхній Донській (Дворцова від В.Перспективної у бік Біянки) – П.Шварц. На Биковій була аптека Бондіні. В аптеці у будинку Троста по вулиці Преображенській провізором був Портной. На вулиці Бульварній (Фрунзе) на Ковалівці була аптека Алойца.

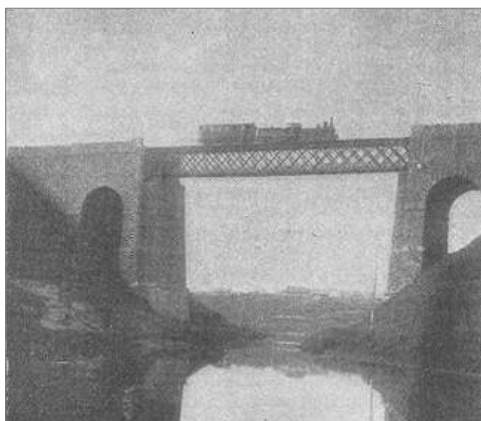
До революції 1917 року в Єлисаветградському повіті було 24 земських аптек, з яких 17 - на території сучасної Кіровоградщини. Аптеки були у Великій Висці, Новоукраїнці, Плетеному Ташлику, Злинці, Глодосах, Добровеличківці, Липняжці, Тишківці, Устинівці, Новоархангельську, Кальніболотах, Рівному, Благодатному, Вільшанці, Коробчиному, Малій Висці та Панчевому.

У перших рядках цієї публікації ми поставили під сумнів, що будинок №23 по вулиці Дворцовій належав Бострему. Припускаємо, що це був сусідній будинок №21. А будинок Тростера був далі, у 60-ті роки минулого століття його знесли і побудували новий будинок. Пояснення таке: на усіх відомих ярликах Земської аптеки, які клеїли до пляшок та упаковок з ліками, зображений будинок №21. Сподіваємося, що комусь з кіровоградських краєзнавців вдасться знайти архівні документи, які підтвердять, чи навпаки спростують наше припущення.

ЗАЛІЗНИЧНИЙ МІСТ ЧЕРЕЗ ІНГУЛ МАЄ БЛИЗНЮКА

Під час будівництва залізничної лінії Балта-Слисаветград-Крюків треба було здійснити переходи через річки Південний Буг, Інгул та Плетений Ташлик. Як говорить директор музею Одеської залізниці Юрій Линюк, у будівничого цієї лінії барона К.К.Унгерн-Штенберга не було необхідних спеціалістів та технічних можливостей для спорудження мостів. Тому спершу прокладали колії та будували

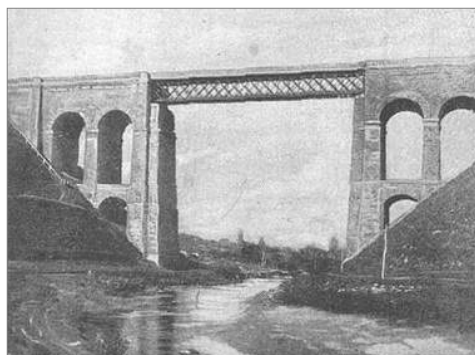
комунікації — вокзали, майстерні, рампи, інші споруди, а потім зводили мости. Будівництво вели понад 10 тисяч солдатів. Контролювали за ходом робіт та надавали технічну допомогу інженери міністерства шляхів сполучення, яких очолював підполковник Полежаєв, він же був керівником проекту цієї лінії.

- У січні 1869-го два красені-мости через річки Інгул у Слисаветграді та через Плетений Ташлик в Новоукраїнському районі, були здані в експлуатацію, - говорить Юрій Семенович. - Їх з повним правом можна назвати близнюками. Адже вони мали однакову конструкцію. Чисті

отвори на світло мали 20 сажнів (1 сажень - 2.1336 метра). Ферми мостів були решітчастими. Стояли вони на берегових гранітних опорах зі скрізними отворами, що дозволяло зменшити витрати на дорогоцінний матеріал — граніт.

Різнилися мости лише одним: ферми мосту через Плетений Ташлик знаходилися на висоті 14,75 сажнів від рівня межових вод до головки рельс, а міст через Інгул мав висоту 20,65 сажнів.

- На фермах обох мостів була одна колія, - продовжує Линюк. - Виготовляли металеві ферми на заводі у Коломні під Москвою. Потім залізницею їх доставили до Запоріжжя. Там завантажили на баржі і відправили до Одеси. З Одеси залізницею ферми прибули до річок і збирали їх безпосередньо на місцях встановлення. Спершу збудували міст через Південний Буг у Первомайську, потім зробили

перехід через Плетений Ташлик.

А уже після цього встановили металеву ферму мосту через Інгул в Єлисаветграді.

Берегові гранітні опори залізничного мосту через Інгул у Кіровограді нагадують віадуки Стародавнього Риму. Металевий перехід між ними був традиційним на час будівництва цього мосту. А сам міст - близнюк не лише мосту річку Плетений Ташлик, а й ще кільком залізничним мостам.

За 145 років експлуатації мосту металевий перехід неодноразово ремонтували і кілька разів міняли. Зокрема, у червні 1907 року єлисаветградська газета «Голос Юга» повідомляла про ремонт залізничного мосту. Тоді підсипали насип та замінили кріплення рельсів на мосту.

На малюнках з книги П.Андрєєва "Иллюстрированный путеводитель по юго-западной железной дороге", виданої у Києві у 1898 році, залізничні мости через річки Плетений Ташлик та Інгул.

ВАМ ПРИВІТ З АМЕРИКИ

Природньо, що батьки переймаються долею своїх дітей, і заради їх безпеки та блага готові на все. Шахраї завжди використовували цю "больову точку" своєї жертви. Сьогодні, приміром, вони дзвонять, представляються працівниками міліції, лякають проблемами дітей, і за їх вирішення пропонують перерахувати гроші. І батьки бездумно перераховують. Подібне було і сто років тому. Про такий випадок повідомляла в одному з листопадових номерів за 1907 рік єлисаветградська газета "Голос Юга".

Перша хвиля еміграції з Російської імперії до США почалася саме з Єлисаветграда, де у квітні 1881 року відбувся перший у новітній історії єврейський погром. І першими у складі 70 чоловік, хто у 1884 році ступив на американську землю у пошуках кращої долі, були уродженці нашого міста. У подальшому чимало наших земляків перебралися за океан. Газета "Киевлянин" повідомляла у 1903 році, «*что эмиграционное движение евреев в Америку из Елисаветграда и его района принимает за последнее время все более и более широкие размеры. В течение июля выехало около 300 семейств. В июле ежедневно эмигрируют от 10 до 20 семейств*».

Емігрував з сім'єю до Америки у 1907 році і син єлисаветградця Я.Гілінова. Майже півроку 80-річний батько не отримував від нього звістки. Тож якою була радість чоловіка, коли увечері 10 листопада у двері його кімнати, яку він винаймав у будинку Горбенка по Биковській вулиці, постукав молодий елегантно одягнутий чоловік. Гість повідомив, що він днями прибув до Єлисаветграда з Америки, і що привіз поклін Якову Абрамовичу від сина. А ще сказав, що привіз подарунки від сина — 25 рублів та посылку. Щоправда, за ними треба йти до його батьків на вулицю Дворцову. І бажано зараз, бо він завтра повинен їхати до Одеси.

Яків Гілінов хутко одягнув пальто та шапку, і вже збирався закривати двері кімнати, коли гість попросив узяти з собою гроші, бо, можливо, доведеться давати здачу. Яків Абрамович узяв гаманець, у якому було 120 рублів.

Перейшовши Інгул через місток, по Миргородській вулиці дійшли до Дворцової. Там молодий чоловік завів Гілінова на подвір'я бібліотеки товариства "Опора" (бібліотека знаходилася у будинку по вулиці Дворцовій навпроти нинішнього приміщення облдержадміністрації – прим авт.), і попросив зачекати кілька хвилин,

поки він винесе з квартири батьків посылку та гроші.

І справді, чекати довелося недовго. Молодий чоловік вийшов з якимсь пакунком у руці. Але не передав його Гілінову, а став чистити полу його пальто. Сказав що там біла глина, очевидно Яків Абрамович, проходячи під арку на подвір'я, шурнувся полою об стіну. Дідусь не надав уваги цим рухам. А молодий чоловік вправно витягнув з кишені його пальто гаманець і побіг, залишивши дідуса з розкритим ротом.

Чи звертався Яків Гілінов з приводу цього пограбування до поліції, та чи стражі правопорядку знайшли негідника, "Голос Юга" не повідомляв. Сьогодні також більшість подібних шахрайств залишаються нерозкритими, а негідники - непокараними.

ВАРВАРА МАКАРОВА - НАЙСТАРІША ЄЛИСАВЕТГРАДКА

Якби існувала Книга рекордів Кіровограда, то до неї могла б потрапити Варвара Макарова як мешканка нашого міста, яка найдовше прожила. У номері за 24 серпня 1907 року елисаветградська газета "Голос Юга" надрукувала наступне повідомлення: *"Редкий случай. В последнем заседании гражданского отделения местного окружного суда утверждено нотариальное духовное завещание елисаветградской мецанки Варвары Макаровой, умершей 13 марта сего года, 125 лет от роду. Из содержания завещания видно, что оно составлено Макаровой в здравом уме и твердой памяти в 1904 году, т.е. когда ей было 122 года"*.

Отож, не виключено, що Варвара Макарова - найстаріша довгожителька нашого міста, і одна з небагатьох людей планети, яка стільки прожила.

Повідомлення про довгожителів та найстаріших людей світу періодично з'являються у вітчизняних та зарубіжних ЗМІ. Так у 2010 році до книги рекордів Гіннеса "сватали" 130-річну грузинку Антирад Хвічава. У 2013 році 116-річну Катерину Козак з села Хотимир Івано-Франківської області також називали найстарішою на той час довгожителькою у світі. У 1933 році в некрологах Time Magazine і New York Times повідомлялося, що у віці 256 років помер Лі Чинг-Юн, який до цього часу вже поховав 23 дружини і виховав 180 спадкоємців. Народився в провінції Сичуань в Китаї, де жив до кінця своїх днів. Довгий час найстарішою людиною на землі вважали Жанну-Луїзу Кальман, яка зустріла 122 весни. Вона жила у Франції і померла в 1997 році...

Звісно, усі ці повідомлення можна сприймати з певною іронією. Мовляв, достовірніше можна встановити вік дерева, ніж вік людини. Вік дерева підтверджують річні кільця на його зрізі. А от що стосується людей-довгожителів, то не кожний претендент на першість може показати метричне свідоцтво свого народження.

ПРИБУТКОВИЙ БУДИНОК ХАРЛАБА

З 1893 по 1914 рік у Єлисаветграді працювали дев'ять головних архітекторів міста (Павло Драго, Іван Тупіцин, Олександр Лішневський, Іван Кішкін, Павло Барташевич, Дмитро Вальтер, Кость Шестовський, М.Морозов, Петро Федоровський), архітектори І.Харитонов, Г.Межеровський, Я.Паученко, техніки Зусман, В.Федоров, М.Бузько, І.Дубовицький, І.Серпинокий, К.Рудьковський, І.Ренуха, креслярі І.Нагорний, П.Кісельов...

Звісно, ми згадали найбільш відомі прізвища будівничих за період, на який доводиться переважна більшість дореволюційної забудови, що збереглася до наших днів. На жаль, спадщина цих будівничих й досі не вивчена. Роки зведення будинків та прізвища їх архітекторів не встановлені. А якщо на якійсь пам'ятці архітектури й стоїть дата її спорудження, то кожному другу можна поставити під сумнів. Найбільш досліджена творчість Якова Паученка, якому краєзнавці приписують багато будівель у місті, щоправда до деяких будинків з формулюванням - *“гіпотетично”* належить таланту Якова Васильовича.

А от прибутковому будинку Д.Л.Харлаба у цьому плані пощастило. Архітектор відомий — Яків Паученко. Приблизні роки будівництва також відомі — 1910-1915. До наших днів зберігся авторський ескіз проекту фасаду будинку Харлаба на перехресті вулиць Дворцової та Інгульської (нині — Декабристів), датований 1910 роком, з авторським підписом Я.В.Паученка. На звороті ескізу рукою архітектора олівцем зроблені пояснювальні написи щодо проекту та технічно-архітектурні начерки.

Очевидно, будівництво було завершено у 1915 році. Припускають так, зважаючи на повідомлення у газеті «Голос Юга» за 1914 рік. У номері за 14 квітня у замітці «Новые постройки» було зазначено, що *«из частных построек довольно крупными обещают быть дом Харлаба на Дворцовой улице, угол Ингульской, дом Державца на Ивановской, угол Гоголевской, и некоторые другие. Дом Харлаба строится по проекту архитектора Паученко, которому принадлежит постройка домов господина Соловьева»*. А у номері за 30 жовтня газета повідомляла про смерть Якова Васильовича: *«Будучи разбит параличем, с трудом передвигаясь по лесам, Я.В. посвящал целые дни постройкам. В последний вечер он еще чертил деталь для незаконченного дома Харлаба»*.

Д.Л.Харлаб був власником кількох прибуткових будинків у місті, які здавав в оренду. З цією ж метою вкладав гроші і в будинок на розі Дворцової та Інгульської. Після введення його в експлуатацію на першому поверсі розмістилися магазини та контори двох акціонерних товариств — Товариства споживачів та Товариства взаємного кредиту. Тут також квартирував Міжнародний кредитний банк, який перебрався з будинку Соловйова на розі Великої Перспективної та Московської вулиць (сьогодні цей будинок відомий як “дзеркальний гастроном”). До речі, на охоронній табличці на фасаді прибуткового будинку Харлаба саме так і зазначено - будинок Міжнародного кредитного банку. Будівля — пам'ятка архітектури місцевого значення.

Будинок споруджений у стилі еkleктики з використанням архітектурних форм пізнього класицизму. Вражає монументальний фасад з ротондою, яка виділена чотирма масивними колонами іонічного ордеру. Завершується ротонда куполом на барабані, який має ліпний фриз (грифони у рослинному орнаменті). Карниз ротонди прикрашений ліпними кронштейнами. Іонічні колони на фасаді будівлі рівні, без традиційних вертикальних жолобків, що акцентує на легкості та уявній простоті класичного стилю, в якому споруджено будинок.

У 1928-1930 роках тут квартирував Зінов'євський сільський банк. З 1944-го - облуправління Держтрудошадкас і дежкредитів по Кіровоградській області та ощадна каса. Фінустанови традиційно займали другий поверх. У підвалі було сховище для грошей. На першому ж поверсі спочатку було п'ять магазинів та ательє мод “Люкс”, а після 1965-го - гастроном №88. Для його влаштування розпиляли віконні отвори під вітрини, і ця зміна архітектурних пропорцій погіршила вигляд першого поверху. З вулиці Леніна у 1970 році прибрали балкони і замість них зробили вікна.

Змінювався у радянські роки і внутрішній інтер'єр будинку. При переплануванні першого поверху знищили значну частину ліпнини. Щоправда, залишилися пілястри, сходи і ліпна "розетка" з квітів на стелі, які ще дають можливість уявити легкість та витонченість внутрішнього оздоблення.

Кілька років тому у прибутковому будинку Харлаба розмістився ресторан «Primo Violino». Нові власники зробили вишукане коване обрамлення входу та оновили фасади. Тож сьогодні цей будинок залишається одним з найкрасивіших не лише на Дворцовій вулиці, а й у місті.

Паученко Я.В. Ескиз проекта дома Международного кредитного банка в Елисаветграде, 1910 год

ЛЕВАДА ПІСЕЦЬКОГО

На карті нашого міста є чимало об'єктів, походження назв яких для більшості кіровоградців залишається таємницею, а деякі назви не можуть пояснити і краєзнавці. Що стосується дач Пісецького, на місці яких сьогодні садовий кооператив заводу "Червона зірка", то пояснення знаходимо у "Систематичному збірнику постанов Елисаветградської міської думи за 1871-1903 роки", укладеному Л.К.Брейером, і

виданому у 1905 році в Єлисаветградській друкарні М.А.Гольденберга. Зокрема, у повідомленні, датованому 5 травня 1893 року, йдеться про те, *“что городская дума отказала в ходатайстве мещанина М.Писецкого об уступке ему в собственность городского места, находящегося под его левадой, и постановила оставить это место за г. Писецким во временное пользование с существующей платою”*.

Та уже через рік міська дума задовольнила клопотання М.Пісецького про купівлю орендованої ним левади. 13 червня 1894 року на засіданні думи було *“доложено прошение мещанина М.Писецкого об уступке ему в собственность городской земли в количестве 2212 квадратных сажений (9.6 га — прим. ред.), находящейся под его левадой на Балке, около полотна харьковско-николаевской железной дороги, за плату 200 рублей. Городская дума, принимая во внимание, что этот участок земли совершенно замкнут, перерезан провалем, имеет доступ со стороны города только через леваду просителя, постановлено уступить этот участок мещанину М.Писецкому за плату 200 рублей, уполномочив городскую управу на совершение установленного крепостного документа”*.

А от хто був цей “міщанин М.Пісецький”, архівних даних знайти поки що не вдалося.

ВІН ПРИКРАСИВ ЄЛИСАВЕТГРАД “КРАСИВИМИ І ВИШУКАНИМИ БУДІВЛЯМИ”

Розквіт дореволюційної архітектури Єлисаветграда пов'язаний з іменами Якова Паученка та Олександра Лішневського. Останній у 1895-1901 роках був головним архітектором міста і запроектував та побудував більше 15 споруд. Перша велика робота Олександра Львовича пов'язана з приміщенням жіночої гімназії, побудованої у так званому «цегляному стилі». Неоромантичні погляди у світогляді архітектора відобразилися й в інших єлисаветградських спорудах, що сумістили риси еkleктики з включенням елементів модерна – Пушкінському народному училищі, відділенні банку, Головній хоральній синагозі, будинках-особняках Барського, Ельворті, Долинського, Фірсова та інших. Як представник столичної пітерської архітектурної школи, Олександр Львович тяжів до крупних, репрезентативних будівель, рясно декорованих орнаментом, фігурними віконними отворами і фронтонами.

Невідомо, чи контактували між собою Я.Паученко та О.Лішневський, однак конкуренція між ними мала місце. Про це свідчать кілька випадків. Так, Олександр Львович розпочав проектувати лікарню Св. Анни, та замовниця А.Дмитрян висловила незадоволення цим проектом і передала повноваження по добудові лікарні Я.Паученку.

Можна пригадати і зворотній випадок. Якову Васильовичу належить проект будинку поручика Федора Федоровича Єсіпова по вулиці Успенській (у цьому будинку по вулиці Гоголя, 123 сьогодні дитсадок). Та у вересні 1901 року вдова Єлизавета Федорівна Єсіпова звернулася з заявою до міської управи, у якій просила дати дозвіл на внесення змін у фасаді її недобудованого особняка. Єсіпова пише, що під час будівництва не був дотриманий проект і архітектор Паученко відмовився усувати ці недоліки. Тоді Єлизавета Федорівна звернулася до архітектора Лішневського (Цікаво, що на той час Олександр Львович вже працював на берегах Неві). Лішневський оглянув будову і зазначив, що виправлення помилок обійдеться замовниці у копійку, і тому намалював новий проект фасаду будинку.

Міський архітектор Кішкін розглянув заяву Єсипової, оглянув будівництво і дав висновок: можна перебудувати фасад за проектом Лішневського, лише щоб цоколь будинку не перетинав лінію вулиці Успенської.

Та навряд, що конкуренція між двома метрами стала причиною того, що Олександр Лішневський залишив наше місто. Можливі причини такого рішення знаходимо у звітах про засідання міської думи, які надруковані у “Систематичному

збірнику постанов Єлисаветградської міської думи за 1871–1903 рр.” (Укл. Л.К.Брейер. – Єлисаветград: Друкарня М.А.Гольденберга, 1905).

У квітні 1901 року до міської управи надійшла колективна скарга кількох підрядників та майстрів на міського архітектора Лішневського з проханням усунути його від приватних та вільних робіт в Єлисаветграді. Така вимога була через *“его чрезмерную и излишнюю придирчивость, и отдачу работ при частных постройках, производящихся под его руководством, только избранным им лицам”*. Тобто, залучав до робіт певних підрядників та майстрів, натякаючи, що вони йому за це віддячували.

18 квітня міська дума розглянула цю скаргу, однак визнала її безпідставною. Та усе ж доручила контрольній комісії перевірити звинувачення, а результати вирішили розглянути на травневому засіданні.

Дізнавшись про цю перевірку, Лішневський письмово попросив міську владу опитати усіх підрядників та майстрів щодо нього, щоб спростувати написане у скарзі. І, очевидно, образившись на таке незаслужене ставлення до себе, Олександр Львович попросив думу звільнити його із займаної посади.

17 травня контрольна комісія звітувала перед міською думою. Те, що міський архітектор займався проектними роботами для приватних замовників, пояснили недостатнім його окладом - 1500 рублів, та намаганням мати підробіток. Тож комісія запропонувала підняти оклад до 2400 рублів та призначити роз’їзні. Як виявилось, комісія нікого не опитувала, зважаючи на те, що Лішневський сам подав прохання про звільнення. З цього виходить, що міська влада навіть не збиралася умовляти головного архітектора Єлисаветграда не покидати свою посаду.

Цікавими були виступи на цьому засіданні ротмістра П.Ф.Долинського та потомственного почесного громадянина П.А.Фірсова: *“...для каждого гражданина, интересующегося внешним благоустройством и красотой города, ясно, что со времени вступления в должность городского архитектора г. Лишневского, город наш стал поразительно украшаться красивыми и изящными постройками и прочим комфортом, что по нашему мнению должно быть засчитано в большую заслугу г. Лишневскому”*. Долинський та Фірсов зазначили, що коли Лішневський споруджував їхні будинки, то вони *«никакого гнета или давления не испытывали»*, як про це писали у своїй скарзі підрядники та майстри. Домовласники висловили архітектору Лішневському свою вдячність. А щоб наступний головний архітектор міста не займався замовленнями приватних осіб, дума вирішила збільшити його оклад до 2400 рублів та призначити 300 рублів роз’їзних.

Олександр Лішневський поїхав з міста, яке сім років прикрашав *“красивыми и изящными постройками”*. Він поїхав не в таке ж повітове місто, як Єлисаветград, ні на підвищення – у губернське місто, а у саму столицю, де не загубився і згодом став провідним російським та радянським архітектором. У дореволюційному Петербурзі побудував кілька споруд, які є вдалимими прикладами архітектури стилізаторства, еkleктики і модерну. У 30-ті роки минулого століття за проектами, виконаними в архітектурно-проектувальній майстерні Лішневського, побудовано чимало споруд, які несли естетику нової епохи.

ГОТЕЛЬ СМЕРТІ

Вокзал – це місце скупчення людей. Хтось приїжджає, хтось від’їжджає, комусь треба дочекатися ранку, щоб їхати далі за маршрутом, у когось затримується потяг на кілька годин. На залізничному вокзалі Знам’янки постійно було людно.

Це вирішив використати житель цього міста Арсен Гончаров. У 1925 році уряд країни Рад проповідував нову економічну політику. Тож і Гончаров став «непманом». Разом з дружиною він відкрив готель. Для цього переобладнав власну глиняну хату на дві половини. В одній поставив два панцирних ліжка для більш заможних клієнтів. В іншій настелив на підлогу соломи. Дружина Килина та її рідний брат Мефодій стали допомагати зазивати до готелю постояльців. Вони по черзі чергували на вокзалі, виглядаючи можливих клієнтів, і пропонували їм переночувати у їхній хаті-готелі. Плата була невеликою, тож кімнати уночі не пустували.

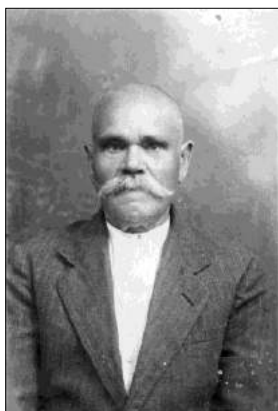
Так було до вересня 1925 року. Якось Мефодій привів заможного чоловіка з великою валізою. Уночі, коли постоялець спав, Мефодій відкрив двері його кімнати, дістав з під ліжка валізу і побачив у ній сувій драпу. Забравши його, до валізи для ваги засунув камінь. Уранці постоялець встав, умився і пішов на вокзал, не помітивши підміну.

Потім ще кілька разів Мефодій обкрадав постояльців. У жовтні він розповів про свої крадіжки Арсену. Але одного разу, коли до кімнати постояльца уночі зайшов Гончаров, то йому не вдалося непомітно витягнути з мішка клієнта його речі. Чоловік прокинувся і підняв крик. Гончаров спробував його заспокоїти та перестарався – задушив. Тіло небіжчика удвох з шурином виніс за городи і закопав до ранку.

За першою кров’ю була наступна. Сімейство таким чином відправило на той світ ще кількох постояльців. Можливо їхній бізнес і далі б процвітав, та у грудні один з клієнтів вирвався з залізних обійм Гончарова, вибіг на босий на мороз і повідомив про пригоду у міліцію. Арсена, його дружину Килину та її брата Мефодія заарештували. Однак довести слідство змогло лише два убивства. Напевне тому, що воно тривало кілька днів. Та й цього виявилось досить, щоб наприкінці січня 1926 року Окружний суд призначив Арсену Гончарову 10 років позбавлення волі, а його дружині та її брату – по 8 років в’язниці.

НАЗВА МІСТА У ДОКУМЕНТАХ ОДНІЄЇ СІМ’І

Кіровоград – єдиний обласний центр в Україні, який тричі перейменовували: Єлисаветград (місто бере початок від фортеці Св. Єлисавети, яка закладена 18 червня 1754 року) – Зінов’євськ (з 9 липня 1924 року) – Кірово (з 27 грудня 1934 року) –

Ливарник заводу
Ельворті
Фока Олексійович
Тютюшкін

Кіровоград (з 10 січня 1939 року). Якою буде наступна дата перейменування міста, та й чи взагалі вона буде – важко сказати. Останніми роками періодично спалахують гострі дискусії з цього приводу, але усе закінчується лише розмовами.

Цікаві сімейні документи збереглися у кіровоградця Юрія Володимировича Тютюшкіна, що тісно пов'язані з історією Кіровограда. Це свідоцтва про народження членів родини. Видані вони у різні роки, коли місто носило усі чотири свої назви.

- Мій прадід, Фока Олексійович, народився у Єлисаветграді у 1867 році, - говорить Юрій Тютюшкін. - Працював у ливарному цеху на заводі Ельворті. Був висококласним спеціалістом. Особисто знайомий з власником заводу. І, як розповідав дідусь, його батько отримував відповідальні завдання від керівництва.

Фоку Тютюшкіна керівництво заводу Ельворті шанувало за професіоналізм. Як відомо, для робітників заводу місто виділяло землю під забудову у слобідці на Новомиколаївці. А от Фоку Олексійовичу, за сприяння самого Р. Ельворті, дісталася ділянка землі на Солодкій Балці. Якщо поряд люди жили у землянках, то Фока Тютюшкін збудував для сім'ї добротний цегляний будинок на пагорбі, який зберігся до наших днів. Унизу були луки на березі Інгула.

- Дідусь, Семен Фоківич, народився в Єлисаветграді 16 квітня 1901 року, - продовжує Юрій Тютюшкін. - Закінчив Пашутінську народну школу. У родині збереглася єдина відома сьогодні дореволюційна фотографія будівлі цієї школи. З 12 років дідусь працював на механічному заводі Козубського. У [1917-му влаштувався в](#) депо залізничної станції Єлисаветград учнем слюсаря, а з [1930 року](#) аж до пенсії працював машиністом паровоза.

Паспорт Семена Фоківича Тютюшкіна,
виданий Єлисаветградським старостою у 1917 році.

Під час [Великої Вітчизняної війни Семен Тютюшкін водив ешелони з військами](#). Указом [Президії Верховної Ради СРСР від 5 листопада 1943 року](#) «за особливі заслуги у забезпеченні перевезень для фронту та народного господарства і видатні досягнення у відновленні залізничного господарства у тяжких умовах воєнного часу» старшині Тютюшкіну присвоєно звання [Героя Соціалістичної Праці](#). У [1946 році](#) Семен Фокович повернувся у рідне місто і працював у депо станції Кірово-Українське [Одеської залізниці](#).

- Зберігся паспорт дідуся, який видав йому Єлисаветградський староста у 1917 році, - показує пожовклий папірець Юрій Володимирович.

Наступний документ – свідоцтво про народження у Зінов'євську 21 лютого 1927 року батька - Володимира Семеновича Тютюшкіна, яке видане уже Зінов'євським ЗАГСом. Він продовжив справу батька-залізничника. Також усе життя працював машиністом.

- Батькова рідна сестра, Зоя Семенівна, народилася 30 квітня 1937 року. Тож її свідоцтво про народження було видане відділом актів громадянського стану міста Кірове. Тітка була медпрацівником, працювала у медчастині заводу «Червона Зірка». От і виходить, що мій дідусь та його предки народилися у Єлисаветграді, батько - в Зінов'євську, рідна тітка - у Кіровому, а я, мої діти та онуки – у Кіровограді. Що буде зазначено у документах про народження правнуків Юрія Тютюшкіна – Кіровоград, чи інша назва міста, - покаже час.

СКАРБИ ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО ПОВІТУ

Ми вже писали про скарби, які були знайдені на території Єлисаветградського повіту у ХІХ столітті. Ці дані з книги В.Гошкевича «Клады и древности Херсонской губернии», виданої у 1903 році. Сьогодні мова піде про Олександрійський повіт. Найбільші скарби у ньому знайдені біля сіл Верблюжка у 70-х роках та Головкивка у 80-х роках, у містечку Дмитрівка у 1893 році, у селі Іванківці, у селищі Нова Прага у 1868 та 1880 роках, у Ново-Георгієвську у 80-х роках та у селі Плоске у 1883 році.

У книзі йде мова про те, що неподалік Аджамки гайдамаки закопали награване добро. У його пошуках селяни розрили багато курганів і знаходили у них небіжчиків та різні стародавні речі, що не мали матеріальної цінності. Місцевий священик Олексій Коцар частину знахідок доставив у музей Херсона: великий глиняний гостродонний глек, залізну пару стремени і вудил, 12 стріл, 2 списи, 8 цвяхів, 2 ножі, кільце, 5 пряжок, ножиці, 3 кресала, 2 круглих металевих люстерка, срібну сережку у вигляді знаку запитання, 3 кремені, кістяний човник, мідний таз з дужкою і шматок шовкової тканини, прошитої золотими нитками.

За 7 верст від Олександрії, по дорозі на Богоявленськ, у 1881 році шукали скарб у кільцеподібному городищі, а знайшли піч і жужелицю біля неї. Біля села Олександрівка Ронічева, над річкою Боковенька, є скеля із зображенням діжки і хреста над нею. Селяни упевнені, що там зарита діжка червонців.

В околицях села Андрусівка багато років шукали скарб. Розрили чимало курганів, в яких були лише небіжчики. У 1876 році розкопали середній з трьох курганів за 10 верст від села. У ньому відкрили склеп з печерою збоку, в якій знайшли глиняний посуд, жовтий мідний казанок на ніжці та чашку. Посуд побили, а казанок продали купцеві В.Волохину з Ново-Георгієвська. У 1895 році селяни Петро та Іван

Залоїли продовжували розкопки того ж кургану і знайшли два залізні списи, 34 мідні стріли, просвердлений циліндрик з кістки з різьбленим орнаментом, срібний дротяний браслет і витончену чорну лаковану вазу.

В околицях Братолубівки шукали скарб у двох місцях Тирнової Балки. В одному кургані біля скелета людини знайшли металеве кругле дзеркало та залізні ножиці. Неподалік Верблюжжю знайшли скарб золотих і срібних монет. Ця випадкова знахідка дала поштовх роботі шукачам скарбів. У 9 верстах від села вони розрили два кургани-близнюки заввишки 2 сажні. Відкрили підземний хід від кургану до найближчого чагарнику. Хід вимощений цеглою. У кургані „Перервана Могила", у 6 верстах від села, знайшли залізний ланцюг, стремена, сідло та інші речі вершника.

У Вершино-Кам'янці селянин розкопував курган, сподіваючись знайти у ньому скарб, та його прикидала земля. Біля Войнівки селяни шукали скарб в невеликому кургані. Діставшись цільника, знайшли людський скелет, який лежав головою на південь, а під ним склеп, закладений колодами, на дні склепу, який був пофарбований малиною фарбою, лежав скелет людини з підібганими ногами.

Поблизу Голоківки, у печері в Головковій Балці, селянин Колісник випадково знайшов скарб.

Біля Губівки розкопали кургани «Гостру Могилу" та „Ридай Мати". У першому знайшли скелети людини та коня. Глибше був склеп, зверху закладений дубовими брусами. Склеп мав кілька відділень, у середньому лежала купа хлібних зерен, які зітліли, і величезна глиняна макітра, а уздовж стін - кілька гробниць, складених з кам'яних плит. Під час розкопок кургану „Ридай Мати" знайшли багато мечів.

У 1893 році у Дмитрівці, на площі поблизу волосного правління, перехожий ногою виколупав 30 катерининських п'ятаків. У 70-х роках між Дмитрівкою і станцією Знам'янка розрили курган і знайшли шість людських скелетів, глиняний горщик і гранітний товкач.

Поблизу Звенигородки селянин Василь Безпечний копав курган, сподіваючись знайти скарб, а знайшов стремено та шаблю. В Іванківцях селянин випадково знайшов скарб з 15 срібних старовинних рублів. Між Марто-Іванівкою та Звенигородкою є кільцеподібне городище з виходом, захищеним двома парами валів. У 70-х роках ХІХ ст. у ньому знайшли попіл, вугілля та уламки кресала. Два великі кургани в околицях Митрофанівки розкопували селяни, та нічого в них не знайшли.

У Новій Празі ходили легенди про скарби, нібито зариті в навколишніх курганах. У маєтку князя Кугушева знайшли у невеликому кургані скелет людини верхом на осідланому коні. На вершнику були залишки шовкового одягу, обшитого позументом. Сідло з прикрасами з кісток. Біля ноги лежала металева стріла. В іншому кургані знайшли людські кістки і мідний глек. У балці Берестуватій був камінь завдовжки та завширшки близько 5 аршин, а на ньому - вибитий хрест і рука. Селяни були упевнені, що це прикмета скарбу. Розрили кілька навколишніх курганів, але знаходили заіржавілу зброю і залишки зброї. У 1880 році селяни Василь Бояр і Іван Заруба плугом вивернули 97 срібних рублів. У 50 сажнях від великого Миколаївського кургану у 1868 році виорали залізне відро зі скарбом.

В околицях Ново-Георгієвська на березі річки Тясмин вода розмила великий скарб срібних римських монет. Грошей було так багато, що пастухи носили їх шапками. О.Г.Пищевич пожертвував з цього скарбу 7 монет у колекцію Єлисаветградського реального училища. Це були монети імператорів: Нерви (96-98 рр. н.е.), Траяна (98-117 рр.), Адріана (117-138 рр.), Антоніна Пія (138-161 рр.), Марка Аврелія (161-180 рр.) і Луцилли (164-183 рр.). Там же знаходили скарби польських

монет XVII і XVIII ст.

Поблизу Піщаного Броду було кільцеподібне городище з двома протилежними виходами - на схід і на захід, а навколо нього сліди рову. Селяни вважали, що під північною частиною городища є підземелля, а у ньому - скарб. Припущення ґрунтувалося на тому, що при ударі там було чути гул, а лисиць з нір у тому місці не вдавалося викурити.

У степу поблизу села Плоского в 1883 році селянин Омелян Кришень, копаючи картоплю, знайшов 25 фунтів мідних російських монет XVIII ст.

Багато курганів розрили шукачі скарбів в околицях села Спасове. В них були небіжчики. В одній обкладеній каменем могилі знайшли склеп, в стінах два ходи, засипані землею.

По схилах гори уздовж берега Дніпра у селі Табурище знаходили татарські монети. На схилі гори у 1894 році знайшли в землі казанок з червоної міді. На підвищенні, у 4 верстах звідти, розрили одну з трьох невеликих могил, знайшли в ній каміння і вугілля. Кожен камінь незвичайного вигляду. Один з них - велика гранітна глиба, на якій висічена долоня людської руки.

Біля села Троянки був вал і курган „Довга Могила“, в якому, на думку селян, існував лях, наповнений козацькими грішми. Селянин Микола Маслов розкопував цей курган і виявив ґрунтову могилу, щільно забиту глиною. На дні могили стояв великих розмірів горщик, який він розбив, оскільки грошей в ньому не було.

ОБЕРЕГИ НЕ УБЕРЕГЛИ КУПЦЯ БАРСЬКОГО

Будинок по вулиці Дворцовій (під час його будівництва - по Верхній Донській) щедро оздоблений різними символами та оберегами. Кому належить ідея їх вибору - архітектору, припускають, що ним був знаменитий Олександр Лішневський, чи власнику, яким без сумніву був багатий купець Абрам Барський, нам невідомо. Але якщо навіть й архітектору, то він показував свої креслення замовнику і той погоджував їх. Та недовго Абраму Дувидовичу судилося пожити в

одному з найкрасивіших будинків Єлисаветграда. Припускають, що особняк був споруджений на межі століть, а 28 серпня 1907 року Абрам Барський загинув від кулі анархіста Лейби Яріна.

Особняк побудований у стилі модерн з елементами еkleктизму. Верхівки кутових колон ризаліта прикрашені маскаронами у вигляді дівочих голівок - символами часу, зміни дня і ночі. Пілястри між вікнами (з випуклими як пагони рослин переплетіннями) оздоблені рельєфами жар-птахів і вишуканим рослинним орнаментом. У нішах під вікнами - барельєфи композиції з пеліканами, які боронять свої гнізда від хижих змії - символ батьківського захисту родини, оберег від ворожих

зазіхань. У ліпнині майстерно застосовані кілька технічних прийомів - рельєф, барельєф та горельєф.

Інтер'єри особняка є сплавом архітектурних стилів, притаманних періоду еклектики. Сіни та їдальня оформлені у панівному для того часу стилі модерн, кімната для паління — у мавританському стилі, в еклектичному декорі передпокою, вітальні та будуарі спостерігаються елементи бароко і рококо. Досить цікавою є багата ліпнина плафонів, стелі, падуг, фризів, маскаронів над отворами дверей та вікон, що вдало доповнюється ошатними формами печей-голандок та чепурним декором, ретельно підібраним до особливостей стильового оформлення приміщень. Особливе враження справляють багатоколірні печі будуара та їдальні, а також витончені глазуровані груби великої вітальні і передпокою, прикрашені позолотою та розписами з невеликими панно, що повторюють класичні пасторальні сюжети. Виходячи з викладеного, власник будинку та архітектор мали хороші художні смаки. Архітектор врахував у проєкті побажання замовника, а також переконав його у доцільності своїх пропозицій. Таким чином за кілька років Абрам Барський разом з Олександром Лішневським спорудили будинок, який став архітектурною перлиною Єлисаветграда.

Загинув Абрам Барський 28 серпня 1907 року. Наступного дня єлисаветградська газета «Голос Юга» надрукувала на першій сторінці співчуття, а на третій розширене повідомлення про вбивство купця:

«Вчера, около 1 часа дня при выходе из большой синагоги местный купец А.Д.Барский сделался жертвой мести со стороны анархистов-коммунистов, которые недели три-четыре назад потребовали от него 500 рублей.

Г.Барский по окончании богослужения в синагоге вышел в сопровождении нескольких знакомых и родственников из калитки синагогального двора, выходящей на Московскую улицу, и направился к Невской, разговаривая и шутя.

На углу этих улиц, когда он прощался со знакомыми, к нему направились двое молодых людей, один высокого роста, другой среднего. Один из них остался на противоположной стороне улицы, а другой приблизился к группе, где был Барский и крикнул:

- Посторонитесь! Я — анархист-коммунист!

Сопровождавшие Барского расступились. Тогда неизвестный произвел выстрел. Пуля попала в щеку и прошла навылет. Барский зашатался и упал на мостовую, а шедшая с ним об руку дама упала вместе с ним и лишилась сознания.

Выбежавшая из синагогального двора публика подняла раненого, уложила его на извозчика и отвела домой.

Явившаяся полиция застала его еще при сознании. Он успел сказать полиции, что стрелявший в него, один высокий, черный, другой среднего роста, и скончался.

Собравшаяся публика указала, что анархисты с браунингами в руках побежали по Невской улице вниз по направлению к базару. Немедленно в погоню за ними были брошены несколько конных городовых и много пеших. Однако анархистов настигнуть не удалось.

Двое из очевидцев рассказывают, что видели как по Невской улице вниз бежали двое молодых людей с браунингами в руках и всем встречным, пытавшимся их задержать, кричали:

- Не троньте нас! Мы анархисты!

Благодаря этому все прохожие сторонились и им удалось скрыться.

Говорят, что за несколько часов до происшедшего чины полиции явились в дом покойного, т. к. с утра циркулировал слух об его убийстве. Также говорят, что

убийці третього дня обрацались к нему с требованием нескольких сот рублей, но он категорически отказал им дать деньги.

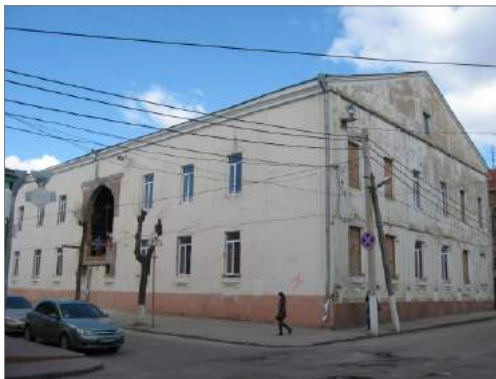
На похорони Абрама Барського 30 серпня зібралося багато елісаветградців, як міська знать, так і прості люди, які знали і шанували покійного. Похоронна процесія розтягнулася на кілька кварталів. По Великій Перспективній вулиці, біля будинку, який належав братові Абрама Дувидовича – Шевелю (нині у цьому приміщенні УБОЗ), також відслужили панихиду...

Невдовзі поліція затримала убивцю. Газета «Голос Юга» у номері за 2 грудня 1908 року повідомляла, що військовий суд призначив 18-річному Лейбі Яріну смертну страту через повішання. Також газета повідомляла, що були засуджені й інші анархисти, які вчинили убивства та розбійні напади на елісаветградських багатіїв, вимагаючи у них гроші.

До революції в особняку по Верхній Донській проживала родина Абрама Барського. А з [1929](#) року й до цього часу тут знаходиться [обласний краєзнавчий музей](#).

У МОЛИТОВНОМУ БУДИНКУ ГРАЛИ У ВОЛЕЙБОЛ

У Кіровограді є кілька будинків, які спершу використовували за одним призначенням, а потім його кардинально змінили, нехтуючи принципами моралі. Багато хто сьогодні навіть й не здогадується, що насправді було у цих спорудах. Приміром, у церкві Святого Володимира по вулиці Тарковського танцювали - за радянської влади церкву перетворили на Будинок культури працівників торгівлі. У молитовному будинку по вулиці Великій Пермській пекли хліб, бо у ньому влаштували хлібзавод. А у молитовному будинку на розі вулиць Тимірязєва та Пашутіна грали у волейбол та футзал, оскільки до останнього часу там був спортзал товариства «Авангард» заводу «Тідросила».

За даними 1913 року, у місті було 13 єврейських молитовних споруд. Насамперед, це Головна синагога по вулиці Московській (нині — вулиця Чміленка). На її подвір'ї - молитовна школа «Бес-ганнесес». На розі вулиць Московської та Миргородської (Калініна) - Червона синагога, а на розі Московської з Олександрівською (Тарковського) - Кравецька (портняжна) синагога. По Нижній Донській вулиці (Тимірязєва) знаходилася «Талмуд-Тора». У 1861 році збудували молитовну школу по Великій Пермській вулиці, а у

1875 році - по Сінній вулиці. У 1878-му для молитовного будинку для відставних нижніх чинів єврейська громада купила будинок на Биковому. Дві богодільні були по Успенській вулиці (Гоголя). На Михайлівській вулиці (Кірова) був молитовний будинок «Ховвей-ціон», а на Архангельській (Червоногвардійській) - Малярний молитовний будинок. Молитовна школа «Бесгамедріш» знаходилася на розі вулиць

Нижньої Донської та Пашутінської.

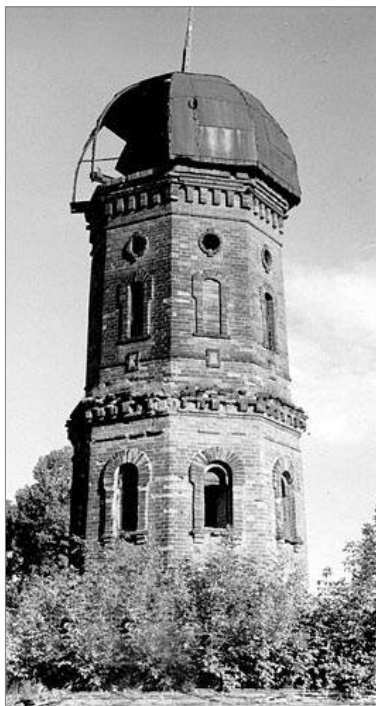
Її збудували у 1852 році. У 1888-89 роках надбудували другий поверх, фасади оформили у стилі пізнього класицизму, а головний фасад завершили трикутним фронтоном. У 1895 році зробили двоповерхову терасу. У 1928 році приміщення націоналізували і тут квартирували різні комунальні служби міста. У 1951 році будівлю реконструювали з деяким розширенням і передали заводу «Гідросила». До останнього часу приміщення використовували як спортивний зал товариства «Авангард». Та, очевидно, невдовзі у нього буде нове призначення, оскільки зараз будинок ремонтують, змінюючи його фасад з вулиці Тимірязєва.

БАШТОВА ВУЛИЦЯ

У радянські часи не варто було гадати, як називається центральна вулиця будь-якого населеного пункту. В Олександрії й сьогодні це проспект Леніна. Разом з тим, у цьому місті визначальною є інша вулиця - Першотравнева, до революції — Поштова. А ще її називають Баштовою – на вулиці збереглися чотири башти, вік яких понад століття.

На початку Першотравневої, на будинку Піщевича, можна бачити невеличку башту зі шпилем. Вона найгостріша та схожа на давній шолом. Споруду ще називають “Будинок пікової дами”, оскільки вікна зроблені у формі пік.

Трішки далі, через дорогу, у зелені лип схована непоказна декоративна башта над центральним входом до будинку Штромберга. Милуватися цим будинком скорботи якось незручно через його трагічну ауру — тривалий час тут був онкодиспансер. Щодо його першого власника, то Штромберг побудував та володів в Олександрії ще кількома будинками.

На території міської лікарні бовваніє восьмигранна водонапірна башта. Вона велична, романтична, і у той же час трагічна. Стрілчасті вікна та двері надають їй суворого середньовічного колориту. Час та люди обійшлися з баштою по-варварськи, тож її вигляд сьогодні непривабливий. У місті ходять легенди, що башта “працює психотерапевтом». Хворі переборювали смертельні недуги та травми тільки тому, що дивилися, як вона, покинута людьми, тримається за життя.

А найвідоміша серед башт - пожежна каланча зі старими курантами. Вони раніше висіли на двох інших будинках Олександрії. Коли годинник Санкт-Петербурзької фірми Ф.Вінтера з'явився у місті — невідомо. Напевне, це було на початку ХХ століття. Спочатку годинник висів на стіні магазину Штромберга. (На його місці зараз гастроном неподалік міськвиконкому). Перед війною там був Будинок піонерів, а під час війни - комендатура. Залишаючи місто, німці підірвали будинок. Але годинник, на щастя, уцілів. Після війни його помістили на старій аптеці, на якій

також була башточка. (Аптека знаходилася на місці нинішнього Головоштамту).

Коли й аптеку знесли, годинник зняли і він зберігався у токаря рудоремонтного заводу Г.Підгорного. Після його смерті нові зберігачі понівечили годинник: пропали гирі, триси бою та ходу, кріплення маятника, пружини, хтось попрацював зубилом над циферблатом...

У 1986 році міська влада Олександрії вирішила відремонтувати годинник. Та відновлення старовинного механізму виявилось складною справою - не було ні інструкцій, ні креслень. Реставрація відбувалася за методом проб та помилок. Займався ремонтом досвідчений годинниковий майстер В.Каргін. Ремонт завершили наприкінці того ж року. Вирішили, що найкраще місце для годинника - старовинна пожежна каланча, пам'ятник архітектури, яка побудована у 1896 році. Місцевий художник О.Шурдук створив для годинника новий циферблат. Встановлював його на каланчі колектив пожежної частини, якою на той час керував В.Рогоза. Саму башту капітально відремонтували у 2002 році. І ось уже 28 рік годинник йде справно й точно.

БУДИНОК КОТЛЯРЕВСЬКОГО У КІРОВОГРАДІ

Як не дивно, сучасники масштабних перетворень Єлисаветграда-Кіровограда останньої чверті XIX - початку XX століть - того часу, коли з'явився знайомий нам образ міста - мало уваги приділяли іменам зодчих. Газетні повідомлення тих часів про будівництво цікавих об'єктів зрідка називають їх творців. Про ім'я автора найчастіше свідчить проект будинку та (або) відповідальна підписка архітектора на ведення будівельного нагляду (хоча не завжди співпадає автор-проектувальник та відповідальний будівельник). Для архітектурно-будівельної практики тих часів ім'я домовласника-замовника є більш важливим фактом, ніж ім'я творця.

Незважаючи на поглиблення наших знань про архітектуру міста, поки що лише про десяток-два будинків можна з посиланням на архівні документи сказати про роки їх забудови, замовників та архітекторів.

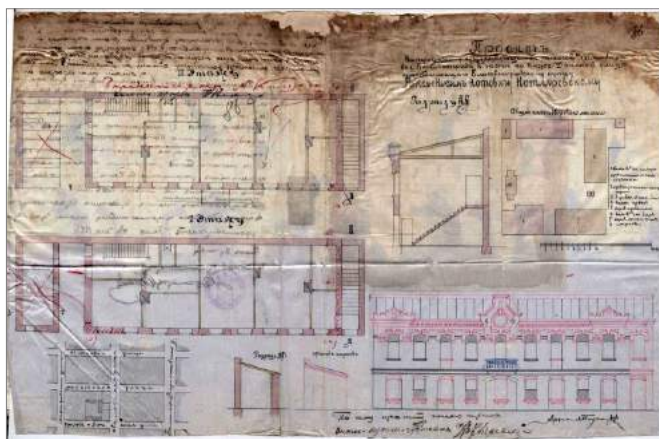
Пояснення просте - вивченням об'єктів архітектури та історії Кіровограда досі займалися поверхово. А якщо на стіні якогось будинку й висить пам'ятна дошка, то

це аж ніяк не означає, що дані на ній достовірні.

Разом з тим процес їх пошуку найзахоплюючий для дослідника, хоча і не завжди успішний. Кожна архівна справа стає своєрідним відкриттям, з небуття спливають імена архітекторів, підрядників і замовників.

Зберігаються у фондах Держархіву області і документи щодо будинку по вулиці Тимірязева, у кварталі між вулицями Декабристів та Черновола, які вказують, що належав він Єлисаветградському купцю Янкелю Котляревському, і що робив проект його перебудови Яків Паученко.

У заяві до міської думи від 2 червня 1901 року Котляревський просив дозволу на перебудову двоповерхового цегляного амбара на подвір'ї свого будинку по вулиці Нижній Донській, 56, щоб влаштувати там житло на верхньому поверсі. Також він просив дозволу поставити кам'яну загорожу на межі з сусідніми домоволодіннями Галінської та Орлова. Міський архітектор О. Кишкін оглянув амбар і дав дозвіл на його реконструкцію. Проект робив Яків Паученко. Збереглися креслення будинку, виконані рукою Якова Васильовича (на знімку). Щоправда, у радянські, коли перекидали дах, два бокових та центральний атики з люкарнею зруйнували.

Про купця 2-ї гільдії Янкеля-Нусіма Нотовича Котляревського мало даних. Відомо, що народився він у 1853 році, дружина Брана на сім років молодша, мав двох синів - Ісаака-Айзика, 1881 року народження, та на рік молодшого Нотона. Торгував посудом. Брат Мойсей загинув 8 жовтня 1914 року на полі битви Першої Світової війни. В Єлисаветграді жили й інші Котляревські, та чи то була рідня Янкеля Нотовича, невідомо.

«СВІЧКИ ЯБЛОЧКОВА» В ЄЛИСАВЕТГРАДІ

135 років тому, 2 квітня 1880 року, в Єлисаветграді загорілася перша «свічка Яблочкова». Ось що повідомляла про це газета «Єлисаветградский вестник».

14 марта 1880 года. Хроника. На днях сюда прибыл техник общества электрического освещения Яблочкова и К. наш местный землевладелец г. Н.Н.Бенардос с целью осведомиться на месте о существовании спроса у нас на

электрическое освещение.

Мы думаем, что наши клубы и театры могли бы воспользоваться этим случаем и войти с г.Бенардосом в предварительные переговоры относительно возможности устроить у нас электрическое освещение. Г.Бенардос находит, что для нашего театра было бы вполне достаточно четырех свечей Яблочкова, причем в летнее время при помощи той же машины можно было бы приспособить освещение театрального сквера.

4 апреля 1880 года. 2 апреля, в среду, состоялось первое представление во вновь устроенном цирке. Представление было при электрическом освещении по системе Яблочкова, и только благодаря этому обстоятельству цирк был переполнен публикою. Освещение удалось вполне, несмотря на то, что было устроено наскоро, и публика осталась вполне довольна им. Что же касается цирка, его труппы и всей его обстановки, то они оказались ниже всякой критики. Весь состав труппы, за исключением разве двух-трех личностей, не заслуживает никакого внимания, а сама обстановка цирка отвратительна. Не говоря уже о том, что он помещен в омерзительно грязном дворе, все внутри здания говорит что устроители нисколько не думали об удобствах публики, а заботились только о том, как бы получше эксплуатировать ее. Поэтому цены на места назначены непомерно высокие. Так, например, за ложу, или вернее клеточку с четырьмя местами, назначена цена 5 рублей. Вообще весь цирк напоминает собою грязный курятник, перепачканный мелом, следы которого виднелись на одеждах. Великолепное освещение так же не шло к этой обстановке, как белое нарядное, сшитое по последней моде платье, к грязной торговке.

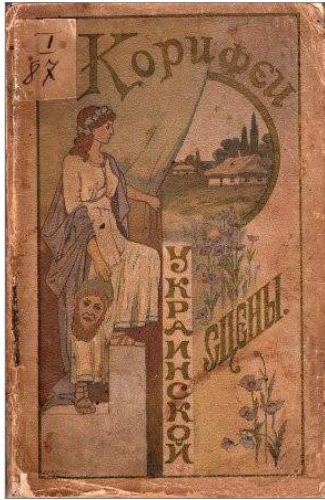
Как мы слышали, на днях будут произведены опыты освещения электричеством городского бульвара и прилегающих к нему магазинов, за тем предполагают сделать опыт освещения залы общественного клуба, и быть может впоследствии и театра.

Много было говорено и писано об электрическом освещении Яблочкова, но все же наш город вероятно в десяток лет не увидит у себя этого освещения, если бы не пришла счастливая мысль агенту компании электрического освещения Яблочкова г. Н.Н.Бенардосу пропагандировать пользу и применимость электрического освещения Яблочкова не на словах и бумаге, а на деле. Нет сомнения, что такой способ пропаганды в пользу электрического освещения окажется более действительным, нежели самые красноречивые рекламы и похвальные отзывы. Так 2 апреля огромная толпа народа собралась на Петровской улице против цирка, привлеченная туда блеском и эффектом электрического света. Два фонаря, один наверху цирка, а другой у входа, так хорошо освещали Петровскую улицу на протяжении более квартала, что в 50 шагах от фонарей можно было читать. Публика с нетерпением будет ожидать дальнейших опытов освещения бульвара, магазинов, клуба и театра.

13 апреля. 10 апреля вечером зал нашего общественного клуба освещался электрическим светом, и притом весьма удачно. 11 и 12 апреля производился опыт освещения городского бульвара по системе Яблочкова. Были зажжены два фонаря на окнах павильона, и третий фонарь был помещен на середине восточной стороны бульвара. Освещение удалось вполне и было весьма эффектно.

18 апреля. Сколько нам известно, агент компании электрического освещения Бенардос предлагает освещение Дворцовой и Большой улицы.

ВИСТАВКА ОДНІЄЇ КНИГИ

У відділі мистецтв Кіровоградської обласної бібліотеки ім.Д.І.Чижевського відкрилася унікальна виставка однієї книги: «Корифеи украинской сцены». Нерозгадані таємниці видання». Автором цієї книги вважають О. Лотоцького, В. Доманицького, Ф. Матушевського, В. Дурдуківського, О.Кошиця та С. Єфремова. Артефакт мав особливе значення в історії українського театру. Книга була заборонена і повернулася у науковий обіг лише за часів незалежності України. Для експозиції в бібліотеці її надав відомий кіровоградський колекціонер-філокартист, збирач українських раритетів Володимир Могилюк. Власником унікального видання Володимир Олександрович став нещодавно, придбавши його у київського колекціонера.

- За останній рік довелося тримати у руках два примірники цієї книги, - говорить Могилюк. – Але в одній була змінена палітурка, а у цієї – своя.

Поряд з книгою виставлені зо три десятки дореволюційних листівок з портретами українських акторів з колекції Могилюка.

До означення «корифеї» дослідники літератури й театру так звикли, що не завжди й замислюються: а кому ж це означення належить. Тим часом, у нього є автор, а якщо точніше – кілька авторів. 1900 року Санкт-Петербурзька цензура дозволила, а 1901-го київська друкарня Петра Барського опублікувала тиражем 1200 примірників безіменну книжку «Корифеи украинской сцены», від часу появи якої згадане означення й стало вживатися як найточніша характеристика фундаторів нового (в останній чверті XIX ст.) професійного українського театру.

Книжка була власне стислою історією театального життя в Україні від часів Ренесансу (XVI–XVII ст.), а крім того – портретною характеристикою визначних митців кінця XIX – початку XX ст., серед яких були в одній особі театralи та драматурги, «чисті» артисти й один композитор.

Йшлося, отже, про Марка Кропивницького (1840–1910), Михайла Старицького (1840–1904), братів Тобілевичів [Івана Карпенка-Карого (1845–1907), Миколу Садовського (1856–1933), Панаса Саксаганського (1859–1940)], Марію Заньковецьку (1854–1934), Ганну Затиркевич-Карпинську (1855–1921) та славного музику (як тоді говорили) Миколу Лисенка (1842–1912).

- Хто був автором даної книги, дізнаємося з першого тому книги Олександра Лотоцького «Сторінки минулого», яка була видана у 1966 році православною церквою в США, - говорить завідувача відділом мистецтв Кіровоградської обласної бібліотеки

ім. Д.І.Чижевського Світлана Ушакова. – Ось цитата з цієї книги: «Ті статті свої ми після обробили і уложили в книжечку під з. «Корифеи украинской сцены». Рукопис тієї книжки я повів до Петербургу і там провів її через цензуру, а також здобув обкладинку, - намалював її талановитий художник П.Шарварок. Книжку видано чепурно, з ілюстрованою в кольорах обкладинкою, з портретами артистів». Лотоцький зазначає, що в написанні книжки «брали участь С.Єфремов, В.Дурдоковський, В.Страшкевич, О.Кошиць; останній, тоді ще студент, дав прекрасну статтю про М.Лисенка. Статті друковано без підписів. Мені в тій книжці належали: вступна стаття (історія українського театру), статті про М. Кропивницького, М.Старицького та, здається, про І.Тобілевича».

Анонімність цієї книжки зумовила факт, що вона в радянському мистецтвознавстві з наукового обігу не вилучалася, хоча її організатором видання її був нібито (про це знав лише дехто з дослідників театру) Олександр Лотоцький (1870–1939) – громадський і літературний діяч рубежу ХІХ–ХХ ст.

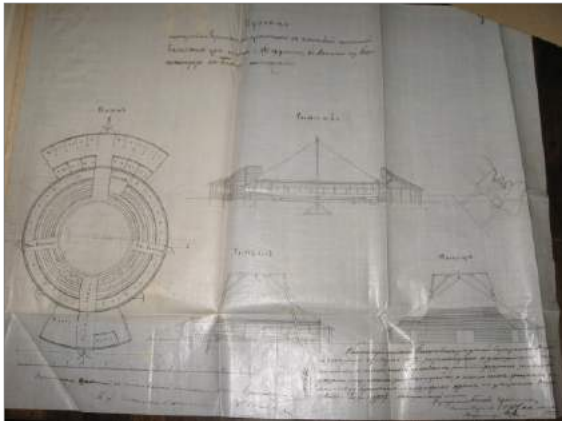
Є підстави думати, що в певному розумінні ця книжка з'явилася не без участі Сергія Єфремова, автора «Історії українського письменства» (1911) та ще Василя Доманицького як найбільш відомого в літературознавстві учасника видання текстологічно опрацьованого «Кобзаря» в 1907 р. Нариси про вісьмох діячів українського мистецтва в книжці «Корифеи украинской сцены» написані, як вважається, різними авторами,

але цілком – у дусі сповідуваної С. Єфремовим позитивістської (народницької) методології. Головним стрижнем її було трактування літератури як виразниці правди про життя нації, як захисника людської гідності, свободи і т. д.

Товариство «Вік». Сидять: В.М.Страшкевич, В.Ф.Дурдоковський, О.І.Лотоцький, стоять: С.О.Єфремов, В.М.Доманицький, Ф.П.Матушевський. Фото з книги О.Лотоцького. У підписі його коментар: «З приводу сеї фотографії Матушевський склав вірші, де між іншим було: «в передній лаві – три ивов кити, а ззаду – три гидкі москити»».

ЦИРК ЗУПИНЯВСЯ НА БАЗАРНІЙ ТА БАННІЙ ПЛОЩАХ

Елісаветград завжди був серед передових міст Російської імперії щодо розвитку інфраструктури та культурного життя. А от стаціонарного приміщення цирку у нас не було. В «Отчете о сборе с публичных зрелищ и увеселений с 1 октября 1892 г. по 1 января 1894 г.», виданому у С.-Петербурзі у 1894 році, зазначається, що на той час в Росії було 22 цирку, більшість з яких - обшарпані старі ярмаркові балагани. Зупинявся такий цирк і в Елісаветграді. Це було дерев'яне, вкрите брезентом приміщення, яке встановлювали на кілька тижнів або місяців для гастролей заїжджої трупи, а потім цей балаган розбирали і перевозили в інше місто.

В одному з попередніх номерів ми повідомляли, що 2 квітня 1880 року у місті загорілася перша «свічка Яблочкова», і загорілася вона на куполі приміщення цирку по вулиці Петровській (нині Шевченка). «Цирк помещается во дворе дома господ Плотниковых, что на углу Большой и Петровской улиц, место избрано довольно удачно, вблизи

ярмарки и в оживленной части города», - писала газета «Елисаветградский вестник» у номері за 28 березня 1880 року. Ярмаркова площа на той час була на місці скверу біля пам'ятника Шевченка, на розі нинішніх вулиць Чорновола та Шевченка.

Коли у місті встановили перший цирковий балаган, та коли відбулася перша вистава, - поки що не встановлено. У фондах Державного архіву Кіровоградської області зберігається кілька справ щодо виділення міською управою місця під будівництво тимчасового дерев'яного приміщення цирку. Для цього міська управа віддавала в оренду два місця. Одне - на Банній площі, приблизно, де нині пам'ятник Богдану Хмельницькому, ближче до вулиці Чорновола. А інше - на Базарній площі: по вулиці Петровській, на розі з вулицею Іванівською (Чорновола).

Так, у грудні 1898 року міська управа віддала в оренду частину Банної площі під цирк М.К.Годфруа, трупа якого мала прийти у місто у наступному році. У 1904-1905 роках міська управа віддала в оренду на Банній площі відразу дві ділянки. Одну Адаму Пінцелю, розміром 62x12 сажнів, під дерев'яне приміщення цирку, іншу, розміром 32x14 сажнів, під дерев'яний балаган звіринця Канукова. Проекти цих приміщень розробляв міський архітектор О.Кишкін. Також у 1905 році на Банній площі стояв цирк Адольфа Де Вінье. У грудні 1906 року Костянтин Ферроні звертався до міської управи з проханням віддати в оренду землю на Петровській вулиці під «постройку временного дощатого здания под холищевой крышей для цирка на два месяца». У 1907 році Олександр Кіссо просив місце на Банній площі під свій цирк.

У листопаді 1908 року Луїджі Труцці просив місце для «постройки временного деревянного помещения для цирка крытого парусами» на Банній площі. Свої вистави трупа Труцці планувала розпочати після Пасхи у 1909 році. Проте міська управа відвела місце під встановлення дерев'яного приміщення цирку на Петровській вулиці. План балагану розробляв технік Зушман. Як було зазначено в одному з документів архівної справи, це був цирк, який відповідав усім тогочасним вимогам до подібних споруд. Приміщення

на дубовій основі, покриті толем, розміром 42х42 сажени. Труці просив віддати місце під цирк терміном на вісім років. Зобов'язувався зробити красивий фасад, «*чтобы здание служило украшением, а не балаганом как теперь*». За оренду мав платити - за кожний місяць під час вистав по 100 рублів, а в інші місяці по 25 рублів. Цирк мав виступати протягом року не менше трьох місяців. У цьому були електричне освітлення, водопровід та телефон. Труці дав письмове запевнення, що після восьми років експлуатації приміщення відійде у власність міста.

Про виступи заїжджих труп циркачів регулярно повідомляли елісаветградські газети. Про відвідини цирку писали у мемуарах та своїх творах багато відомих земляків. Зокрема Ярослав Івашкевич згадує цирк в Єлісаветграді у вірші „Велике сафарі”, написаному 18 листопада 1968 року у Римі:

Что мог чувствовать слон который сошел с ума на Банной Площади в Елисаветграде в 1908 году. Он вылил себе на голову бочку воды, а потом его застрелили и мы не видели его больше в цирке Лежал он в пыли в кровавой луже и прислушивался к шумам далекого буша, а рядом чахлые акации теряли листья.

Не менш колоритно змальовує Дон-Амінадо відвідини елісаветградського цирку після випускних екзаменів у 1906 році: «...Гуртом пошли в цирк братьев Труци на Базарной площади, и весь вечер до хрипоты и остервенения опять кричали «бис!», надрывались и неистовствовали. Всё было нам по душе, всё было дорого и мило! И деревянные скамьи, обитые красным кумачом; и колыхавшийся над головами брезентовый купол, как выражались аборигены; и спускавшиеся с купола канаты, проволоки, качели и трапедии; и знаменитый духовой оркестр под управлением маэстро Фихтельбойма, тонко знавшего свое дело - и что кому, и в каком темпе: Ивану Поддубному, борцу и атлету - марш «Под двуглавым орлом!» для дрессированных моржей - меланхолический вальс «Невозвратное время»; а для выхода клоунов Бима и Бома - галоп Контского «Пробуждение льва»... Ах, да разве это всё?!...»

ЗІНОВ'ЄВ БУВ ПРОТИ ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ

Сьогодні ми називаємо події у Петрограді 24 та 25 жовтня 1917 року (за старим стилем) Жовтневим переворотом. Так їх називали і до сталінської диктатури. У газеті «Правда» за 6 листопада 1918 року поміщена стаття за підписом Йосипа Сталіна «Октябрьский переворот». «*Вдохнителем переворота от начала до конца был ЦК партии во главе с товарищем Лениным*» - писав Йосип Вісаріонович. У листопаді 1927-го, з нагоди 10-ї річниці Жовтневої революції, у нашому місті видали збірник матеріалів з історії революційного руху на Зінов'євщині «Годы борьбы». У ньому слово «переворот» згадувалося частіше, ніж слово «революція». Також там була замітка про приїзд у рідне місто людини, яка відкрито виступала проти захоплення влади насильницьким шляхом – Григорія Зінов'єва.

Гершко Радомисльський гімназій та університетів не закінчував, освіту отримав домашню. Щоправда, у 1904 році вступив до Бернського університету на хімічний факультет, а потім перейшов на юридичний, однак у 1905-му залишив навчання. До 19 років працював в Єлісаветграді конторським клерком. У 1902-му, коли Гершка розшукувала поліція за революційну діяльність, робітники батька вивезли його у бочці з нечистотами за межі міста, і він утік від переслідування до Європи. У листопаді 1917-го Григорій Зінов'єв побував у місті свого дитинства. Цьому візиту у «Годах борьбы» присвячена стаття. У ній, зокрема, повідомлялося, що

«21 ноября к нам в город приехал тов. Зиновьев и читал лекции в городском театре об Октябрьском перевороте, а 25-го, с его участием, состоялось заседание местного Совета Рабочих Депутатов, на котором во всю ширину встал вопрос об организации Советской власти в Елисаветграде. Собрание длилось 12 часов: с 7 часов вечера до 7 часов утра и было очень бурным».

У 1903-му на II з'їзді РСДРП Зінов'єв став більшовиком. У Швейцарії познайомився з Володимиром Ленінін і у подальшому був його тінню. У 1917-му ділив з Іллічом один курінь у Розливі. На VI з'їзді партії його обрали до ЦК, при цьому отримав лише на один голос менше, ніж Ленін. У жовтні 1917-го разом з Каменєвим проголосував проти курсу на збройне повстання. Про свою незгоду з рішенням ЦК вони заявили у газеті «Нове життя», тим самим повідомили уряду про факт підготовки повстання. Ленін зажадав виключення Зінов'єва і Каменєва з партії, але його не підтримали. Зінов'єв згодом визнав свою помилку і його розбіжність з Ленінін було подолано, хоча у «Письме к съезду» Ленін вказав, що жовтневий епізод *«не был случайным»*.

У листопаді 1917-го Зінов'єв брав участь у роботі Київської конференції, де закликав робітників повалити уряд Української Ради. З Києва поїхав до рідного міста. У жовтні 1917-го та у 1921-1926 роках - член Політбюро ЦК більшовицької партії. У 1917-1926 роках - голова Петроградської ради, один з організаторів «червоного терору». У 1919-1926 роках - голова Виконкому Комінтерну. Зінов'єв - єдиний член ЦК, який підтримав Леніна під час суперечок про негайне укладення Брестського миру. Прагнувши стати політичним вождем, виступав зі звітними доповідями на XII і XIII з'їздах РКП (б). Пропагував ленінську спадщину, друкуючи величезну кількість

книг зі своїми статтями та промовами. Було розпочато 22-томне видання творів Зінов'єва. Разом з Каменєвим і Сталінін вів боротьбу проти Троцького і багато зробив для формування режиму особистої влади Сталіна. Після смерті Леніна вніс пропозицію про перейменування Петрограда в Ленінград. Тоді ж ВЦВК прийняв рішення про перейменування Єлисаветграда в Зінов'євськ.

На XIV з'їзді партії Зінов'єв, який вважав себе головним партійним теоретиком, виступив проти зростаючої влади Сталіна і був названий опозиціонером. У 1927-му його виключили з партії, наступного року відновили, але політична кар'єра була закінчена. У 1932-му його знову виключили з партії. У 1934-му на XVII з'їзді Зінов'єв виступив з каяттям і славослів'ям на адресу Сталіна. Після вбивства Кірова його заарештували і засудили на 10 років. У 1936-му Зінов'єв «зівнався» в інкримінованих йому діяннях на процесі у справі «Антирадянського об'єднаного троцькістсько-зінов'євського центру» і був розстріляний.

Сьогодні про Гершка Радомисльського у Кіровограді нагадують два будинки. Це театр по вулиці Дворцовій, де він виступав у листопаді 1917-го, і будинок на розі вулиць

Покровської та Олександрівської, де він народився. До 20-ї річниці революції 1905 року у Зінов'євську видали збірник спогадів та матеріалів з історії революційного руху на Зінов'євщині «Красные вехи». Серед фотографій на сторінках збірника був і знімок цього будинку. У 1925-му, коли був надрукований збірник «Красные вехи», Григорій Зінов'єв ще був у пошані у радянської влади, то ж зрозуміла поява цієї фотографії. У подальшому про будинок одного з творців Жовтневого перевороту більше у місті не згадували. А будинок, до речі, зберігся до наших днів.

ІСТОРІЯ ПІД НОГАМИ

Якщо не хочете потрапити в історію на кіровоградських вулицях - дивіться під ноги, інакше ви ризикуєте упасти у каналізаційний колодязь, з якого уночі хтось украв люк.

- Дивитися під ноги треба й тому, що звичайні каналізаційні люки можуть розповісти про місто більше, ніж можна це собі уявити, - говорить відомий у місті колекціонер Юрій Тютюшкін.

У Кіровоградського водоканалу сьогодні понад 13 тисяч колодязів та люків відповідно. А є ще й інші підземні комунікації. За маркуванням завжди можна дізнатися, який колодязь прикриває люк. Якщо літера В — це водопровід, ТС - тепла мережа, ГС - газова мережа; ГТС, МТС - міська телефонна мережа тощо.

Кіровоградські каналізаційні люки - унікальна спадщина минулого. Зустрічаються як місцевого виробництва, так й з інших міст та регіонів. Та усе ж більша частина зроблена у післявоєнний час. Юрій Володимирович обійшов майже усе місто і сфотографував усі цікаві люки. З ними можна ознайомитися на інтернет-сторінці колекціонера (http://www.regionalmuseum.kr.ua/tutk/alu/tutk16_r.html).

- На наших вулицях є дореволюційні люки, які виготовлені на заводі Ельворті, - продовжує Тютюшкін. - На них букви зачовгані взуттям перехожих, але написи все одно можна розрізнити. Є довоєнні. Але більшість не старша 50 років. На люках є надписи, що вони виготовлені на Дніпропетровщині - у Верхньодніпровську, Жовтих Водах та Кривому Розі, у Керчі, Полтаві, Кишиневі, Купянську, нашому Бобринці...

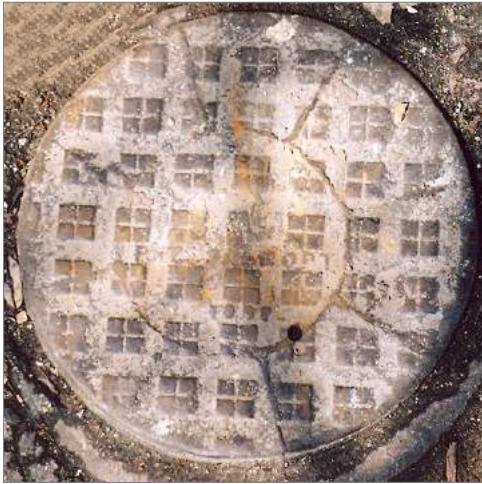
Не дивуйтеся, якщо ви не побачите під фотографіями позначень, де вони зроблені.

- Мені довелося сфотографувати раритетні люки. Якщо указав би, де вони знаходяться, не виключено, що їх украли б.

Усі історичні люки і донині несуть свою трудову вахту. Але все ж переважна більшість з них - сіра маса, що заповнила Кіровоград, починаючи з 70-х років. Однак той факт, що у більшості своїй люки є свого роду культурною спадщиною, не бентежить злодіїв. Вони досить часто стають об'єктом розкрадання з метою здачі у брухт. У зв'язку з цим ряд виробників почали випуск люків, що мають у своїй конструкції петлі (відкриваються як двері), або запірний механізм (замок), а деякі каналізаційні колодязі закривають бетонні люки.

Зроблено на заводі Ельворті в Єлисаветграді

А цей люк відлито у Бобринці

ЯК ОБДУРИЛИ ЙОСЬКУ ФІША ТА ШЛЬОМУ ШКРОБА

Сьогодні у людей ті ж ахіллесові місця, що й на початку минулого століття. Тож і шахрайства ті ж самі, що сто років тому. Гортаючи елісаветградські газети, ми знайшли на їх сторінках чимало схожого до того, про що пише «21-й канал» сьогодні. Здається, життя за цей час зовсім не змінилося - шахраї продовжують успішно ревізувати наші гаманці, експлуатуючи людські довіря та легковажність.

Елісаветградський торговий дім Й.Фіша замовив у Самарканді 101 пуд ізюму. На початку листопада 1907 року 25 мішків солодошів прийшли на залізничну станцію у Черкаси. Про це до Елісаветграда відправили поштою накладну. Про товар дізнався 16-річний юнак на прізвище Бродський і отримав у замовних листах чотири накладні, розписавшись за них у відомості прізвищем Шварц. Документи Бродський передав своєму товаришу Красновському. А той поїхав з ними до Сміли, де звернувся до купця Мелового, який займався торгівлею на залізниці, і попросив позичити 100 карбованців, щоб викупити ізюм. Меловий погодився і 31 грудня вони разом поїхали до Черкас, викупили вантаж і привезли його до Сміли. Коли Фіш зрозумів, що хтось отримав за нього на пошті накладні на ізюм, то зателеграфував начальнику станції Черкаси з проханням нікому не видавати вантаж, та було уже пізно. Тоді Фіш звернувся до прокурора Київського окружного суду з проханням розшукати злодія та вантаж. І поліція згодом затримала Бродського, Мелового та Красновського.

У червні 1908 року по елісаветградських магазинах ходила пристойно одягнена жінка, яка за два тижні повернула кілька афер. Дама відбирала товар начебто на похорони чоловіка. А відклавши солідну купу краму, згадувала, що їй треба купити якусь дрібницю в іншому магазині, а у неї лише крупна купюра, і їй доведеться розмінити її там. Продавець, не бажаючи втратити клієнтку, давав з каси гроші у борг, а жінка у вигляді застави під них... залишала відібраний товар, потім виходила з магазину і більше не поверталася. Чутки про ці шахрайства прокотилися містом, і у

тих магазинах, де ще не побувала шахрайка, були уже готові до її приходу. І коли громадянка М.Лихманова у магазині Тульчинського відбрала товар і стала бідкатися, що їй треба зробити дріб'язкову покупку в іншій крамниці, продавець послав сина за городовим...

Схожа історія мала місце в Єлисаветграді 16 грудня 1908 року. До магазину купця Ш.Шкроба зайшов чоловік років 30-ти, відрекомендувавшись торговцем з села Цвітне. Потім він замовив бакалейного товару на 300 карбованців і попросив приготувати його на ранок. Наступного дня покупець під'їхав до магазину на трьох підводах. Під час їх завантаження, невідомий попросив Шкроба дати йому 146 карбованців, які начебто потрібні, щоб заплатити за товар у торговця Константиновського. Покупець мотивував своє прохання тим, що у нього лише одна банкнота у 500 карбованців, і що ці 146 карбованців він заплатить під час загального розрахунку за товар. Отримавши гроші, шахрай віддав їх кучеру і наказав відвезти до магазину Константиновського. Шкроб, зайнятий іншими покупцями, забув на деякий час про невідомого. А той скористався скупченням людей у магазині, вийшов непомітно на вулицю, а потім наздогнав відісланого до Константиновського кучера біля готелю «Москва», відбрав у нього 144 карбованці, залишивши два карбованці за роботу, і зник.

Наприкінці липня 1908 року Єлисаветград наводнили фальшиві п'ятикарбованцеві монети. Невдовзі поліція встановила, що цим займаються приїжджі з Катеринослава. Також стало відомо, що вони запропонували місцевому жителю Борисенку купити у них за вигідною ціною 700 фальшивих монет. Той погодився. Коли увечері фальшивомонетник прийшов на Олексіївську вулицю до будинку Борисенка, пристав Тиновський затримав його там. У кишенях чоловіка знайшли фальшиві монети на суму у 3390 карбованців. На допиті затриманий назвався Нахманом Сном, 28 років, і заявив, що до Єлисаветграда приїхав з Нікополя та зупинився у «Купецьких номерах» по Іванівській вулиці. Наступного дня поліція за підозрою у розповсюдженні фальшивих монет затримала подільника Нахмана - відомого афериста Асіра Пудалова. Було встановлено, що зловмисники встигли збути в Єлисаветграді фальшивих монет на суму понад 2000 карбованців.

18 серпня 1907 року до селянина Короткого, який зупинився у «Південних номерах» у великого мосту через Інгул, звернувся невідомий, який запропонував пройти з ним до готелю «Дагмара». Там до них приєдналося двоє чоловіків і стали вмовляти Короткого купити у них фальшиві паперові гроші. Селянин погодився взяти фальшивих папірців на 1600 карбованців за 800 справжніх. Аферисти, отримавши гроші від покупця, вручили йому невеликий дерев'яний ящик, обтягнутий залізними пластинками, усередині якого начебто були фальшиві гроші. І відразу стали квапити селянина йти з готелю, лякаючи можливим приходом поліції. Це насторожило Короткого і він заглянув до ящика – там були чисті аркуші паперу. Зрозумівши, що його дурять, селянин вибіг на вулицю і розповів про усе городовому, який і затримав аферистів

У листопаді 1908 року на фабрику Гольфельда та Орлова прийшов чоловік, який представився Я.Лернером, і замовив 40 ящиків цукерок. Оскільки у покупця не було при собі грошей, то він залишив товар на фабриці, пообіцявши заплатити за нього у відділенні фабрики на базарі. Через кілька днів Лернер знову прийшов на фабрику і пред'явив безграмотним робітникам якийсь папірець, а ті повірили, що то квитанція про сплату і видали незнайомцю товар.

У серпні 1908 року до кондитерської Й.Жана зайшов чоловік років 25-ти і

попросив плитку шоколаду. Дружина Жана, яка стояла за касою, подала йому кілька шматків. Перебираючи їх, покупець запитав чи не буде у неї здача зі 100 карбованців. Отримавши відповідь, що буде тільки з 50, він відібрав шматок шоколаду на 50 копійок і подав банкноту у 50 карбованців. Пані Жан, як згодом вона розповідала, відчула, що має справу з аферистом, тож стала уважніше придивлятися до нього. Взявши папірець, вона оглянула його і переконалась, що він не фальшивий. Потім відрахувала 49 карбованців 50 копійок здачі і поклала її на стіл. Молодий чоловік разом з тим не став чіпати грошей, заявивши, що йому шоколад не подобається, попросив назад гроші. Жінка дістала з каси банкноту номіналом 50 карбованців і поклала її на стіл, забравши здачу. І тут молодий чоловік знову заявив, що візьме шоколад, і став відволікати пані Жан розмовами. Отримавши здачу і шоколад, незнайомець чоловік швидко залишив магазин. А пані Жан узяла зі столу папірець, не помітивши, що то банкнота нового зразка у 3 карбованці, і поклала її до каси. Коли прийшов чоловік, дружина поспішила поділитися з ним враженнями про покупця, що викликав у неї підозру. Пан Жан попросив дружину показати папірець і виявив підміну.

Влітку 1908 року по ринку в Єлисаветграді ходило кілька продавців, які пропонували купити у них золоті обручки. Та як виявилось, то були мідні вироби пофарбовані під золото, як це сьогодні роблять цигани.

А 18 березня 1910 року у Єлисаветграді сталася ще одна «золота» історія. До магазину золотих виробів Кранца зайшло двоє чоловіків, щоб купити обручку. Кранц показав покупцям кілька виробів. Та жоден з них не сподобався і вони пішли, нічого не купивши. Через деякий час Кранц виявив, що зникла одна масивна золота обручка, замість якої незнайомці залишили яскраво пофарбовану мідну з написом «на пам'ять». У поліції Кранцу показали альбом злочинців і він упізнав двох небезпечних злодіїв Вільвоського і Донченка. Поліція затримала шахраїв.

28 березня 1910 року із села Константинівка до Єлисаветграда приїхав селянин Алексеев. На одній з вулиць міста чоловік, який йшов попереду Алексеева, підняв з землі конверт і втік з ним за ріг будинку. У цей час до Алексеева підійшов інший перехожий і став звинувачувати його, що селянин привласнив чужий конверт. Алексеев дозволив обшукати себе. У результаті цього обшуку у нього зник гаманець з 25 карбованцями. Це лише кілька шахрайських історій сторічної давності, які можна зустріти й у наші дні.

“ЮВЛЕЙНЕ” УЧИЛИЩЕ НА КАТРАНОВЦІ

Якщо робити висновок з публікацій в єлисаветградській газеті “Голос Юга”, то найбільш знаковою будовою у місті у 1909 році було приміщення народного училища на Катранівці. За півроку газета надрукувала зо два десятки інформацій щодо ходу його будівництва. Це були як повідомлення у кілька речень, так й інтерв'ю - з головою міської контрольної комісії Р.Е.Дериченком, головою товариства

взаємного страхування Ф.Ф.Шрейтелем та членом наглядової комісії за будівництвом училища А.І.Добровольським. У цих публікаціях обговорювалися помилки, які були допущені архітектором Д.П.Вальтером, що проектував будівлю, та архітектором Матвієм Петровичем Морозовим, який наглядав за роботою будівельників.

19 грудня 1907 року міська дума прийняла рішення побудувати у передмісті Катрановка нове училище на честь 25-річчя Єлисаветградського товариства взаємного страхування майна від вогню. На будівництво виділили 5000 рублів. Заняття мали розпочатися 1 вересня 1909 року. На розгляд надійшло два проекти — міського архітектора Д.П.Вальтера та техніка Костянтина Єрастовича Шостовського. Міська дума зробила свій вибір на першому.

У жовтні наступного року, коли ще зводили стіни, будову оглянули члени контрольної комісії. Її голова Р.Е.Дериченко доповів міській владі, що *“здание не будет пригодно для помещения школы”*, та що воно побудоване *«не по правилам гигиены»*. У червні 1909-го кореспондент *“Голоса Юга”* побував на будівництві і зазначив у своїй замітці, що *“здание изяшно, красиво”*. Це був одноповерховий цегляний будинок, вкритий оцинкованим залізом, який стояв окремо, неогорожений, відсутні надвірні будівлі. Класи просторі з високою стелею у 5,5 аршина (майже 4 метри). У класах підлога дерев'яна, у коридорах постелена плитка. Печі з теракотовим покриттям. *“Единственное неудобство то, что квартира для учителя помещается в подвальном этаже”*, - писав журналіст.

В одній з наступних публікацій голова контрольної комісії Р.Е.Дериченко назвав основні недоліки новобудови. Вікна усіх чотирьох класів виходили у сквер, через що у класах могло бути темно в осінньо-зимовий період. Вхід у школу з одними дверима, без тамбура, а кімната учителя - у підвалі. Голова страхового товариства Ф.Ф.Шрейтель у свою чергу підкреслив, що йому більше подобався проект Костянтина Шостовського, але, на жаль, міська управа забракувала його. У номері за 5 серпня гласний М. С. Макаров заявив, що уже нічого не можна змінити, оскільки приміщення побудоване.

Газета також повідомляла, що очолити нове училище доручили учительці Пушкінського училища Катерині Петрівні Пузенкіній. І, нарешті, у номері за 25 серпня 1909 року *“Голос Юга”* надрукував наступне оголошення: *“Новое городское народное училище на Катрановке в память XXV-летия елисаветградского общества взаимного страхования открывается с 1 сентября. Прием детей будет производиться с сегодняшнего дня”*.

Як і планували, навчання у Катранівському народному училищі розпочалося 1 вересня 1909 року. Та розмови навколо його приміщення ще довго не припинялися. Спостережний комітет навіть просив правління страхового товариства порушити клопотання перед міською владою про внесення у кошторис на 1910 рік певної суми

грошей на виправлення недоліків у приміщенні училища та будівництва квартири для завідуючого училищем. Але міська управа залишила це клопотання без уваги.

У щорічнику до газети “Голос Юга” за 1913 рік зазначалося, що завідувач Катранівським народним училищем Катерина Петрівна Пузенкіна проживала разом з чоловіком Сергієм Олексійовичем, який викладав в училищі співи, у кімнаті при училищі. Законоучителем був диякон Знамянської церкви Федір Скворцов, а учителями-предметниками - Олександра Петрівна Стьопіна (також проживала при училищі), Анфіса Спиридонівна Коломієць та Марія Олександрівна Сахарова.

Сьогодні у приміщенні колишнього народного училища по вулиці Новгородській на Катранівці один з корпусів загальноосвітньої школи №2.

ОДНУ ВЕРСТУ НАЙШВИДШЕ ПРОБІГ ОГІНСЬКИЙ

У трьох серпневих номерах 1910 року елисаветградська газета «Голос Юга» повідомляла про спортивне свято, яке відбулося у місті 15 серпня. Не виключено, що це були перші змагання в Єлисаветграді з легкоатлетичних дисциплін.

13 серпня. К устрою спортивного праздника. В среду вечером на ипподроме состоялась запись местных спортсменов на праздник. Программа разделена на 7 частей: борьба, бега, атлетика, прыжки в высоту, рек и двойной турникет, параллели, кольца и велосипедные гонки. Между прочим будет показана эволюция пожарных добровольцев при спасении людей, саксонские полеты с башни и много др. В общем записались 25 человек. Дальнейшая запись производится ежедневно на трек до 13 августа. Записи на старте не будут приниматься.

14 августа. К спортивному празднику. Как нам сообщают, в празднике примут участие 60 человек, в том числе 25 добровольцев пожарной команды. Между прочим, некоторые из участников, желая остаться неизвестными, будут выступать в масках.

18 августа. Спортивный праздник, устроенный пожарным обществом на ипподроме в воскресенье, 15-го августа, собрал довольно много публики и прошел очень оживленно. Получили призы: г.Фальца – за сокольскую гимнастику золотой жетон, гг Котелло, Подольский и Жарневич за гимнастику на приборах – серебряные жетоны. Макеев 1-й приз (1 версту прошел в 1 м 53,3 сек) и Соханский 2-й приз – за велосипедные гонки – серебряные жетоны. Робастон – два приза за борьбу и за атлетику – серебряные жетоны, Бес Арабский – за бег 100 сажень (24 сек) серебряный жетон, Огинский – за бег 1 версты (3 м 28,8 сек) серебряный жетон, Гикс – за прыжки с шестом серебряный жетон.

ПІСНЯ, НАПИСАНА ПІД ЄЛИСАВЕТГРАДОМ

"Мав я раз дівчиноньку чепуреньку" - цю пісню у радянські часи часто крутили на радіо та телебаченні як народну. Вона про невідале сватання юнака до дівчини:

*Посилав я старости у неділю,
Дунав, погуляємо на весілля.
Мали повернутися з рушниками,
Але повернулися з гарбузами.*

Обривалася пісня досить несподівано:

*Дунав я втопитися з тої злости,
Та вода холодная ломить кости.
У той же час справжня кінцівка була іншою:
Щоби врятуватися від спокуси,
Пішов записався я в усусуси.
Вже про галичаночку не думаю,
Бо на Наддніпрянщині десять маю.*

"Усуси" — Українські січові стрільці, легіон австро-угорської армії часів Першої світової війни. Створений 6 серпня 1914-го, а вже наприкінці вересня того ж року брав участь у перших боях. Оскільки воювали вони проти росіян, за радянських часів про формування не згадували.

А пісню написав підхорунжий — це звання в УСС прирівнювалося до нинішнього старшини — Роман Купчинський ([24.09.1894](#) — [10.07.1976](#)) — український [поет](#), [прозаїк](#), [журналіст](#), [композитор](#), [критик](#), [громадський діяч](#). Двадцятирічним записався до легіону [УСС](#). З 1915-го належав до Пресової Кватири (разом із поетами та композиторами [Л. Лепким](#), Ю. Назароком, Н. Гайворонським, А. Лотоцьким, С. Чарнецьким, Ю. Шкрумеляком та ін.) й Артистичної горстки [УСС](#), які збирали різноманітні матеріали, документи, фотографії для увічнення пам'яті стрілецького чину, випускали періодичні видання, компонували архіви [УСС](#). Автор поезій на стрілецьку тематику. Пісні Р. Купчинського відомі також в обробках композиторів С. Людкевича, М. Вериківського, П. Козицького, В. Барвінського, М. Колесси, Н. Нижанківського, Б. Вахнянина, М. Леонтовича та ін.

Пісні авторства Р.Купчинського за радянських часів називали народними. У пісенниках у них також не було згадок про "усусів" — слово "стрілець" міняли на "козак". Неофіційними гімнами Українських січових стрільців були його пісні "Ой у лузі червона калина" та "За Україну!"

З постановом у квітні 1918-го у Києві Гетьманату в Україну були запрошені австрійські й німецькі війська, а у червні того ж року прибув на Наддніпрянські землі й корпус Українських Січових Стрільців, який дислокувався на півдні України, зокрема й на Єлисаветградщині.

Січовий стрілець Михайло Горбовий згадував, що 13 червня 1918-го загін УСС прибув у Новоукраїнку: *«Обідаємо в Ново-Українці. Це ніби село, хоч має 35 тисяч мешканців. Від Голти бачимо вже по степу козацькі могили, "де колись спочили наші предки славні"... З полудня того ж дня доїздили ми до Єлисавету. Вже здалека мріє місто з копулами церков, твердинею. На двірець заїхали о год. 5 по полудні при грімких звуках орхестри. Зараз-таки мало не все місто злягло на двірець побачити "австрійських козаків". Горбовий пише, що січові стрільці «розташувались у гімназії,*

на Миколаївці». Очевидно, це було приміщення народного училища на Новомиколаївці, у якому сьогодні СШ-3. *«Вишкіл У.С.С. зайшов до міста Єлисавету, Кіш — до Іванівки, а решту сотень розміщено по сусідніх селах... Згодом Вишкіл У.С.С. перейшов у волость Грузьке. Село велике, розлоге, посередині величезний майдан, де в неділю зраня відбувалися торги, базари».*

Інший колишній усусусівець, а згодом актор театру Леся Курбаса “Березіль” Йосип Гірняк писав у своїх споминах (Нью-Йорк, 1982) про Грузьке, відвідини хутора Надії. Першою його зустріла на хуторі мати Леся Курбаса Ванда Янович, яка гостювала у вдови Карпенка-Карого Софії Тобілевич. Вона розповіла, що усусуси часто відвідують хутір, на могилі письменника відбули панахиду з хором та світськими промовами. Сьогодні в музеї-заповіднику “Хутір Надія” зберігаються кілька фотографій, на яких Софія Віталіївна, Ванда Янович, онуки І. Карпенка-Карого в оточенні офіцерів і вояків УСС. На сторінках львівської “Червоної калини” у 20-30-х рр. минулого століття друкувалося чимало цікавих спогадів про життя усусусів на Єлисаветградщині.

Усусуси були розквартировані в околицях Єлисавета (Арнаутівка, Масляниківка), у селах Карлівці, Соколівському (до речі, тут стояв підрозділ австрійського архикнязя Вільгельма фон Габсбурга, племінника імператора Франца Йосипа, відомого українського патріота й українського ж таки поета, званого у війську Василем Вишиваним) та ін. У селі Грузькому був розміщений вишкіл з тисячі вояків, у якому Роман Купчинський був одним із старшин.

Особисті контакти, які налагоджували усусуси, і, зокрема, їх взаємини з дівчатами, викликали різні, часто смішні життєві ситуації. Одна з них і лягла в основу пісні Р.Купчинського, що в жартівливо-сатиричній формі відобразила типовий конфлікт добору пари, що виникає між закоханими. Купчинський був свідком весілля у селі Грузькому усусусівця-галичанина і місцевої дівчини.

Іншу пісню, у якій згадується Єлисаветград, Купчинський написав у жовтні 1918-го, перебуваючи уже у місті Чернівці. *В городі Єлисаветі тужили дівчата в той день* – згадка про Єлисаветград-Кіровоград, у якому з червня по жовтень 1918-го перебувала багаточисельна формація УСС. У той час січові стрільці відіграли значну національно-культурну роль в житті українців, з честю донесли стрілецьку ідею українського війська й національної свідомості. Завдяки неодноразовим зустрічам із селянами, роботі в “Просвіті”, взаємному обміну думками про сучасну важку політичну дійсність, спільним мистецьким заходам і боротьбі проти московських впливів в Єлисаветграді стрільці створили атмосферу взаємного довір’я та щирої дружби з місцевим громадянством, українською інтелігенцією. Софія Тобілевич, вдова українського драматурга І. Тобілевича (Карпенка-Карого), писала: “Знайте, що й донині сумує за вами село, куди внесені вами перші проміння національного почуття та освіти, і вся інтелігенція степової України...”

На знімках з книги Коваль Р., Арсенич П., Юзич Ю. “Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового” (Київ – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2009):

*Січові стрільці входять в Єлисаветград.
На чолі Гриць Косак зі штабом. Червень 1918 р.*

Січові стрільці входять в Єлисаветград. Червень 1918 р.

Стрільці у дружини Івана Карпенка-Карого Софії. Стоять зліва направо Лев Лепкий, Осип Теліцак, невідома, Олекса Черкавський, І. Карась, Роман Купчинський. Сидять Гриць Косак, Софія Тобілевич, її мати, дочка, своячка та Дмитро Вітовський. На землі напівлежать хор. Саддан і чет. Шухевич, сидять хор. Мойсейович, онуки І. Карпенка-Карого і Микола Угрин-Безгрішний. Хутір Надія, 4.08.1918.

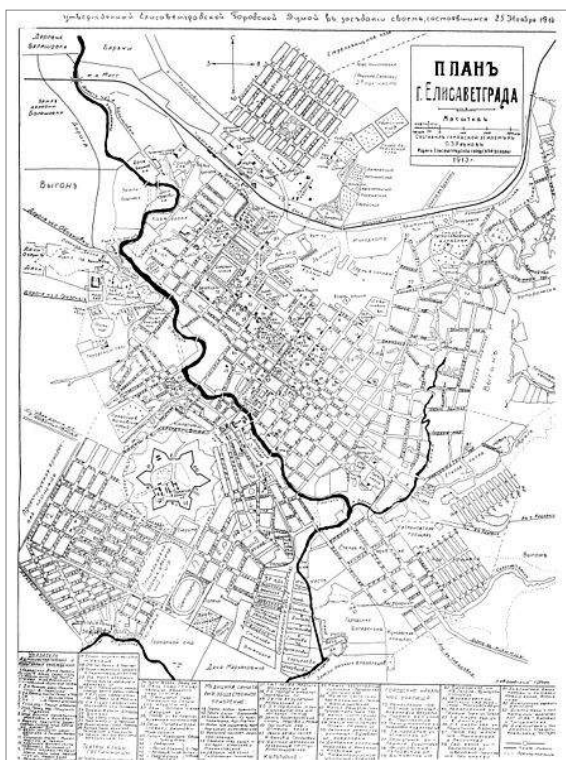
ТАМ, ДЕ ІНГУЛ КРУТО ВІВСЯ

Головна водна артерія нашого міста протягом останніх двох століть кілька разів змінювала напрям свого руху. У межах міста річка мала ряд петель, які влада намагалася усунути та зробити русло Інгула у тих місцях прямим. Це був вимушений захід. У заплавах річки під час льодоходу скупчувалися величезні тороси криги та снігу, які заважали проходити воді. Тож Інгул розливався і затоплював значну частину міста, спричиняючи велику шкоду. Один з найбільших паводків XIX століття стався 27-28 березня 1841 року. Вода залила усю Ковалівку, а по Великій Перспективній вулиці доходила аж до Собору. Під час цього паводку загинуло 20 елисаветградців, вода знесла будинки двох кварталів.

Після цього, як писав О.Пашутін, для попередження великих паводків в Єлисаветграді «департаментом военных поселений, по представлению графа Дмитрия Ерофеевича Остен-Сакена, предполагалось урегулировать течение реки Ингула, дав ему прямое направление, прорытием нескольких каналов, часть же прежнего русла проектировалась заградить фашинами, как равно обоставить и берега Ингула такими же фашинами в черте города». Інженер-поручик Роде та інженер штабс-капітан Яновський зробили креслення та склали кошторис робіт на суму 86720 рублів сріблом. Окрім того 18625 рублів треба було заплатити приватним особам за їх землю та майно, яке відходило під канали. О.Пашутін згадував, що ці роботи породили розмови у місті, що, начебто, Уряд планує з'єднати Інгул з Дніпром каналом, зробивши таким чином річку судохідною.

Усі петлі на Інгулі заглиблювалися у лівій берег. На плані Єлисаветграда за 1913 рік два таких зигзаги русла позначені на Ковалівці. Перший у районі нинішнього мосту по вулиці Київській, де зараз знаходиться парк. У цій петлі була дача Юзефовича. Нижче за течією, у районі вулиці Грязної (проспекту Перемоги) була наступна петля.

Третя петля збереглася до цього часу. Вона омиває парк Пушкіна, який влада Кіровограда вирішила сьогодні зробити центром культурного відпочинку жителів міста. А може, як і раніше, просто «відмити» на цьому острові гроші. Адже цей острів не вперше «упорядковують».

Про четверту за течією петлю нагадує лише план міста за 1833 рік. За вулицею Миргородською (Шульгіних) річка круто повертала вліво, доходила до Банної площі (нині - Б.Хмельницького), йшла по вулиці Преображенській до Поліцейського провулку (Декабристів) і повертала за нинішнім Будинком профспілок вправо. Потім була петля між вулицями Михайлівською (Кірова) та Архангельською (Червоногвардійською).

Ось як згадує про неї О.Пашутін: *«Каменная плотина через реку Ингул, у старого острога. Предварительно постройки плотины в 1867 году изменено течение реки Ингула, прорытием канала по прямому направлению от дома Синицына*

до встречи со старым руслом, против места Дараган, на протяжении 128 сажень, на что израсходовано 749 руб. При прорытии канала потребовалось отчуждение дворового места Шамаевой с уплатой ей 400 руб., плотина же построена в 1869 году, при чем русло реки расширено. Вся эта операция обоилась городу до 8656 руб. В 1887 году для понижения плотины сделана капитальная перестройка на сумму 4151 руб.»

Чотири петлі, окрім острова Пушкіна, були засипані землею та прорите нове пряме русло річки.

Влада також виношувала план прорити нове русло від Клинецького мосту по вулиці Вознесенській (Свердлова). На карті 1913 року це позначення є, але насправді канал так і не був проритий.

УЧИЛИЩЕ ІМЕНІ ГРАФА КОЦЕБУ

Після запровадження 1871 року в Єлисаветграді нового міського положення (затвердженого 16 червня 1870 року) органи самоврядування міста налагодили розбудову мережі міських народних училищ. Більшість новостворених закладів мали почесних піклувальників, на пожертви яких будували школи, організовували гаряче харчування, дитячі свята, екскурсії тощо. Міським початковим училищем, що у провулку Середньому на Кушівці, опікувався потомствений почесний громадянин Олександр Йосипович Волохін.

Не доводилося зустрічати архівних даних чи інших свідчень про те, у якому році відкрили це училище. Припускають, що це було у 1873-му. Училище носило імя генерала від інфантерії Павла Євстафійовича Коцебу, який з 1862 по 1874 рік займав посаду генерал-губернатора Новоросійського краю.

У 1873 році виповнилося 50 років його державницької діяльності, тож начебто з цієї нагоди училищу в Єлисаветграді й присвоїли його іменя. Олександр Пашутін у своїй книзі у списку міських громадських будівель та споруд станом на 1 січня 1897 року згадував *“деревянное одноэтажное здание под железной крышей со службами, занимаемое Куцовским народным училищем.*

Приобретено покупкой у строителей куцовской церкви за 2000 руб. в 1875 году».

5 березня 1899 року почесний піклувальник Куцівського училища Олександр Волохін звернувся з заявою до міського голови. Він висловив стурбованість аварійним станом приміщення та його перевантаженістю, і ініціював будівництво нового приміщення.

За словами Волохіна, приміщення училища, *«как по своим размерам, так и по своему благоустройству, далеко не соответствует тем необходимым требованиям», «помещение тесно и сыро, имеется мало света и воздуха»,* також були відсутні надвірні споруди. Олександр Йосипович просив дозволу на будівництво нового приміщення училища поряд зі старим.

Просив виділити з міської казни на будівництво 5000 рублів, а решту вартості він обіцяв оплатити з власних коштів. Якщо ж місто не знайде такої суми, Волохін погоджувався внести її сам, з розрахунком, що потім місто поверне йому цей борг.

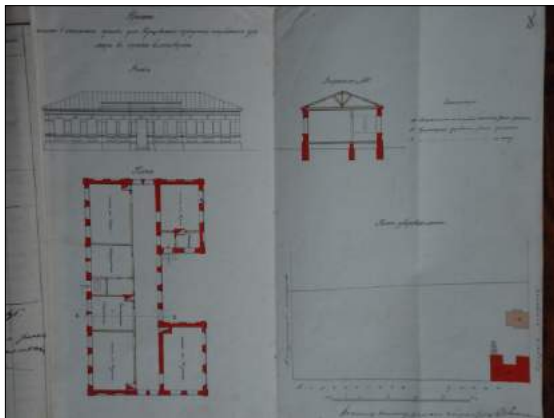
Через тиждень після вищезгаданої заяви Волохіна міський архітектор Олександр Лішневський склав проект цегляного одноповерхового будинку та кошторис на його спорудження на суму 11500 рублів.

Фасади мали бути у цегляному стилі, планування - класичне, оздоблення приміщень - у стилі бароко, вікна прямокутні з лучковою формою завершення.

Будинок мав форму літери “С”, симетричний з фасаду, з входом по центру. Зліва від входу згідно проекту мала бути гардеробна, справа - кімната

для учителів та бібліотека. У будинку були чотири класи, розраховані на 170 учнів, а також кімната для сторожа. Тильна сторона виходила на стару будівлю училища.

Міська влада дала дозвіл Олександрові Волохину на будівництво нового приміщення Куцівського училища. Щоправда, майже рік тривали дискусії щодо місця його спорудження. З креслень Олександра Лішневського бачимо, що приміщення училища збиралися будувати по Херсонській вулиці, у кварталі між провулками Богадельним та Середнім, на розі з Середнім провулком. Його і побудували у Середньому провулку, але вище Таврійської

вулиці.

У матеріалах справи щодо будівництва нового приміщення училища є ще одна заява Олександра Волохіна. Датована вона 5 вересня 1900 року. Олександр Йосипович звертався до міської управи з повідомленням про завершення будівництва нового корпусу училища та інформував про можливість введення його в експлуатацію, тож просив призначити комісію, яка б оглянула новобудову і дала відповідний дозвіл.

Вищезгаданий будинок, який був споруджений у 1900 році, зберігся до наших днів у Середньому провулку. У ньому сьогодні один з корпусів ЗОШ №1. До речі, керівництво школи не виявило зацікавленості у цій краєзнавчій розвідці. Коли автор попросив дозволу оглянути старий корпус, йому відповіли словами: «А воно вам треба?».

ВЛАСНИК - КУПЕЦЬ СОЛОВЙОВ, АРХІТЕКТОР – НЕВІДОМИЙ

Незважаючи на поглиблення наших знань про архітектуру Кіровограда, спостерігається певна неприємна закономірність: більшість найкращих будівель міста залишаються неатрибутованими. Досі невідомі власники та архітектори цих будинків, а також роки їх спорудження. Деякі краєзнавчі публікації базуються не на історичних даних, а лише на припущеннях, які автори зводять у ранг фактів. Зокрема це стосується і одного з найкращих будинків по вулиці Дворцовій, у якому нині квартирує школа мистецтв.

Місцеві краєзнавці вважають, що цей будинок проектував Яків Паученко. При цьому не наводять жодного документального доказу. Провідний науковий спеціаліст Кіровоградського художньо-меморіального музею О.Осмьоркіна Андрій Надеждін також приписує цей будинок генію Паученка, щоправда з поправкою - "гіпотетично". А датою спорудження будинку чомусь називають 1880 рік. І це при тому, що на той час Якову Васильовичу було лише 14

років!

На плані Єлисаветграда 1913 року, посередині кварталу між Театральним провулком та вулицею Миргородською (нині – Шувальовою), приблизно на місці вищезгаданого будинку, нанесено позначення – «Театр «Ілюзія». Кому належав цей будинок, дізнаємося з повідомлення у газеті «Голос Юга» за 9 квітня 1911 року. У ньому йдеться про те, що 11 квітня у будинку Соловйова відкривається театр «Ілюзія».

У наступному номері газета писала: «Театр «Ілюзія». С понедельника, 11 апреля 1911 года, первая роскошная программа, в которую войдут боевые картины сезона, исторические драмы: Герцогиня Брагианская и Предание о слепой королеве Оттилии, а также и другие видовые и комические картины, очень привлекательны своим содержанием. Подробности в афишах. Начала сеансов с 4

часов дня. Распорядитель Г.Волынский». Ціна за квиток на дві особи на балкон - від 20 до 50 копійок, а у ложі – 2 рублі 50 копійок. Щоб не було задухи у залі, встановили опахала. Слід додати, що це був не перший кінотеатр у нашому місті, хоча один з найбільш відомих.

Цегляна двоповерхова споруда з підвалом у плані мала складний обрис, подібний до переверненої літери «Г». Головні та дворові фасади вирішені у цегляному стилі. Внутрішнє вбрання виконане в еkleктичному стилі з елементами бароко та класицизму. Фасади прикрашені декоративними елементами з рельєфної цегляної кладки з використанням тесаної та профільованої цегли. Неповторності та казковості будівлі додають різні варіанти оздоблення входів. Будівля сьогодні має високий ступінь автентичності.

Після 1919 року будинок був націоналізований. У радянські часи тут були Палац піонерів та спортивна школа. У 1996 році будівлю передали школі мистецтв і зараз тут готують юних танцюристів прославленого дитячого ансамблю «Пролісок».

Слід додати, що купцю Максиму Терентійовичу Соловйову у місті належало ще кілька будинків. Два з них збереглися до нашого часу. Один, відомий як «Дзеркальний гастроном», на розі вулиць Чміленка та Великої Перспективної. В іншому, на розі вулиць Дворцової та Декабристів, нині ресторан.

Його проектував Яків Паученко. Ще один будинок купця Соловйова знаходився на розі вулиць Дворцової та Миргородської. Його другий поверх також проектував Яків Васильович. «Голос Юга» у номері за 15 липня 1911 року повідомляв, що Максим Терентійович мав намір будувати третій у місті пасаж: «Местный купец М.Соловьев приобрел дворовое место Трестера на углу Б.Перспективной и Преображенской улиц (біля приміщення колишнього універмагу «Дитячий світ» - прим. авт.) и решил также устроить пассаж». Та про це в іншій публікації.

ВУЛИЦІ ЄЛИСАВЕТГРАДА НАЗИВАЛИ НА ЧЕСТЬ СВЯТИХ

Ніхто не стане заперечувати, що наше місто розбудовувалося від земляної фортеці, яка носила ім'я Святої Єлисавети. У фортеці було троє воріт зі сторожовими вежами та кордегардіями – Троїцькі (головні, тепер виїзд на Новоолексіївку), Пречистенські та Всесвятські. Bastіони фортеці названі іменами святих – Петра (перший від Троїцьких воріт за стрількою годинника), далі послідовно – Олексія, Андрія Первозваного, Олександра Невського, Архістратиґа Михайла та Катерини. Равеліни також мали святих покровителів – Анни (навпроти Троїцьких воріт), потім по колу – Наталії, Іоанна, Пресвятих Печерських, Миколая та Федора.

Паралельно з будівництвом фортеці Святої Єлисавети, навколо неї формувалися вулиці за лінійним принципом. Вони одержували назви за найменуваннями фортечних bastіонів та равелінів: вул. Олександрівська (Володарського, Тарковського) - від назви bastіону Святого Олександра Невського, вул. Михайлівська (Кірова) - від назви bastіону Святого Архістратиґа Михайла, вул. Іванівська (Луначарського, Чорновола) - від назви равеліну Святого Іоанна. Таке ж походження назв мають вулиці Петрівська (Шеченка), Олексіївська (Гагаріна) та Андріївська. Сьогодні на карті міста залишилося лиші дві вулиці з цими первісними назвами.

Вищесказане – усім давним давно відоме. Проте один науковець з педуніверситету має свою думку з приводу цих назв вулиць. Він помилково вважає, що вулиці названі на честь російських царів. Що це не так, доказує повідомлення у елисаветградській газеті «Голос Юґа» за 27 січня 1911 року. Замітка називається «Переименование улиц»: «Комиссия о пользах и нуждах вносит предложение о переименовании Петровской улицы в улицу 19 февраля 1861 года (*цього дня підписаний Маніфест про відміну кріпосного права – прим. ред.*). Для увековечевания памяти Толстого комиссия предлагает переименовать Московскую улицу в улицу Льва Толстого. Для увековечевания памяти хирурга Н.И.Пирогова комиссия предлагает переименовать Чигиринскую улицу в улицу Пирогова, а также присвоить имя Пирогова предполагающемуся к постройке новому инфекционному блоку». Очевидно, що ця ініціатива не знайшла підтримання, бо вулиці так і не були перейменовані. Хіба що інфекційному блоку присвоїли ім'я Пирогова. Цей лікарняний корпус на території фортеці зберігся до наших днів і на ньому прикріплена відповідна табличка. Та все ж, якби вулиця Петрівська була названа не на честь Святого Петра, а на честь імператора Петра 1, то навряд чи хтось у ті часи заікнувся б про її перейменування.

БРІКЛЕ БУВ СУСІДОМ РЕЗНІКОВА

Єлисаветградського техника-будівельника Г.І.Зусмана можна віднести до архітекторів, які мають найбільше атрибутованих будинків у місті. Він мав технічне бюро по вулиці Гоголя і робив на замовлення проекту документацію. На своїх будинках прикріплював таблички з позначенням, що це він проектував, і у якому році будинок споруджений. “21-й канал” уже розповідав про кілька творінь Г.І.Зусмана.

Така табличка є й на стіні двоповерхового будинку на розі вулиць Великої Перспективної та Верхньої Биковської. На ній вказана дата спорудження — 1912 рік. А от на сусідньому триповерховому будинку по ці же парній стороні Верхньої

Биковської таку табличку Зусман не встановив. А може й встановлював, та вона була пошкоджена у роки Другої Світової війни, коли будинок зазнав руйнувань. Повідомлення у газеті “Голос Юга” за 9 лютого 1911 року доводить, що техник Г.І.Зусман і його проектував:

“К началу строительного сезона. В городскую управу стали поступать проекты новых зданий, предполагающихся к постройке в наступающем строительном сезоне. Управой утверждены проектируемые техником Зусманом планы двух больших построек: 3-этажного дома Брикле и 2-этажного дома Резникова на месте бывшей тюрьмы».

До речі у тюремному будинку, який був на місці будинку Резнікова, у 1907 році сидів Г.І.Котовський. Під час етапування з Кишинева до Миколаївського каторжного централу, була зупинка у Єлисаветградській пересильній в'язниці. Вона знаходилася по вулиці Верхній Биковській, причілкою до Сінної площі. З пересильного підвалу вікна виходили на вулицю. Котовський вирішив перепилати ґрати, вибратися, обеззброїти вартового і... прощай неволя! Та за день до утечі цей задум був викритий...

Отож замовником двоповерхового будинку на розі вулиць Великої Перспективної та Верхньої Биковської був якийсь Резніков, а замовником сусіднього триповерхового будинку, який також проектував Зусман, був Брікле.

Оскільки у газетному повідомленні не вказані ініціали забудовників, то не відомо, хто це був. Прізвище Брікле рідкісне, і раніше не доводилося його зустрічати в архівних документах. А от Резнікових в Єлисаветграді та Єлисаветградському повіті було багато. Купці, землевласники, лікарі і навіть актор. Так з 15 по 28 квітня 1913 року у будинку Б.З.Резнікова експонувалася Перша міська художня виставка, організована Товариством поширення грамотності та ремесел. Купець Мойсей Гдалович Резніков був гласним Єлисаветградських повітових зборів від Єлисаветграда. Купці Зіндель Хаскелевич та Мордко Мошкович Резнікови мали землі у Єлисаветградському повіті. Головою медичного товариства був Онисим Азарович Резніков. А Онисим Зіновійович Суслов (справжнє прізвище Резніков), який народився в [Єлисаветграді](#) у 1857 році, — український драматург, актор, режисер і [антрепренер](#) школи [М.Кропивницького](#). Можливо хтось з них і мав причетність до цього будинку.

Технік Г.І.Зусман поєднав у проєкті будинку Брікле різні стилі - еkleктику, “цегляний” та неокласицизм. Центральну частину головного фасаду фланкував

кутовими ризалітами з атиковим завершенням. Симетрія ризалітів по краях та дотримання пропорцій форм по відношенню до загального масштабу фасаду — особливість стилю неокласицизму. У правому ризаліті раніше був парадний вхід з вулиці. Вхід у житлові приміщення - з подвір'я критою галереєю на цегляних стовбах. Цокольний і другий поверхи розділені горизонтальними прямокутними рустами. Між другим та третім поверхами — пояски з рядом квадратних ніш. Фриз будинку прикрашає плетіння у вигляді аркатури з лекальної цегли. Карниз об'єднує будинок по периметру, чим додає композиції довершеності.

У роки Другої Світової війни будівля була частково зруйнована. Після війни її передали Цукротресту для відновлення і влаштування квартир для працівників. У радянські часи цокольний поверх займав архів центру науково-технічної інформації, а на другому та третьому були житлові квартири. Цокольний поверх будинку Брікле з подвір'я переходить у напівпідвал. Внаслідок перебудови втрачені парадні сходи у правій частині, які з'єднували усі поверхи. Відсутній також довгий балкон на рівні другого поверху з боку подвір'я. Зазнало змін і внутрішнє планування будинку.

“ПОБЕДА” МАЙОРА БАРКОВА

За розкриття резонансних злочинів працівників органів внутрішніх справ заохочують грошовими преміями, грамотами, відомчими відзнаками та позачерговим присвоєнням звань. А от у 1960 році начальник карного розшуку УВС Кіровоградської області Федір Барков став першим, і можливо єдиним серед правоохоронців нашої області, кого заохотили дозволом на позачергове придбання легкового автомобіля “Победа”. Таке рішення прийняв московський куратор будівництва Кременчуцької ГЕС.

- У ніч на 12 серпня 1959-го у Новогеорґіївську обікрали касу автотранспортного управління “Кремгесбуду”, - розповідає полковник міліції у відставці Василь Стояновський. - З допомогою раніше вкраденого бензорізального апарата вирізали двері металевого сейфа у касі. Украли 205797 карбованців, які напередодні отримали для видачі зарплати. Зважаючи на те, що будівництву ГЕС приділяло багато уваги керівництво держави, сам Микита Сергійович, до пошуків злодіїв задіяли найкращих оперативників.

Невдовзі з'явилися в обігу грошові знаки, які були пошкоджені у деяких місцях вогнем під час розрізання сейфа. Їх виявляли у різних містах Радянського Союзу - від Архангельська до Камчатки. Працівники карного розшуку з Кіровограда виїждали туди, але безрезультатно.

Пошуки злодіїв тривали більше року. І ось у ніч на 13 вересня 1960-го на підйомі дороги, який місцеві жителі називають «Лиса гора», між Павлишем та Кременчуком було вчинено розбійний напад на вантажний автомобіль, під час якого відібрали мішок насіння льону. Подібні випадки піратських пограбувань транзитного транспорту й раніше траплялися у цьому місці. Але затримати грабіжників не вдалося.

Та цього разу потерпілі оперативно повідомили про пригоду до міліції, приїхавши у Кременчук. А звітний сигнал за територіальністю надійшов до Онуфрїївки. До Лисої гори виїхали на автомобілі начальник Онуфрїївського райвідділу міліції Микола Кармазинський та старший оперуповноважений Леонід Статовський. Неподалік Крилова вони наздогнали розбійників, які пересувалися на велосипедах. Під

час перестрілки поранили одного з бандитів. Однак, користуючись темрявою, злочинці утекли у поле, покидавши на дорозі велосипеда та награвоване.

А через кілька днів пораненого бандита Федора Бабка знайшли у залізничній лікарні Кременчука. Згодом затримали ще двох членів банди - Голубничого та Грищенка, жителів Кременчуцького району. Через них узяли й решту членів банди - Данильченка, Нікіфорова, Кізякова, Плахтія та Операйла. Перші четверо уже мали судимості. Усі вони працювали у «Кремгесбуді». І усіх було засуджено до великих строків позбавлення волі.

- На той час автомобіль для населення був розкішшю, - продовжує Василь Стояновський. - Коли Федір Захарович приїхав на ньому на роботу, на вулицю висипали усі співробітники УВС.

Розповідаючи про Федора Захаровича, слід згадати й про ряд інших розкритих за його участю резонансних справ.

- Улітку 1960-го в області було скоєно 12 крадіжок грошей з кас підприємств та організацій. Пошуками “ведмежатників” тоді керував Федір Барков. Досі пам’ятаю прізвища затриманих за ці злочини - 22-річних Каракалова та Сагала, - говорить Стояновський. - А у 1954-55 роках у Червонокам’янському, Новопржеському та сусідніх з ними районах Кіровоградської і Дніпропетровської областей було вчинено ряд розбійних нападів на колгоспні ферми та крадіжок з магазинів. Цю банду також застримував Барков.

Бандити вибирали віддалені населені пункти. Три-чотири озброєних зловмисники на легковому автомобілі “Победа” приїжджали пізньої ночі у село. Вривалися до приміщення ферми. Зганяли нічних свинарок та сторожів в один кут, погрожуючи їм вогнепальною зброєю. Відбирали 6-7 вгодованих свиней чи овець і гнали їх до свого автомобіля. Зв’язували живність, вантажили і їхали з села.

- Оскільки бандити пересувалися на автомобілях, а у міліції тоді такої техніки ще не було, то коли після повідомлення про черговий розбій міліція приїжджала на конях у село за 10-15 кілометрів від райцентру, бандити уже були далеко, - говорить Стояновський. - На початок 1955 року лише в одному Червонокам’янському районі зібралося сім таких нерозкритих розбійних нападів. У зв’язку з цим туди виїхала оперативна група з УВС області, яку очолив майор міліції Барков.

Під час нападу на ферму радгоспу “Більшовик” селяни запам’ятали номер автомобіля, на якому приїжджали бандити. Власником «Победи» виявився житель міста Кривий Ріг Коваленко. У подальшому у цьому ж місті кіровоградські оперативники затримали ще 13 членів банди. У них вилучили три пістолети, три автомашини “Победа” та два мотоцикли з колясками. Для вивезення з будинків бандитів викрадених ними з магазинів товарів знадобилося три вантажівки.

За ліквідацію банди, на рухунку якої було понад 50 розбійних нападів, пограбувань та крадіжок Федір Барков, старший оперуповноважений Олександр Джебко, старший слідчий Іван Бертник та слідчий Георгій Харічкін - усі з УВС області, а також працівники Червокам’янського райвідділу міліції -

оперуповноважений Іван Коровніков та дільничний Микола Небесний, були заохочені грошовою премією наказом МВС УРСР.

КЛІНІЧНА ЛІКАРНЯ КОГАНА

По вулиці Чорновола (спершу - Іванівська, у радянські часи і ще кілька років тому - Луначарського) збереглося кілька красивих дореволюційних будинків. Та тільки про один з них – будинок Вайсенберга (нині у ньому Управління охорони здоров'я ОДА), можна сказати, хто були фундатором, архітектором та який рік забудови. Відомо також, що один з корпусів гімназії №5 на розі вулиць Шевченка та Чорновола належав Баумгартену, а потім у ньому була Єлисаветградська земська управа.

У фондах Держархіву області збереглася заява лікаря Абрама Гершковича Когана до міської думи, датована 5 лютого 1899 року. Він просив надати йому дозвіл на будівництво двоповерхового будинку по вулиці Іванівській. Абрам Коган вирішив сумістити в одній споруді житло з клінічною лікарнею.

Двоповерховий будинок витягнутий у глибину вузької садибної ділянки. Має проїзд у лівому крилі фасаду. Житлові помешкання були у частині будинку від вулиці. У витягнутому дворому об'ємі було двостороннє коридорне планування з палатами для хворих, а також амбулаторією і солярієм на другому поверсі. Кожна частина будинку мала свій вхід. Анфіладне планування квартири другого поверху було сполучене з палатами хворих.

У декорі головного фасаду невідомий архітектор використав мотиви класики. Горизонтальний поділ стіни підкреслюють руст і міжповерхові тяги, а завершує декоративний карниз. Вікна з лучковим завершенням та замковим каменем у шелизі. Під час поточних ремонтів та перепланування під багатоквартирне житло були знищені первісне планування та декоративне оздоблення інтер'єрів.

Цей непримітний з вулиці будинок був відомий у післявоєнні часи тим, що у ньому озброєний бандит застрелив чотирьох людей та ще двох поранив.

Сталося це 5 березня 1947 року. Опівдні до ювелірного магазину по вулиці Леніна зайшов високий чоловік. У приміщенні була лише продавець Нонна Нудьга. Покупець наставив на неї пістолета і наказав лягати на підлогу та мовчати. Потім забрав з каси 324 карбованці та згріб у сумку з вітрини золоті і срібні вироби вартістю 111 тисяч карбованців. Йдучи, наказав продавцю лежати мовчки хвилин 20-ть. Але тільки

розбійник закрив двері, продавець вибігла на вулицю і підняла крик. Кілька перехожих кинулися наздоганяти розбійника. Він повернув на Луначарського і забіг у підворотню будинку №10 (такою тоді була нумерація будинку) та заховався під сходами у під'їзді.

Через кілька хвилин будинок оточила міліція. Бандит проламав фанерні двері однієї з квартир і застрелив господиню Євгенію Макаренко, яка тримала біля грудей немовля. Забарикадував меблями двері і продовжив відстрілюватися. Його спробували викурити димом. Потім застосували пожежний гідрант. Але все даремно.

Після 5-годинної перестрелки бандит виліз через вікно і став утікати. Кілька міліціонерів накинулися на нього. При затриманні бандит застрелив 22-річного оперуповноваженого карного розшуку Василя Бабенка. До лікарні доставили чотирьох поранених — заступника начальника управління міліції УМВС майора Петра Столяра, заступника начальника Полтавського танкового училища у Кіровограді підполковника Володимира Болотова (він проживав у будинку №10), начальника оперативного відділу управління міліції Миколу Шестакова та військовослужбовця танкового училища Михайла Горянова. Першим двом лікарям не вдалося врятувати життя.

Злочинцем виявився А.Буданов, 1923 року народження. У 1942-му його комісували за інвалідністю з армії і він пішов на службу у міліцію. У 1947-му дезертирував і став займатися пограбуваннями. Військовий трибунал військ МВС по Кіровоградській області призначив Буданову вищу міру покарання - розстріл. Та у тому ж році це покарання замінили на 25 років позбавлення волі. У 1973-му, відбувши покарання, Буданов вийшов на волю...

ПРОЕКТУВАВ АРХІТЕКТОР ЛЮБЕЛЬСЬКИЙ

На стіні цього красивого двоповерхового цегляного будинку на розі вулиці Жовтневої революції та Училищного провулку у Кіровограді висить охоронна дошка. На ній вказано, що це пам'ятка архітектури, та що це будівля ремісничо-грамотного училища. А нижче - дата "1867 рік". Але це не рік спорудження будинку, а, як писав у своїй книзі у 1897 році міський голова О.М.Пашутін, це рік заснування училища: «...на Ковалевке 15-го октября 1867 г. открыто было по инициативе жены майора А.М.Резановой, жены полковника А.И.Некрасовой и преподавателя елисаветградского офицерского кавалерийского училища Н.Ф.Федоровского... бесплатное ремесленно-грамотное училище, которое в настоящее время состоит в заведывании елисаветградского общества распространения ремесл и грамотности и под непосредственным наблюдением попечителя и попечительницы».

Про історію Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища писали як дореволюційні автори, приміром П.З.Рябков в "Кратком историческом очерке Елисаветградского Общества распространения грамотности и ремесел. 1873-1898 г.", який вийшов друком у 1898 році, так і сучасні краєзнавці. Зокрема, один з засновників училища М.Ф.Федоровський вказує у своїх спогадах, де воно заходилося. Це був "...купленный бывший еврейский шинок, здание

которого до сих пор сохранилось на углу Тюремного переулка и Вокзальной улицы. Отсюда, когда училище было официально открыто, оно перешло на Дворцовую в дом Плескова, но не надолго, а потом опять возвратилось в бывший шинок, так как там был довольно большой двор, где я развел садик».

Досі не було встановлено, у якому році побудували цегляне приміщення училища, яке збереглося до наших днів, та хто його архітектор. Зважаючи на архітектурний стиль, дехто побачив у будинку творіння О.Л.Лішневського, який був головним архітектором Єлисаветграда у 1895-1901 роках.

Що це не так, вказують кілька публікацій в єлисаветградській газеті «Голос Юга» за 1913 рік. Зокрема, у номері за 19 липня надрукований звіт про екскурсію на будівництво:

“Новое здание городского ремесленно-грамотного училища.

На Ковалевке, по Вокзальной улице, заканчивается постройкой новое здание ремесленно-грамотного училища. Вчера мы имели случай осматривать это здание.

От парадного входа, представляющего из себя красивый портик с невысокими колоннами, ведет длинный корридор в 5 аршин шириной. По левой стороне корридора располагаются рядом три класса размером каждый в среднем 12x10 аршин. Классы очень светлые с большими окнами. Каждый класс рассчитан на 50 учащихся, причем на каждого ученика приходится ½ кубических саженьей воздуха.

Тут же в первом этаже расположены: учительская, вправо от главного входа комната для библиотеки и отдельное прекрасное помещение из трех комнат с кухней и другими помещениями для заведующей училищем.

Во втором этаже, соединяющемся с первым широкой лестницей, опять три простые светлые классные комнаты и огромный зал площадью в 40 квадратных саженьей (8x6) и высотой в три сажени прекрасный зал.

Отопление во всем здании устраивается водяное, не существующее пока ни в одном из прочих городских школьных зданий. Всюду хорошая вентиляция, связанная с центральным отоплением, с подачей свежего воздуха и вытяжкой испорченного воздуха.

Полуподвальный этаж будет отведен для ремесленных классов и для центрального отопления.

Можно смело сказать, что в ряду существующих в Елисаветграде городских школьных зданий новое здание ремесленно-грамотного училища займет первое место, как наиболее отвечающее требованиям школьного строительства и школьной гигиены.

С улицы главный фасад здания не виден благодаря усадьбе госпожи Дементьевой, врезывающейся в школьный двор. Это портит вид здания и нарушает цельность впечатления.

В огромной зале на втором этаже нет верхних хоров, а между тем такие хоры были бы необходимы. Они намного увеличили бы емкость здания.

Общая стоимость постройки выразится в сумму около 50 тысяч рублей. Здание строится по проекту и под наблюдением городского архитектора Л.А.Любельского.

М.С.»

Отож, проектував будівлю ремісничо-грамотного училища не Лішневський, а Любельський. І споруджена вона у 1913 році. У недільному номері за 13 жовтня «Голос Юга» писав: «Сегодня в 12 часов дня состоится освящение нового здания ремесленно-грамотного училища». Освячував будівлю настоятель Ковалівської церкви протоієрей Г.Сорокін. Попечителем училища на той час був член міської управи М.С.Близнюк. Міський голова Г.Й.Волохін зазначив на заході: «Из окна вашего нового здания я вижу другое скромное здание, в котором ремесленно-грамотное училище провело свыше 40 лет, и в котором приобрело себе славу лучшего училища города. Пожелаем же, чтобы это училище, сделавшись городским, не уронило этой славы и продолжало пользоваться той же репутацией, какую имело, находясь введении общества грамотности». Голова товариства грамотності Д.С.Горшков запропонував надіслати привітальну телеграму єдиному у живих на той час засновнику першого у місті училища генералу М.Ф.Федоровському.

А в одному з наступних номерів, за 16 жовтня, «Голос Юга» надрукував телеграму-відповідь, яка надійшла на адресу міського голови Г.Й.Волохіна: «Сердечно благодарю образцового хозяина города и всех вспомнивших меня 13 октября в дорогом мне Elisavetgrade. Да процветает училище на пользу граждан. Федоровский».

Після побудови поряд із старим корпусом училища нового приміщення, у старому 22 жовтня 1913 року відкрили перший народний дитячий садок у місті.

П'ЄСИ ВИННИЧЕНКА НА ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІЙ СЦЕНІ

Ім'я Володимира Винниченка у перші десятиліття минулого століття здобуло фантастичну популярність. П'єси його були знаковими в театральному житті України. Винниченко був «найрепертуарнішим» серед драматургів нової хвилі, у його п'єсах засвітилися ідеї моральної мудрості, «чесності із собою» як протиставлення дисгармонії між словом і дією, бажаним і можливим.

Свою психологічність драматургія В.Винниченка виразно виособлювалася із тодішнього загалу соціально-побутової драми.

Першою п'єсою В.Винниченка, що побачила світло рампи, була “Брехня”. Керівник першого і єдиного стаціонарного українського театру у Києві М.Садовський вважав її найкращою з усіх п'єс драматурга. Прем'єра відбулася 20 січня 1911 року. Постановник - І.Мар'яненко. У 1913-му в театрі одна за одною виходять винниченківські прем'єри – 12 жовтня “Натусь” і 6 листопада “Молода кров”, обидві у постановці І.Мар'яненка. Найбільшим успіхом користувався спектакль “Молода кров”, який І.Мар'яненко поставив для свого бенефісу і грав у ньому одну з провідних ролей – Антося. Лише в одному сезоні п'єсу ставили дев'ять разів з великими касовими зборами, хоч і йшла вона у буденні дні.

За зовнішніми ознаками – за відбором життєвого матеріалу й жанровими особливостями – “Молода кров” була, начебто, близькою до української класичної драми. Справді, про спробу поміщицького сина-інтелігента одружитися з простою наймичкою-селянкою українська драматургія розповідала не один раз, але так, щоб в образах цієї “простої наймички” і її середовища було закладено антиморальний початок, поєднаний з поняттям войовничого хамства – того ще у ній не було. Всеперемагаюче тогочасне хамство ставало новою реальністю і було неприхованою правдою про сучасність. В.Винниченко сміявся. Але цей сміх приводив глядачів до страху і потрясіння.

Глядачі по-різному сприймали виставу, але вся театральна громадськість і преса були однотайними в оцінці високої і майстерної зіграності акторів. Навіть при тому, що М.Вороний не зовсім схвально приймав п'єсу “Молода кров”, одначе про виставу відгукувався позитивно: *“Місцями у виконанні п'єси почувався дотриманий ансамбль і чуття скритого ритму в темпах і тонах”*. Надовго кращими ролями не лише у виставі, а й в усьому творчому доробкові акторів, залишалися: Антось (І.Мар'яненко), Макар Макарович (С.Паньківський), Микита (Ф.Левицький), Явдошка (Я.Доля), Панас (Є.Захарчук), Семен (Ю.Милович).

Успіх вистави у широкої театральної-мистецької громадськості дав підстави говорити про неї як про таку, що була етапною у театрі М.Садовського на шляху його “європеїзації”.

Перша постава п'єси Володимира Кириловича на його батьківщині могла відбутися у квітні 1912-го. В Єлисаветграді протягом місяця гастролювала українська трупа Л.Сабініна. Як писала місцева газета “Голос Юга”, у репертуарі трупи були як «настоящие литературно-театральные шедевры», так й «Ясні зорі» Б.Грінченка та «Брехня» В.Винниченка. Однак останню п'єсу трупа Л.Сабініна так і не зіграла.

А сталося це лише у вересні 1915-го під час гастролей у місті української трупи під керівництвом І.Мар'яненка. Окрім п'єс традиційного репертуару, були поставлені й ряд п'єс, які раніше не ставили на сцені Зимового театру (його ще називали за прізвиськом орендатора театром Елькінда, а нині це театр ім.М.Кропивницького — прим. авт).

Серед них і два твори В.Винниченка “Брехня” та “Молода кров”. Щономера єлисаветградська газета “Голос Юга” друкувала рецензію на виставу, яку ставили у театрі напередодні, та анонсувала наступний спектакль. У номері за 18 вересня журналіст назвав п'єсу «Молода кров» одним «из самых неудачных произведений талантливого писателя». Разом з тим рецензенту сподобалася гра акторів: “Разыгранная и поставлена пьеса нашими артистами очень хорошо».

Наступні гастролі в Єлисаветграді товариства українських артистів під керівництвом І.Мар'яненка були рівно через рік. Цього разу на сцені Зимового театру були зіграні відразу три п'єси В.Винниченка – «Брехня», «Молода» кров» та «Натусь». Причому кожну з них ставили по кілька разів. І постійно був аншлаґ. За жовтень труппа дала 30 спектаклів, до каси театру надійшло 12 160 рублів. Останній спектакль був зіграний 20 грудня. Це був «Натусь».

У 1916 році жодна з гастролуючих у місті труп п'єс Винниченка не ставила.

До середини лютого 1917-го в Єлисаветграді гастролувала театральна труппа Кравченка. Завершилися ці успішні гастролі новинкою сезону – виставою В.Винниченка „Чорна пантера”. У переповненому театрі публіка тепло прощалась з акторами, які були цілком задоволені не лише гарним прийомом, а й матеріальним здобутком сезону: „На круг труппа получала 500 р. за спектакль”.

А з 20 лютого елисаветградці уже зустрічали акторів української труппи під керівництвом братів І.Мар'яненка та М.Петлішенка, за участі відомої акторки Л.Ліницької та артистів Львівської опери. Під час цих гастролей були поставлені дві п'єси В.Винниченка – «Молода кров» та «Натусь». Надрукована у „Голосі Юга” рецензія сповіщала: «Пьесы Черкасенко и Винниченко – это новая эпоха в жизни украинского театра, они служат живым откликом на те явления нашей жизни, которые волнуют и заставляют много думать наше поколение».

Театральне життя у Єлисаветграді у 1918 році відзначилося кількома подіями. З січня при заводі Ельворті став діяти аматорський театральний гурток, вистави якого користувалися успіхом, а збори йшли виключно на благодійництво. Численні благодійні вистави давали також актори товариства драматичних артистів, які гастролували у місті з березня. На суд глядачів пропонували вистави за творами Чехова, Теффі та Винниченка. У червні в театрі Елькінда гастролувала труппа одеської драми, яка поставила п'єсу В.Винниченка “Брехня”.

У Першому Радянському театрі Єлисаветграда з 1919-го постійно працювала українська театральна труппа Д.Гайдамаки. Це була на той час чи не найкраща українська труппа, про яку знали далеко за межами України. Але у 1921-му сторінки

місцевих видань зарясніли їдкою критикою з приводу репертуару театру: мовляв, безідейний. Анафемі піддавався як класичний репертуар, так і твори новітнього часу. Негативно оцінили і виставу за твором В.Винниченка „Базар”: „Это одна из тех пьес, которые являются данью I-го Совтеатра духу времени. Но все же приходит на ум поговорка: „Бойтесь данайцев, дары приносящих”.

У своїх спогадах уродженка Єлисаветграда Тетяна Нікітіна, сестра товариша Арсенія Тарковського — Юрія (їх батько Василь Олександрович Нікітін — перший голова місцевої «Просвіти»), згадує про спільний похід у театр. Дивилися «пока не запрещенную драму» В.Винниченка «Чорна Пантера і Білий Ведмідь». «Арсений в свои семнадцать лет, — пише Тетяна Василівна, — не сочувствовал Пантере, он был на стороне Белого Медведя, ее мужа. Думал ли тогда Арсений Тарковский, что в его жизни разыграется такая же драма, как и та, которую он только что видел на сцене, что он, как и винниченковский Белый Медведь, увлеченный поэзией, оставит свою жену, сына, дочь и убежит от будничного быта? Найдет ли он потом счастье в жизни, это известно только ему...».

Якщо Тетяна Нікітіна не помилилася, то вони з Арсенієм Тарковським дивилися «Чорну пантеру» у 1924 році. Не виключено, що це була остання поставка винниченківських п'єс у його рідному місті за радянських часів. 3 березня 1921 року V Всеукраїнський з'їзд рад оголосив В.Винниченка “поза законом” та “ворогом народу”. За протест проти голодного геноциду в Україні його охрестили “старим вовком української контрреволюції”. І від 1930-х до 1960-х років в Україні не було ні перевидань творів В.Винниченка, ні літературознавчих досліджень, ні постановок його п'єс...

ГОТЕЛЬ «РИГА»

Хто і коли побудував цей будинок на розі вулиць Преображенської та Пашутіна, ми сьогодні знаємо лише тому, що його архітектор мав добру звичку кріпити на фасаді своїх будинків таблички з позначенням, що це він проектував та зводив будинок, та з датою забудови. Ще кілька років тому, до останнього ремонту, на фасаді цього будинку з боку вулиці Пашутіна була така табличка з білого мармуру. На

ній технік Г.І.Зусман позначив, що це він збудував у 1909 році.

Очевидно, замовником був Ф.Зільбер, оскільки уже у 1910 році він відкрив тут першокласний готель «Рига» з комфортабельними номерами, у яких були ванні кімнати. На подвір'ї готелю знаходилися приміщення для зберігання карет постояльців.

Після революції 1917-го тут знаходився нічліжний будинок Озерянського. Пізніше на другому поверсі

влаштували комунальні квартири, а на першому розмістили кулінарний технікум, їдальню та магазини.

У зв'язку із змінами призначення будинку відбувалися відповідні перебудови та перепланування внутрішніх приміщень. Змінювався і фасад, зокрема змінили ритм вікон першого поверху: спочатку вони були по центру вікон другого поверху, про що свідчать чавунні стійки, що збереглися до цього часу, а колись обрамляли вікна з обох боків. На другому поверсі - по балкону на кожному вуличному фасаді та кутовий балкон. Будівля завершується целяним фризом та багат шаровим карнизом по периметру. Кутова частина має завершення у вигляді парапету з заокругленими хвилеподібними формами.

Цегляний двоповерховий будинок з підвалом у плані являє літеру «Г», має скошений наріжний кут, довша сторона тягнеться вздовж вулиці Пашутіна. Центральний вхід спочатку був з рогу вулиць Пашутіна та Преображенської. В інтер'єрі збереглися огороження сходів, а у кімнатах другого поверху - ліпні плафони у місцях кріплення люстр.

Г.І.Зусман дотримався стилю модерн. Тож пропорційність, поєднання форм, деталей і цілого надають будівлі святкового вигляду та виділяють його серед навколишньої забудови.

ЗБУДОВАНО НА КОШТИ ЕЛЬВОРТІ

Безкорисливе надання допомоги потребуючим у XIX - на початку XX століття було буденним вчинком для багатих людей Єлисаветграда. Одним із підтверджень цього є притулок благодійного товариства, збудований на кошти М.Т. та Р.Е.Ельворті по вулиці Преображенській. Освячений він був 27 жовтня 1913 року. Номер газети «Голос Юга» за цей день вийшов з ілюстрованим додатком на крейдованому папері з чотирьох сторінок форматом трішки більшим за нинішній А4. Він був присвячений відкриттю вищезгаданого притулку.

На першій сторінці додатку - фотографія фасадної сторони будинку, на другій - портрет Марії Томасівни, а на третій - портрет Роберта Едуардовича Ельворті, унизу на розвороті другої і третьої сторінок - загальний вид притулку. Знаходився будинок навпроти нової єврейської

лікарні.

У плані півтораповерхова цегляна будівля являла собою літеру «П», і була поділена на дві рівні частини. У лівій - жіночий нічліжний притулок, у правій - дитячий притулок. З фасаду будинок одноповерховий. Парадні входи вели у довгі коридори. Біля входу по обидва боки невеликі кімнати - одна для завідуючої притулком, в іншій – приймальня. У великій світлій кімнаті, з якої виходило 17 вікон, - приміщення для ночівлі, де можна було розмістити до 75 чоловік. Далі - дві невеликі запасні кімнати і вбиральня. Скрізь електричне освітлення, водяне опалення та дерев'яні підлоги.

У напівпідвальному поверсі - їдальня, кухня, ванні та пральні кімнати, кімнати для прислуги. Ванні кімнати влаштовані «со всеми усовершенствованиями»: нові чавунні емальовані ванни, водопровід, стоки для води. Кухні та пральні також облаштовані за усіма вимогами тогочасного будівництва. Центральне водяне опалення знаходилося посередині будівлі.

«Строители здания заслуживают всяческой похвалы за это помещение. Будущие обитатели обеспечены в том, что будут находиться в здоровой обстановке» - зазначалося у додатку до «Голоса Юга».

Подвір'я, як і фасад будівлі, також розділене на дві частини з метою ізоляції притулків. На подвір'ї сарай, сад і город, які відгороджені дерев'яним парканом.

Нічліжний притулок для жінок був розрахований на 72 особи,

дитячий - на 50. Вранці і увечеріх усіх годували. Плату за нічліг стягували у розмірі 5 копійок.

Кошторис будівництва склав понад 70 тисяч рублів. Будівля вирішена у стилі еkleктики з елементами «цегляного» стилю. Наглядав за спорудженням притулку інженер Ф.Б.Майш.

«В Елисаветграде до сих пор существовал один ночлежный приют для мужчин, - писал автор текста dodatku. - Он содержался благотворительным обществом при пособии от города. Вступив три года назад в должность председательницы, М.Т.Эльворти обратила внимание на отсутствие ночлежного дома для женщин и решила этот пробел дополнить... Щедрая жертвовательница не пожалела средств, чтобы создать единственное в своем роде здание в нашем городе... Благотворительное общество получило возможность содержать одно из крупнейших своих учреждений в наилучшей обстановке. М.Т. и Р.Э.Эльворти не раз приходили на помощь различными полезными начинаниями, своими пожертвованиями. Население города, особенно нуждающиеся, помянет не раз их добрым словом».

За день до освячення нового притулку по вулиці Преображенській, його старе приміщення на Биковій освятили під притулок для хворих на туберкульоз.

У Радянські часи приміщення притулку віддали під комунальне житло. Зокрема, після війни тут був гуртожиток военбуду. Сьогодні у цьому будинку навпроти центрального в'їзду на територію дитячої обласної лікарні, магазин, аптека та житлові

квартири.

КОЛИСЬ ЦЕРКОВНО-ПРИХОДСЬКА ШКОЛА, А НИНІ УНІВЕРСИТЕТ

Можна назвати зо два десятки прізвищ архітекторів, інженерів і будівельних техніків, які творили дореволюційне обличчя Єлисаветграда, а будинки яких прикрашають сьогодні наше місто. Серед них є й споруджені за проектами єпархіальних архітекторів. Це, зокрема, будівля церковно-приходської школи у провулку Василівському, 16, біля Кафедрального собору. У цьому будинку кілька останніх років здобували вищу освіту циркульники та інші фахівці сучасної вітчизняної культури.

Проектував будинок єпархіальний архітектор, титулярний радник Лев Феодорович Прокопович. Він здебільшого будував в Одесі православні храми, хоча має у послужному списку й кілька житлових будинків. Як єпархіальний архітектор Херсонської Духовної консисторії, робив проекти й для Миколаєва, Єлисаветграда та інших міст Херсонської губернії. Наприкінці 1899 року Прокопович виконав проект церковно-приходської школи для нашого міста.

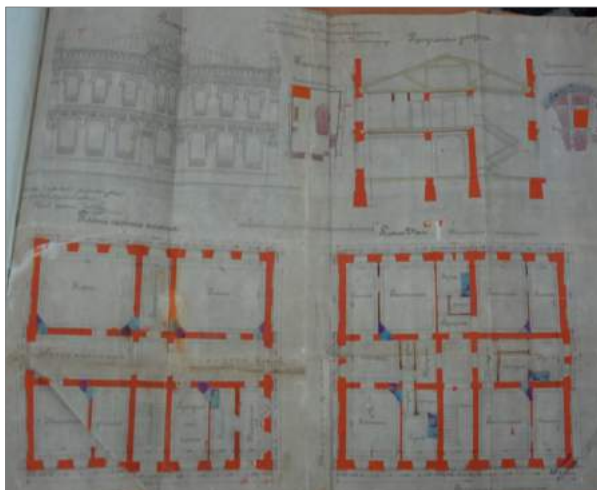
14 січня 1900 року до Єлисаветградської міської управи з письмовим проханням звернувся голова тимчасового будівельного комітету при Єлисаветградській Володимирівській Божої Матері церкви протоієрей Стефан Вовченко. Він просив дозволу на побудову цегляної двоповерхової будівлі для церковно-приходської школи, у якій були заплановані квартири для учителів та притчу. До свого прохання С.Вовченко додав проект будинку. У його правому нижньому куті стояв чорнильний відбиток штапу «Єпархіальний архітектор» і поряд підпис «Л.Прокопович».

Більше трьох місяців це прохання лежало під сукном у міській управі. І лише 20 квітня С.Вовченко отримав відповідь, що міська управа дала дозвіл на будівництво. На кресленні Л.Прокоповича стояла резолюція міського архітектора Єлисаветграда О.Лішневського, що він визнає проект задовільним і погоджує його будівництво.

Проектом передбачалося розміщення у будівлі на другому поверсі трьох квартир - для диякона та двох псаломщиків. На першому поверсі були квартири для вчителя, дві класні кімнати, клас для рукоділля, учительська та приміщення для сторожа.

Архітектурне вирішення фасадів, навіть з врахуванням одночасної побудови у стилістиці класицизму з центра-льною частиною і рівновеликими боковими крилами, є оригінальним творчим перевтіленням форм зрілого періоду еkleктики. Архітектура будівлі усіх чотирьох фасадів рівноцінна, має високу ступінь оглядовості.

Будівля у плані прямокутна, розміром 10х8.2 сажень (1 сажень =

2,134 метра), на два поверхи, мурована з керамічної цегли пластичного пресування, під частиною будівлі підвал. У декоративному оздобленні фасадів звертають увагу віконні прорізи двох типів – з лучковим та циркульним завершенням. На другому поверсі вікна прикрашені цегляною лиштвою з замковим каменем, на як упираються декоративні консолі з прямокутними сандриками, циркульні вікна об'єднані стрільчатим сандриком. Міжвіконний простір заповнений рустованими пілястрами з гладкими площинами. Віконні отвори першого поверху прикрашає цегляна лиштва лучкової форми на пів вікна, яка коронована замковим каменем. Міжповерховий карниз прикрашений дентікулою.

Завершує будівлю масивний ажурний карниз та аттики складної форми з люкарнами і парпетні стовпці по кутах. Архітектурне декорування фасадів з тесаної та профільованої цегли має два кольори - більш охристий та червоний.

В інтер'єрі збереглися печі, які обкладені рельєфною кахельною плиткою. На стелях розетки під люстри простих геометричних форм і рельєфні з використанням барельєфу (стан дівчини та

рослинний орнамент).

По периметру приміщень - карнизи. Автентичними є сходи.

Сьогодні будинок церковно-приходської школи, пам'ятка архітектури місцевого значення, є однією з прикрас міста.

У його стінах уже не чути гамору студентів, як це було кілька останніх років.

Не виключено, що у будинку невдовзі будуть і новий власник, і нове призначення.

ІНФЕКЦІЙНИЙ БАРАК ІМЕНІ ПИРОГОВА

Вважається, що М.Пирогов тричі приїздив в Єлисаветград. Вперше, коли направлявся на театр воєнних дій під час Кримської війни 1853-1856 років. Начебто тоді він оглянув приміщення лікарні у фортеці Св. Єлисавети, щоб оцінити можливість транспортування сюди, у глибокий тил, поранених, організації належного догляду за ними та лікування. Потім кілька днів надавав медичну допомогу населенню, оперував, консультував медперсонал лікарні. А вдруге зупинився, коли уже їхав із Севастополя у Санкт-Петербург.

Ці два приїзди М.Пирогова в Єлисаветград стали «хрестоматійними» з легкого пера одного з кіровоградських журналістів-краєзнавців. Хоча він свою публікацію і не підкріпив архівними документами, та його опуси «кочують» з одного видання в інше.

Разом з тим, поки що не знайдено жодного підтвердження того, що М.Пирогов під час Кримської війни проїжджав через наше місто. Відомий кіровоградця краєзнавець В.Петраков звертався з цього приводу у військово-медичний музей у Петербурзі, де зберігається персональний фонд М.Пирогова. Але там не виявилось документів, що знаменитий хірург був в Єлисаветграді. Є лише одна документальна згадка про випадок, який мав місце значно пізніше.

Сталося це 17 березня 1880 року. Припускають, що Миколу Івановича запросив Почесний громадянин нашого міста 90-річний граф Остен-Сакен, який тяжко захворів. Пирогов пробув у Єлисаветграді усього кілька годин, зробивши графу складну операцію, і вечірнім потягом відбув у свій маєток Вишня. У номері за 19 березня 1880 року газета «Єлисаветградский вестник» повідомляла: *«В ночь с 16 на 17 марта прибыл Н.И.Пирогов, вызванный сюда к больному. Николай Иванович пробыл здесь несколько часов и с послеобеденным поездом отправился в свое имение в Винницком уезде»*. Слід додати, що в останній рік свого життя М.Пирогов з Вишні виїжджав лише двічі - у Кам'янець-Подільський та до Єлисаветграда.

Через 30 років після цього приїзду в Єлисаветграді вирішили назвати одну з вулиць міста на честь знаменитого хірурга. У газеті «Голос Юга» за 27 січня 1911 року була надрукована замітка, у якій повідомлялося, що *«для увековечивания памяти хирурга Н.И.Пирогова комиссия предлагает переименовать Чигиринскую улицу в Пироговскую, а также присвоить имя Пирогова предполагаемому к постройке новому инфекционному барaku»*. У номері за 3 серпня того ж року «Голос Юга» писав, що *«приступлено к постройке нового изоляционного барака на месте бывшего деревянного летнего барака. Новое изоляционное помещение рассчитано на восемь постоянных коек при двух четырехкочных отделениях»*. А уже у номері за 1 квітня 1912 року повідомлялося, що *«Министерство внутренних дел разрешило городской управе присвоить городскому инфекционному барaku наименование «Инфекционный барак имени Н.И.Пирогова»*.

Отож, інфекційний барак побудували, а от вулицю Чигиринську так і не перейменовали. Може виникнути запитання: чому збиралися перейменовувати на

честь хірурга саме цю вулицю? Можливо тому, що на ній проживав той хворий, до якого у березні 1880 року приїжджав Микола Іванович?! Тож був, чи ні М.Пирогов у лікарні на території фортеці Св. Єлисавети, поки що не встановлено. Проте там стоїть «ширпотребівський» пам'ятник видатному хірургу. У якому році та з якої нагоди він там з'явився – це також таємниця. Є письмова згадка про перебування М.Пирогова у Новоукраїнці. 12 листопада 2010 року у цьому місті відкрили меморіальну дошку знаменитому хірургу. Вона знаходиться на приміщенні школи №6.

У роки російсько-турецької війни 1877-1878 років на її місці у колишній споруді кавалерійського манежу діяв лазарет Пермського санітарного загону.

12 лютого 1878 року 67-річний М.Пирогов, який був консультантом з військової медицини та хірургії, разом з М.Абазою, головним уповноваженим “Товариства піклування про поранених і хворих воїнів”, приїжджав в Новоукраїнку, щоб ознайомитися з роботою лазарету, його оснащенням, медичним персоналом і прийшов до висновку, що в усьому зразковий порядок.

Слід також згадати, що М.Пирогов познайомився з ще кількома нашими земляками, коли перебував на посаді попечителя навчального округу в Одесі та Києві. Зокрема, М.Кропивницький згадував, що коли він збирався вступити на навчання до гімназії у Києві, то на «основаним прошенні мого попечителя учебного округа Н.И.Пирогова, – который меня лично знал как даровитого гимназиста и актера (тогда у нас часто устраивались в гимназиях спектакли), – мне дали отсрочку еще на год; на третий год я, по отсутствию документов и по другим причинам, не мог уже оставаться в университете, мне предложили «уехать в родные степи».

ХРУЩОВСЬКИЙ ЗЕК

При Микиті Хрущові з'явилася нечисленна група колишніх ув'язнених - «хрущовських зеків», яка мала унікальну, хоча й нетривалу можливість впливати на прийняття політичних рішень. Найвпливовішими і найактивнішими з них були Ольга Шатуновська та Олексій Снегов. Тим не менш, вони залишилися вкрай маловідомими особистостями в радянській історії. Особливо у цьому відношенні «не пощастило» Снегову, відомості про якого дуже розрізнені, неповні і часто суперечливі, збереглися лише в декількох фрагментованих мемуарах та архівних документах. Зокрема, відомо, що два роки життя цього «хрущовського зека» пов'язані з Зінов'ївськом.

Олексій Володимирович Снегов (Йосип Ізраїлевич Фалікзон) народився за документами у 1898 році, за його власними словами - у 1901-му у Києві, в єврейській родині. Освіта неповна середня. У квітні 1917-го вступив в РСДРП. Перебував на партійній роботі у Вінниці, Полтаві, Маріуполі і Катеринославі. У травні 1928-го призначений відповідальним секретарем Зінов'євського окружного комітету КП (б) України, звідки, ймовірно, у 1929-му переведений на роботу в апарат ЦК КП (б) України. Працював в парторганах на Закавказзі, Іркутську, Челябінську, Мурманську. У червні 1937-го - арешт. 2 січня 1939 - виправданий і звільнений. Повернувся до Москви і спробував повернути партквиток, незважаючи на пораду А. Мікояна негайно виїхати з Москви. 20 січня 1939-го – другий арешт.

У листопаді 1953-го О.Снегов написав листа М.Хрущову. За своїм змістом, ймовірно, лист суттєво відрізнявся від більшості подібних, які були адресовані у ЦК КПРС. Снегов ні про що не просив, навпаки пропонував свою допомогу: «Я вважав би себе перенародженим обивателем, для якого байдужі долі партії та країни, якби продовжував мовчання (за принципом «як би чого

не вийшло») і не допоміг би Вам до кінця викрити всю жахливу багаторічну ворожу діяльність Берії». Фактично своїм листом Снегов нагадував про існування в таборах величезного людського резерву, «найціннішого людського матеріалу, який можна сміливо повернути до корисної творчої роботи в багатомільйонному трудовому мурашнику будівників комунізму на користь партії і на зло ворогам зовнішнім і внутрішнім» і пропонував себе як його представника. Причому пропозиція ця була зроблена практично «безкорисливо».

Лист був написаний у правильно вибраній момент (напередодні процесу над Берією) і звернений до правильно вибраної людини (Хрущова). Улітку 1953 року Берію заарештували. Готувався суд, слідство шукало свідків. Їх майже не залишилося. Про минуле обвинуваченого могли розповісти одиниці. Тут-то і згадали про Снегова. Його знайшли у таборі у Комі АРСР, де він перебував на спецпоселенні після відбуття табірною терміну ув'язнення, і у грудні 1953-го терміново доставили у столицю - в якості свідка у справі Берії. На процесі знову зустрілися жертва і кат ...

У 1954-му вирок від 13 липня 1941-го скасували, а справу - за відсутністю складу злочину - припинили. У тому ж році рішенням Комітету партійного контролю при ЦК КПРС О.В.Снегова відновили у партії, з партійним стажем з квітня 1917-го.

Нарешті настав 1956-й. У лютому мав відбутися XX з'їзд партії. В якості гостей вирішили запросити старих комуністів, що уцілили після сталінських чисток. Згадали про Снегова. У ході підготовки до з'їзду розглядалася можливість довірити доповідь з викриттями Сталіна саме йому. Однак кандидатура Снегова зустріла різкий опір з боку окремих членів Президії ЦК КПРС. І у підсумку право виголосити історичну доповідь і, в значній мірі, стати практично єдиним ініціатором і натхненником політики десталінізації, дісталось М.Хрущову.

У тому ж році, невдовзі після з'їзду, Снегова призначили заступником начальника політвідділу Головного управління таборів МВС СРСР. Після скасування цієї посади, з червня 1960-го по вересень 1962-го, працював заступником головного редактора журналу «До нового життя». З цієї посади звільнений на пенсію. До речі, Олексій Снегов передбачив реванш сталіністів на чолі з М.Сусловим. Був на «ти» з Леонідом Брежнєвим. Помер у 1989-му у Москві.

Про перебування Снегова на посаді відповідального секретаря Зінов'євського окружного комітету КП(б) України сьогодні нагадують публікації у газеті «Зінов'ївський пролетарій» за 1928 рік. Це об'яви про партійні заходи, підписані прізвиськом секретаря Окружного Парткому, доповіді на цих заходах Снегова та статті на політичні теми. Зокрема, у газеті за 23 жовтня Снегов повідомляв про об'єднаний пленум Окружкому партії, а у наступному номері, напередодні цього пленуму, надрукована стаття-передовиця «За чітку більшовицьку класову лінію», підписана Снеговим.

ДЗВІН ВІДЛИВ МАЙСТЕР ТЮТЮШКІН

Найбільший дзвін церкви Покрови Пресвятої Богородиці (Свято-Покровська церква) на Ковалівці - чавунний. До речі, він найбільший у храмах нашого міста. По поверхні дзвону відлитий напис: *«Господи Иисусе Христе Помилуй нас грешных* Стараниями инженеров Ротаста и Вороб'ева, мастером Тютюшкиным отлит в сентябре 1942 г *»*.

На знімку: біля чавунного дзвону Ковалівської церкви красзнавець і колекціонер Юрій Тютюшкін. Це його прадід відливав цей дзвін.

Фока Олексійович Тютюшкін після служби кочегаром на гвардійському крейсері «Пам'ять Меркурія» працював на заводі Ельворті майстром у ливарному цеху. Користувався повагою власника підприємства, оскільки був висококваліфікованим спеціалістом. Виконував відповідальні завдання з виготовлення високоточних деталей сільгоспмашин. Про ставлення власників заводу до Фоки Тютюшкіна говорить й той факт, що коли усім робітникам заводу роздавали землю під забудову на робітничій слобідці Новомиколаївка, Тютюшкіну виділили ділянку на Солодкій Балці, неподалік Інгулу. Йому було надано право вибирати самому місце під забудову. На початок Другої Світової війни 75-річний Фока Олексійович продовжував працювати на заводі «Червона зірка». Тому не дивно, що у 1942 році йому доручили відповідальну справу - відлити дзвін для Ковалівської церкви. Років з двадцять по тому його передзвін лунав на Ковалівці. А коли церкву радянська влада знову закрила, півстоліття цей дзвін знаходився на підлозі дзвіниці. І лише у 2015-му дзвін підняли і закріпили.

Перший дерев'яний храм збудований на цьому місці ще у 1787-му. Згодом, через його невеликі розміри, вирішили звести новий. У 1824-му гроші виділив купець Петро Щедрін. Старий дерев'яний храм перенесли на кладовище за залізницею. Завершили будувати кам'яний храм у 1849-му. Вважають, що використали типовий проект, автором якого був архітектор Костянтин Андрійович Тон. Безпосередньо будівництвом керував архітектор Олександр Якович Андрєєв. Він же проектував план внутрішнього оформлення церкви.

У 1932-му комуністи пограбували Ковалівську церкву, а потім закрили її. Під час Другої Світової війни окупаційна влада дозволила відновити службу. Очевидно на дзвіниці на той час було недостатньо дзвонів, тож в оперативному порядку

вищезгаданий чавунний дзвін відлили на заводі «Червона зірка» і підняли нагору. А це, до речі, було непросто, якщо взяти до уваги габарити дзвону: його вага з язиком складає майже півтори тонни, висота – 103 см, діаметр унизу -185 см, товщина стінок - 6 см.

У 60-х роках минулого століття церкву знову закрили. Атеїсти тривалий час використовували [культову споруду](#) як склад для зберігання солі, майстерню побутової техніки та пункт прийому склотари. І лише у 1988-му будівлю повернули парафії.

Ковалівська церква - цікавий приклад еkleктичної архітектури, що використовує прийоми псевдоруського та інших стилів. Цегляна, тинькована, квадратна у плані, з напівкруглою апсидою і невеликою дзвіницею над західним входом. Центральний купол спирається на чотири масивних стовпи, по кутах - невеликі главки. Стіни завершені карнизом та декоровані рядом кокошників. Кути стін підкреслені пучками напівколон. Над вікнами і дверима - ліпні декоративні розірвані сандрики. В силуеті і інтер'єрі будівлі підкреслена вертикальна спрямованість.

В інтер'єрі церкви збереглися залишки розписів, зроблені Федором Козачинським у другій половині XIX ст.. Малював ескіз чавунної решітки для церкви брат відомого російського письменника Федора Достоевського - Андрій, який був архітектором Єлисаветграда у 1849-1858 роках. Ось що він про це писав у своїх

мемуарах: *“Вскоре после приезда моего, Сакен дал мне поручение составить рисунок чугунной решетки на солею ко вновь устроенной церкви Покрова Пресвятой Богородицы в предместьи Ковалевке. Раза два делал я рисунки, но не мог угодить ему, наконец, он высказал, что он желает что-нибудь в византийском стиле. Тогда я прямо начертил рисунок и вырисовал его в большем размере, по крайней мере, в настоящую величину, Увидев этот рисунок, почти в настоящую величину, тщательно вырисованный, он пришел в восторг. - "Вот теперь вы поняли мою мысль!*

Отменно хорошо, бесподобно красиво. Обнимите меня, поцелуйте меня!". И я должен был троекратно приложиться к обеим щекам его высокопревосходительства!"

У [1902](#)-му архітектурний комплекс Свято-Покровського храму доповнили двоповерховою будівлею у стилі [класицизму](#). Настоятель храму священник Гавриїл Сорокін відкрив однокласну церковну школу, приміщення якої збереглося до цього часу, і поки що знаходиться неподалік церкви.

Сьогодні будівля Ковалівської церкви – пам'ятка архітектури національного

значення, одна з прикрас нашого міста.

САДИ І БУЛЬВАРИ ЄЛИСАВЕТГРАДА

На початок ХХ століття у місті було сім садів та бульварів, і більше десятка скверів. Найбільший та найстаріший з них - Міський сад, розбитий у 1764 році на площі у 25,5 десятин землі генералом Мельгуновим, головним командиром Нової Сербії. Османський бульвар був на березі Інгулу, до Великої Пермської вулиці. Розбитий він у 1849 році за розпорядженням графа Остен-Сакена і називався за прізвищем полковника Османа, який опікувався ним. Про Міський сад та про Османський бульвар ми вже розповідали.

Ковалівський бульвар і при ньому парк розведені за розпорядженням воєнного начальства на початку 1850-х років, коли будували поряд три кам'яні 3-поверхові будівлі для військових. Незважаючи на скарги жителів і клопотання міської управи, у парку у 1879 році інженерне відомство влаштувало тир для кавалерійського училища.

На плацу також відбувалися навчання юнкерів. А щовечора тут прогулювалися елисаветградці, чому сприяв влаштований збоку Дворцової вулиці буфет. Окрім дитячих атракціонів у вигляді каруселей, узимку у парку влаштовували каток, а влітку функціонував циклодром для велосипедистів.

Бульвар, який був на місці нинішньої центральної площі Кіровограда, носив назву Міського. Він розбитий на землі, яку місту 1-го вересня 1839 року подарував сенатор Фундуклей. У 1850 році на цьому місці був влаштований плац, оточений алеями. Облаштувати бульвар стали з 1860 року. У 1886-му його обнесли залізними ґратами з гранітними колонками, що обійшлося місту у 6000 рублів. В одному з павільйонів влітку були Єлисаветградські громадські збори (клуб), а в іншому — буфет. З пуском міського водопроводу на бульварі зробили фонтан, розвели квітники.

Макеєвський бульвар розбили на Банній площі (нині площа Б.Хмельницького) у 1909 році на честь колишнього міського голови, Почесного громадянина міста Івана Макеєва.

Лікарняний сад при міській лікарні на території фортеці Святої Єлисавети розведений у 1835-1836 роках за наказом начальника військових поселень краю графа Остен-Сакена. На це витратили з міської казни 1008 рублів. З Міського саду пересадили 12106 дерев лісових порід, які чудово прижилися. Для їх поливання придбали кілька пар волів та водовізні діжки. Сад, який спочатку слугував лишень для прогулянок хворих, пізніше набув популярності і у мешканців найближчих передмість Пермського і Бикового.

Трикутний бульвар був розташований між Пашутінським училищем (на його місці зараз приміщення "Акустики") та громадською жіночою гімназією (педуніверситет).

Отримав свою назву завдяки геометричній формі зеленого майданчика.

На Озерній Балці під час загальноміського шкільного свята «деревонасаджень» заклали однойменний сад. Та у зв'язку з віддаленістю популярності він не набув.

Ще один сад — Альгамбра, був у кінці Гоголівської вулиці - на землі, що дісталася місту за заповітом відомого елисаветградця з таким прізвищем. Спочатку сад був улюбленим місцем для прогулянок та святкувань, але на початку XX століття прийшов у занедбаність.

Більш популярними були сади пивоварень Лайера та Зельцера. В буфетах торгували фірмовою продукцією цих заводів, а в саду Лайера була ще й естрада.

Видь сада „Альгамбра“ въ настоящее время. (Снимокъ сдѣланъ ранней весной).

Богодільний або шовковий сад знаходився за передмістям Кущівка. Спершу належав купцеві Олексію Владімерову. Після його смерті у 1847 році виділений магістратом для міської християнської богодільні. Носив назву шовкового, бо у 1849 році до нього була приєднана частина вільної міської землі і на ній посадили шовковиці.

Крім цього у ньому були побудовані дерев'яні казарми для шовківництва, виробництво якого почалося у 1851 році. Шовк відправляли у С.-Петербург, а гроші надходили на користь богодільні. Щорічно виходило до пуда шовкових коконів.

Гімназійний сквер розбитий у 1879 році при будівництві приміщення для чоловічої прогімназії і остаточно влаштований при перебудові даного приміщення в 1887 році для повної гімназії.

ДЗЕРКАЛЬНИЙ ГАСТРОНОМ

Так називали за радянських часів будинок на розі вулиць Великої Перспективної та Чміленка. Другий та третій його поверхи займали різні установи, а на першому був гастроном.

У нішах з обох боків центральних кутових дверей магазину були вмонтовані оригінальні дзеркала у вигляді пелюсток квітки. Звідси і назва - «дзеркальний гастроном».

Фундатор цього будинку відомий - елисаветградський купець Максим Терентійович Соловійов. А от хто його

проектував та роки забудови поки що не встановлені.

Дехто вважає будинок творінням Якова Паученка, оскільки є дані, що Яків Васильович будував для купця Соловійова. Єлисаветградська газета «Голос Юга» у номері за 14 квітня 1914 року повідомляла про новобудови того року, і зокрема зазначала, що *«из частных построек довольно крупными обещают быть дом Харлаба на Дворцовой улице, угол Ингульской, дом Державца на Ивановской, угол Гоголевской, и некоторые другие. Дом Харлаба строится по проекту архитектора Паученко, которому принадлежит постройка домов господина Соловьева».*

Але яких саме? Адже у Максима Терентійовича було багато нерухомості у місті. Окрім вищезгаданого, йому належали ще як мінімум два будинки по вулиці Дворцовій. Один відомий як «Театр “Ілюзія”», який, як писала «Голос Юга», відкрився у будинку Соловійова 11 квітня 1911 року. Нині у цьому будинку школа мистецтв по Дворцовій, 7. Інший будинок був на розі вулиць Дворцової та Миргородської (Шульгіних), та він не зберігся до наших днів. У фондах Держархіву області є звернення купця Максима Соловійова до міської управи з проханням дозволити надбудувати другий поверх його будинку на розі вулиць Дворцової та Миргородської, та проект цієї надбудови, підписаний Яковом Паученком і датований 1901 роком. Судячи з прив'язки проекту до місцевості, будинок знаходився навпроти нинішнього скверу біля ресторану «Весна». Максим Терентійович мав намір будувати у місті третій пасаж, купивши в 1911 році *«дворовое место Трестера на углу Б.Перспективной и Преображенской улиц».*

Дехто з краєзнавців приписує «дзеркальний гастроном» генію Олександра Лішневського, бо... він будував сусідню синагогу. Але якщо й припустити, що це проект Олександра Львовича, то завершували будівництво уже під керівництвом іншого архітектора. Після скандальної історії Лішневський «добровільно» залишив пост міського архітектора Єлисаветграда у 1901 році і відбув до Санкт-Петербурга, де здобув славу одного з кращих архітекторів цього міста. В історичній записці на будинок, яку виконав фахівець регіональної служби охорони і реставрації пам'яток містобудування та архітектури у 60-х роках, зазначено, що на кутових скульптурах на еркерах була вказана дата завершення будівництва - 1903 рік.

Про «дзеркальний гастроном» можна знайти у краєзнавчих публікаціях чимало інших припущень та, відверто кажучи, нісенітниць. Вони стосуються не лише

забудови, а й того, чим торгували у двох магазинах на першому поверсі, та чим займалися на верхніх поверхах. Так по стіні північного фасаду спускається великий змій з яблуком у пащі. Цей маскарон, який нагадує про біблійного змія-спокусника Єви, дав підстави одному з місцевих краєзнавців стверджувати, що у сусідньому будинку з «дзеркальним гастрономом» був бордель. Проте у якому, історик не уточняє. Якби так і було, то смівно, що фундатор «дзеркального гастронома» збирався на цьому акцентувати увагу. А якби й мав

наміри влаштувати у своїй новобудові бордель, то навряд чи давав би вказівку архітектору розмістити на фасаді маскарон із змієм.

Відомо, що у 1910 році у будинку Соловйова відкрили Єлисаветградське відділення С-Петербурзького Міжнародного банку. До речі, його керуючий Фр. Доннерберг проживав у квартирі при банку. Тут також було Друге Кредитно-ощадне товариство. Газета «Голос Юга» у номері за 17 жовтня повідомляла: *«В настоящее время пребывает в нашем городе директор одесского отделения Санкт-Петербургского международного коммерческого банка П.Б.Якубович. Приезд его связан с открытием в нашем городе отделения названного банка. Помещение для банка снято в доме М.Т.Соловьева на углу Б.Перспективной и Московской улиц за 5500 рублей в год. Для удобства публики домовладелец устраивает лифт. Помещение должно быть готово к 1 декабря сего года»*. 2 грудня «Голос Юга» писав: *“Сегодня состоится технический осмотр подъемной машины, устроенной в местном агентстве Международного банка, в доме Соловьева. В комиссии участвуют городской архитектор г.Федоровский, техник г.Шостовский, городской инженер Е.Ф.Тамм и помощник его г. Этьен”*. У номері за 17 вересня 1912-го газета надрукувала повідомлення, що з *“15 сентября 1912 года отдается в наем магазин с обстановкой, Большая Перспективная улица, рядом с “Проводником”, где ныне торгует М.Островский. Об условиях узнать, Дворцовая, собственный дом М.Соловьева”*. Відомо також, що у «Проводнику» торгували гумовими виробами.

ЕЛЕКТРОГЕФЕСТ МИКОЛИ БЕНАРДОСА

Микола Бенардос - видатний винахідник другої половини ХІХ ст., упродовж свого життя виконав майже 200 оригінальних проектів у галузі електротехніки і електротехнології транспорту та сільського господарства. Разом з тим він належить до числа тих наших земляків, яких незаслужено обходять увагою краєзнавці. А людина, яка дала світло нашому місту, заслуговує на згадку про себе хоча б у назві вулиці.

Вважається, що Бенардос народився 26 липня 1842 року у сім'ї полковника російської армії у селі Бенардосівка Єлисаветградського повіту (нині – село Мостове Братського району Миколаївської області). Батько – грек, мати - з роду відомого підприємця Микити Демидова, який заснував металургійні заводи на Уралі. Дитинство та юність пройшли у родовому маєтку батька у Новоукраїнці, де він навчився багатьом ремеслам — столярному, слюсарному і ковальському.

За іншою версією, народився Микола Бенардос у Новоукраїнці. У монографії академіка М.Шателена «Русские электротехники второй половины XIX века» (видання 1949 і 1955 років) сказано, що: «родился он в 1842 г. в имении своего отца Новоукраинка в б. Херсонской губернии». Поки що не встановлено, де у Новоукраїнці знаходилася садиба Бенардосів.

У 1862-му Микола поступає на медичний факультет Київського університету. Та на початку 1866-го йде навчатися до Петровської хліборобської та лісової академії у Москві. За роки навчання розробив кілька винаходів для полегшення праці у сільському господарстві, зокрема, парові ножиці, щоб стригти овець. До речі, у збірнику “Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Єлисаветградский уезд», який вийшов друком у Херсоні у 1886-му, зазначено, що у маєтку Бенардоса за шість років стриглося 500 овець.

Улітку 1869-го Бенардос залишає навчання у Петровській академії і починає будувати свою садибу поблизу міста Луг у Костромській губернії, на батьківщині дружини. На території садиби було кілька майстерень, в яких розробляли і виготовляли знаряддя для роботи на землі: залізні борони, швидко-оранки, молотильні машини та ін.

У 1874-1877 роках винахідник побудував модель вітряного двигуна, винайшов пароплавне колесо з автоматичними лопатками, змайстрував крило літальної машини і навіть виконав загальний проект літального апарата з крилами власної конструкції.

У 1880-му, через брак коштів для наукової роботи, продає значну частину своїх земель та закладає садибу. У цьому ж році знаходить роботу у винахідника П.Яблочкова і присвячує науковій дослідженню електротехніці. У березні-квітні того ж року перебував в Єлисаветграді, де засвітив першу у місті «свічку Яблочкова». У 1881-му бере участь у підготовці експозиції на Міжнародній електротехнічній виставці і Першому міжнародному конгресі електриків у Парижі. На берегах Сени сконструював свою електродугову лампу і створив підсвічник для свічки Яблочкова з автоматичним переведенням струму. У тому ж році уперше успішно продемонстрував процес зварювання пластин із свинцю та інших металів. За браком коштів Бенардос не мав змоги одразу отримати патент на свій винахід.

У 1882-1884 роках плідно працює у Барселоні, Парижі та Англії. За цей час розробив до 50 різноманітних проектів та винаходів. Але основну увагу приділяв електродуговому зварюванню і різанню металів. Склавав таблицю міцності приварених частин металевих зразків.

З 1884-го жив у Петербурзі і плідно працював у спілці "Яблочков і К^о". До літа 1885-го конструктивно оформив свій винахід — апаратуру для зварювання та її детальну технологію. З метою отримання патента на винахід Бенардос знайшов багатого купця, інженера за освітою С.О.Ольшанського. Свій метод електрозварювання назвав "Електрогефест".

У 1885-му отримав патент на винахід у Франції, Бельгії, Англії, Німеччині та Швеції; в 1886-му — у Росії; у 1887-му — в Італії, США, Австро-Угорщині, Данії та ін. Патенти давали змогу Бенардосу і Ольшанському захищати також інші види обробки металів за допомогою дуги — дугове різання, пропалювання отворів та ін. Невдовзі Микола Миколайович навіть продемонстрував можливість зварювання під водою. А через два роки після отримання патентів метод зварювання Бенардоса дістав поширення в усьому світі. Було створено товариство "Електрогефест", а також відкритий "Завод для спаювання металів електрикою за методом Бенардоса", який відвідало багато вітчизняних та іноземних учених і дослідників. Метод зварювання став широко застосовуватися у промисловості і на залізничному транспорті.

Кінець 80 — початок 90-х років XIX ст. подарував М. Бенардосу звання основоположника механізації та автоматизації зварювального процесу. На Другій Всеросійській виставці, яку було організовано Російським технічним товариством (РТТ) у 1892 р., М. Бенардос продемонстрував 15 технологічних процесів електрозварювання, п'ять креслень пристроїв для контактного зварювання, показав методи зварювання металевим електродом на змінному струмі, зварювання у потоці газу, зварювання з похиленим електродом, магнітне управління дугою; кілька десятків приладів для ручного і автоматичного зварювання в моделях і кресленнях; понад сотню зразків зварювальних з'єднань з різних металів. На цій виставці інженер отримав золоту медаль, а через рік, 11 травня 1893-го, був обраний дійсним членом РТТ.

З метою здешевлення електричного освітлення у Петербурзі М. Бенардос запропонував використати силу течії Неві, для чого була побудована гідроелектростанція. Також він розробив метод передавання електрики від Невської станції до Центральної станції Петербурга проводами. Заслугує на увагу розроблений Бенардосом метод "електрокультури" — удобрення полів електрокультиваторами. Праці Миколи Миколайовича у військовій справі і сьогодні є тим фундаментом, на якому базуються сучасна теорія і практика конструювання боєприпасів. У 1896-му видав нарис "Метод переправи військ через ріки й інші перешкоди, представлені водою".

З 1899-го М. Бенардос жив і працював у Фастові, що поблизу Києва. Там же помер 8 вересня 1905 року у віці 63 років.

ПЕРША ЦЕРКВА ЄЛИСАВЕТГРАДА

У 1755 році за сенатським указом на площі посеред фортеці Святої Єлисавети з'явилася церква в ім'я Святої Живоначальної Трійці - Свято-Троїцька. Вона стала першою на теренах нашого міста. Призначалася для потреб гарнізону і жителів форштадта, і набула статусу соборної, тобто головної у місті, і була такою до 1784 року. Будівля була дерев'яною, одноярусною і мала вигляд невеликого прямокутного будинку з двома маленькими банями на даху. Церква мала один престол і дерев'яну дзвіницю.

Першим настоятелем був священник Новослобідського козачого полку протоієрей Іоанн Орловський. У 1755 році його призначив на посаду митрополит Київський Тимофій.

Причет складався з трьох священників, у т. ч. одного вікарія, двох дяків, чотирьох дячків, двох паламарів, псаломщика та проскурниці.

Настоятель церкви одночасно очолював Єлисаветградську протопопію і отримував велику на той час платню у 300 рублів на рік, користувався спеціально побудованим дерев'яним будинком, а також мав землю під город.

У тому ж році Синод замовив петербурзькому архітектору О.Ф.Вісту проект кам'яної трипрестольної Свято-Троїцької церкви для побудови у фортеці Святої Єлисавети замість дерев'яної. На будівництво храму відпустили 10 000 рублів, але вони так і не надійшли. Припускають, що Олександр Францевич свій незавершений задум Свято-Троїцької церкви утілює у петербурзькому Андріївському соборі, використовуючи зроблені начерки, тільки змінивши масштаб і деталі.

У 1765 році протоієрея Іоанна Орловського за нез'ясованих причин звільнили. 1 січня 1773 року протопопом Єлисаветградської провінції затвердили настоятеля Свято-Троїцької церкви священника Павла Базилевича. До 1775-го усі церкви Єлисаветграда, крім фортечної Свято-Троїцької та кладовищенської Петро-

Павлівської (відома з 1773 р.), – Успенська (відома з 1756 р.), Знам'янська (відома з 1759 р.), Володимирська (відома з 1762 р.) – вважалися форштадтськими, тобто передміськими, бо ще не існувало Єлисаветградського повіту з його цивільним управлінням, а канцелярія Єлисаветградської провінції знаходилася у фортеці Святої Єлисавети.

У 1800 році відбулося освячення нової будівлі єлисаветградської церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Старенька і маленька дерев'яна церква у фортеці програвала новому кам'яному п'ятипрестольному храму, тому у наступному році Успенська церква стала соборною, а Свято-Троїцька втратила свою зверхність. У 1813 році церква на території фортеці через цілковиту руйнацію була закрита. У 1816–1817 роках її розібрали і перенесли у містечко Рівне, де використали при будівництві Миколаївської церкви.

Деякий час на місці колишньої церкви, посередині фортеці, зберігався її престол. Біля нього у 1889 році побудували кам'яну каплиця для винесення померлих у міській лікарні небіжчиків. Відомо також, що біля Свято-Троїцького храму був похований вихователь імператора Павла I Семен Андрійович Порошин (1741-1769), одна з найосвіченіших особистостей свого часу.

Свято-Троїцька церква була духовним центром міста в найскладніший період його формування, свідком і сучасником багатьох вирішальних подій історії Єлисаветграда. Поки що її історія повністю ще не досліджена, зокрема не з'ясований початок історії церкви.

НІМЕЦЬКИЙ БУДИНОК

Навряд чи зберігся у нашому місті ще один будинок з таким фасадом, як будинок по вулиці Тарковського, 68 (колишня Олександрівська).

Побудований він у 1917 році. Не виключено, що це останній двоповерховий будинок, який з'явився у нашому місті не лише у тому буремному році, а й взагалі за часів, коли воно носило назву Єлисаветград.

Будувався він як житло для

службовців німецької кірхи, яка знаходилася наподалік, на розі вулиць Олександрівської та Гоголя.

Автор проекту не відомий. Виконаний у стилі еклектики з переважаючими елементами неоготики. Його так і називали – «німецький».

Будинок, цегляний двоповерховий, з двох секцій, має підвал. Вуличний фасад дотриманий у суворих формах. Цегла розмірами менша за традиційну, кладка якісна, з глибокою розшивкою. Цоколь облицьований природним каменем. Площина вуличного фасаду перебіта двома напівкруглими еркерами, які оштукатурені, на відміну від іншої частини фасаду. Вікна першого поверху прямокутні і високі. А от на другому поверсі вони стрільчаті, з орнаментом у верхній частині, що характерний для періоду німецької готики. За майже сто років експлуатації зазнав внутрішніх перепланувань. В інтер'єрі відсутні ліпні чи якісь інші прикраси. У 1935 році, після ремонту, у будинку влаштували гуртожиток для сімей офіцерів. Зараз він також використовується під житло та офіси різних організацій.

«Німецький» будинок є одним з кращих зразків житлової забудови центральної частини нашого міста на початку ХХ століття.

КАПЕЛУ СТЕЦЕНКА ЄЛИСАВЕТГРАДЦІ ЗУСТРІЧАЛИ ПРИВІТНО

27 січня – 125 років з дня народження Павла Тичини. У вересні-листопаді 1920-го Павло Григорович брав участь у концертній подорожі Правобережжям України капели Кирила Стеценка.

Про це поет розповів у книзі-щоденнику «Подорож з капелою К.Г.Стеценка», яка вийшла друком уже по смертю – у 1971 році, а потім була перевидана у 1982 році. Також Тичина згадує цю подорож у «Щоденникових записках» (1983). Капела К.Стеценка дала по одному концерту у Златополі (нині у складі Новомиргорода) та Новомиргороді, і п'ять концертів у Єлисаветграді (поки що Кіровоград).

Працюючи у 1920 році завідувачем музично-хорової секції кооперативної організації «Дніпросоюз», Кирило Стеценко розгорнув багатогранну культуротворчу діяльність: видання музичних творів, підручників для навчання музики, збирання нотної бібліотеки. Прагнучи врятувати від голоду талановитих композиторів, педагогів, диригентів, він

забезпечував їм роботу чи творчі замовлення, залучав до організації концертного життя, праці в музичних школах, навчального процесу в консерваторії. Важливе значення, на думку митця, мало встановлення зв'язків між хоровими колективами, надання артистичної практики безробітним хористам Національних капел, Хорового товариства ім. Кошиця, розформованих на початку 1920 року. Для цього на меценатські кошти «Дніпросоюзу» Стеценком були створені дві Мандрівні капели, які мали, концертуючи за маршрутами по Лівобережжю і Правобережжю Дніпра, максимально охопити центральні регіони України. Першою мандрівною капелою керував Нестор Городовенко, другою - Кирило Стеценко.

Турне капели К.Стеценка пролягало по містах Корсунь, Сміла, Черкаси, Новомиргород, Златопіль, Єлисаветград, Вознесенськ, Одеса, Бірзула, Тульчин, Вапнярка. Концертний репертуар складала оригінальні твори й обробки народних пісень М. Лисенка, П. Ніщинського, М. Леонтовича, О. Кошиця, К. Стеценка, Р. Глієра, Я. Степового, М. Вериківського, П. Гайди. З огляду на рух за українізацію церковних парафій значний резонанс мало запровадження К. Стеценком і капеланами церковної служби українською мовою, зокрема св. Літургії та обряду вінчання.

26 вересня капела у двох вагонах прибула на залізничну станцію Новомиргорода. Поселилися у сільськогосподарській школі у Златополі. Того ж вечора у місцевому театрі дали концерт. Наступного ранку збиралися продовжити шлях до Єлисаветграда через Новоукраїнку, але воєнком з Новомиргорода умовив-змусив виступити й у місті. Довелося затриматися ще на день.

1 жовтня потяг притягнув вагони з артистами на залізничну станцію у Єлисаветград. Розмістили гостей у невеличкому будинку повітового товариства «Просвіта». Перше враження від міста молодий поет склав під час поїздки від вокзалу до «Просвіти»: *«Єлисавет – як і кожне місто: багато в ньому убогого й смішного. Із вулиці у вулицю. Просвіта дець тут недалеко. Вулиці в Єлисаветі вузькі, так наче ніхто й не надіявся, що тут колись широке життя буде. Дерева багато. Будинки нічим не виділяються».*

Перший концерт у Єлисаветграді був у день приїзду. *«Театр великий, в чотири яруси»*, - згадує Тичина. Наступного дня капелянти виступили у *«бурсі»*, яка *«поруч з церквою»*. Очевидно, це було духовне училище у якому нині 14-та школа, що за Ковалівською церквою. Того ж дня був концерт і у клубі червоноармійців. У цьому приміщенні, як пише Тичина, до революції був Дворянський будинок, а нині, скоріш за все, це один з корпусів військової частини біля Ковалівського парку.

У неділю, 3 жовтня, капелянти відвідали місцевий ринок. Тичина був вражений багатим вибором продуктів та низькими цінами. Також побував Тавло Григорович *«у старовинній фортеці, яка ще за часів самого заснування міста збудована»*, та на могилі Григоровича на Петропавлівському цвинтарі.

Того ж дня Кирило Стеценко обвінчав двох своїх співаків. За описом Тичини, вінчання проходило в Успенській церкві, яка знаходилася на місці будинку міськвиконкому. *«Церква нова, в виді корабля. Розписана без найменшого смаку»* - таким було враження Павла Григоровича.

А у понеділок до артистів прийшов «од маслениківської просвіти представник», який просив дати концерт у цьому приміському селі. Але замість Маслениківки капела увечері виступала у театрі Ельворті. *«Акустика добра, – пише Тичина. - Стелі нема, а покрівля скріплена залізними балками, немов трапеції. Шнури півколом висять од електричного ліхтаря. Коли дивишся взору – повіє враження, що ти в цирку. Театр цей раніш належав робітникам заводу Ельворті».*

У вівторок знову приходили з Маслениківки. Але капела у селі так і не виступила. *«Кепсько, що в них театр усього на 200 душ, заробимо яких-небудь 35 000, а нам кожен день 70 000 коштує»*, - пояснював причину відмову у виступі Тичина. Увечері був другий концерт у місцевому театрі, і останній у Єлисаветі.

По закінченню виступу, як згадує Павло Григорович, представник капели подякував *“за те привітне ставлення громадян Єлисавета, яке капела тут зустріла, і говорить, що ми Єлисавет одначили першим художнім концертом, присвяченим чотирьом найкращим сучасним музикам – Кошицю, Леонтовичу, Степовому й Стеценку»*. А також зазначив, що *«іще тоді, у Києві, як ми складали свій маршрут, - місто Єлисавет було зразу ж включено...»*

Останній концерт у Єлисаветграді традиційно завершився виконанням «Заповіту», який слухала зала стоячи.

А вранці 6 жовтня, перед тим, як покинути Єлисаветград, Тичині попалася на очі місцева газета. У *«Єлисаветських вістях, - пише поет, - рецензія на наш концерт. Хвалять. Видно, що рецензент трошки тямить у музиці»*.

Павло Григорович мав на увазі номер за 3 жовтня 1920 року газети «Известия», органу повітового виконкому Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Під рубрикою «Пролетарське мистецтво» була надрукована невеличка рецензія «Концерт Киевской украинской капеллы» про перший її виступ у місті, який відбувся 1 жовтня: *«Композитор Стеценко автор популярных в Киеве мелодий, многих народных песен, является серьезным талантливым дирижером, создающим своей капеллой художественно законченные творения. В привольном отношении хор стоит на высоте, обладая молодыми свежими хорошо поставленными женскими голосами, прекрасным мужским составом и сочным басовым фоном. Но наибольшую ценность являет хор в художественном отношении. Направляемый талантливым дирижером, сумевший слить несколько десятков голосов в прекрасно настроенный музыкальный инструмент, хор в каждой исполняемой песне дает образно законченный отрывок, оттененный ярким контрастом едва уловимого легкого рiапо и могучего forte мужских голосов. Изумительная четкость и чисто классическая детализация оттенков дополняет впечатление»*.

Далі рецензент Р.Докунін пише, що перший концерт в Єлисаветграді був присвячений народним пісням. Особливо автор відзначив виконання твору «Було літо», «мелодичной фуги с простой темой». А також сподобалося чудове соло артиста Київської опери Дурдуковського. *«Мы приветствуем Стеценко, подарившего Елисаветграду художественный концерт»*, - резюмував рецензент.

ПЕРЕХРЕСТЯ «РАДЯНСЬКОГО АМПІРУ»

Перехрестя вулиць Великої Перспективної та Шевченка забудоване чотири- та п'ятиповерховими житловими будинками у 60-ті роки минулого століття. Проекти розроблені в інституті «Кіровоградміськбудпроект».

Під час Другої світової війни дореволюційна забудова на цьому перехресті (на знімку) була зруйнована. У нових будинках архітектори дотрималися деякої ідентичності композиційних прийомів, застосували однакові опоряджувальні матеріали і декоративні елементи оформлення. Цегляні будівлі складаються з трьох

прямокутних об'ємів, які у плані створюють літеру "Г". У центрі чотириповерховий прямокутник, до якого примикають два прямокутники на поверх менше.

На перших поверхах - магазини та офіси, на верхніх - житло. Перші поверхи облицьовані гранітом, що надає будинкам монументальності.

Будинок №23 збудований у 1953-1954 роках. Про це свідчать цифри на фасаді. Стиль - радянський ампір.

Автори проекту кіровоградські архітектори Леонід Дворец і Олександр Возний. Під вікнами п'ятого поверху круглі розетки з радянською символікою.

На кутовій секції ліпний орнамент з рослинними мотивами та геометричними

формами соціалістичної атрибутики на усю висоту будинку. Будинок через дорогу №32 збудований у 1953 році на кошти заводу „Червона Зірка”. Автори проекту – Б.Байтін та К.Бажанова. Стиль - радянський ампір та кубізм. Два головних фасади рівнозначні в архітектурному оздобленні. З другого по третій поверх невеликі еркери у вигляді трапеції. На четвертому поверсі еркер завершується балконом. Уверху споруди масивний карниз з іонікою.

На місці колишнього готелю “Петербуржський” стоїть будинок №34, у якому до минулого року на першому поверсі був гастроном. Збудований у 1957 році у стилі радянського кубізму та еkleктики. Замовник - Управління внутрішніх справ. Архітектор – Леонід Дворец.

Кутова частина будівлі відрізняється від бокових невеликими еркерами.

На другому поверсі вікна прикрашені трикутними сандриками.

Завершує споруду масивний карниз з іонікою, оздоблений ліпним декором з рослинним орнаментом.

Четвертий будинок, у якому у радянський час на першому поверсі був книжковий магазин, а зараз магазин оператора стільниковго зв'язку, багато у чому схожий на три інших. Слід додати, що на його місці був літній театр, у якому у вересні 1847 року виступав угорський композитор і піаніст Ференц Ліст.

Будинки на розі вулиць Великої Перспективної та Шевченка являють собою

цілісний ансамбль забудови центральної частини міста.

ДЕРЕВ'ЯНІ ЦЕРКВИ КІРОВОГРАДЩИНИ

В Україні існує найбільше у світі дерев'яних церков — близько 2,5 тисяч.

Як відзначають експерти, наші дерев'яні церкви найрізноманітніші за стилями, у порівнянні з іншими країнами. Утім, саме їм довелося пережити найбільшу руйнацію від радянського воєнничого атеїзму.

Через невігластво простих людей і недбальство чиновників більшість дерев'яних

церков зазнала варварських «поновлень» і переробок, через що втратила свій оригінальний вигляд. Уцілілі пам'ятки, безумовно, мають архітектурну цінність. На Кіровоградщині такі церкви залишилися в селах Юхимове Знам'янського району, Бірки та Іванівка Олександрівського району і Ятрань Новоархангельського району.

Свято-Миколаївський храм у селі Бірки побудований у 1858 році. Він знаходиться у мальовничій місцевості неподалік від лісу. Із західного боку до споруди прилягає триярусна дзвіниця, яка є вертикальною домінантою композиції церкви

Її склепіння виконане з металевого каркасу, «зашитого» дошками. В архітектурі храму відчувається вплив класицизму. У храмі збереглися первісні лаштунки інтер'єру, окрасою якого є дерев'яний, у три яруси, різьблений іконостас. На дзвіниці — шість дзвонів. Їхня зовнішня поверхня декорована рельєфними одно- і трилінійними пасами, стилізованими рослинно-геометричними орнаментами та барельєфними зображеннями

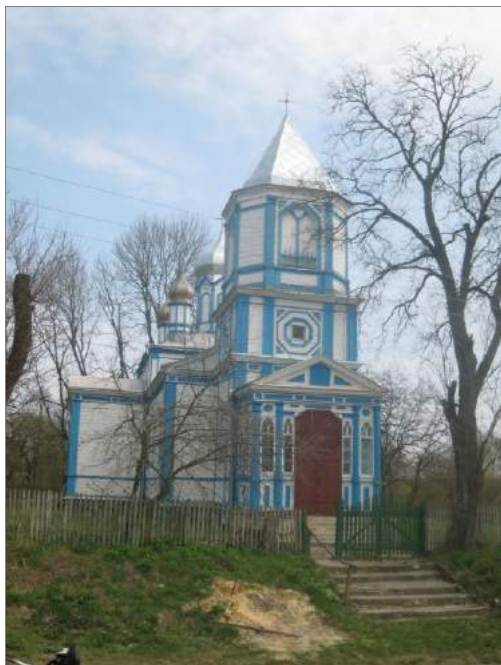
Богородиці, Святого Миколи Чудотворця, Святої Трійці. Дзвони мають дати виготовлення: 1776, 1814, 1816, 1865 і 1878 роки.

У селі Ятрань (раніше — Когутівка) Новоархангельського району знаходиться Церква Різдва Богородиці.

Храм засновано у 1794 році. У 1864 році його відремонтували: підняли на кам'яний фундамент, ззовні та

зсередини ошальювали дошками, покрили залізом, прибудували паламарню.

Кам'яна дзвіниця збудована в 1807 році окремо від церкви.

Споруда майже не втратила своєї автентичності незважаючи на те, що за радянських часів використовувалася під складське приміщення. На відміну від церкви у селі Бірки, цей храм майже повністю випав з поля зору краєзнавців і туристів, оскільки село віддалене від райцентру.

Церква Олександра Невського у селі Юхимове Знам'янського району побудована на початку ХХ століття. Вона багато оздоблена - декоративні дерев'яні елементи вкривають всю споруду. Цікавими є геометричні орнаменти на вікнах верхнього ярусу церкви. Баня і дзвіниця відсутні. Дзвони представлені класичними обрізками труб та іншими металевими виробами, що висять на ганку.

Ще одна дерев'яна церква збереглася у селі Іванівка (стара назва Янівка) Олександрівського району. Вона побудована у 1855 році за кошти І. І. Фундуклія, і прикрашає село й досі. Історія кожної з цих церков багата і заслуговує на окрему публікацію.

ПРО ЦЕ ПИСАЛИ МІСЦЕВІ ГАЗЕТИ

Газета «Голос Юга», м.Елисаветград, вересень 1917 року

1 сентября. Находка. В главный комиссариат доставлены найденные деньги, хранившиеся в записной книжке.

22 сентября. Новый банк. В конце декабря в городе открывается отделение французско-русского банка. Управляющим банком назначен В.И.Темкин. Банк снял помещение в доме доктора Кулаковского (Большая Перспективная улица).

Находка. Найден георгиевский крест 3-й степени. За получением явится в помещение управления.

Газета «Голос Юга», жовтень 1917 року

1 октября. Среди украинцев. Сегодня в 6 часов вечера в помещении украинского клуба рабочих (Нижне-Донская улица, дом Голынской) состоится общее собрание украинской громады для организации «товариства просвіта» и «краевого судового комітету».

7 октября. Надуватели. Вчера вечером под видом телеграмм газетчики продавали по 10 копеек за экземпляр какие-то известия об условиях мира. Публика нарасхват покупала эти листы.

8 октября. Аферисты. В комиссариате заявлено, что в городе появилась средних лет женщина, выдающая себя за родственницу редактора газеты «Голос Юга» Д.С.Горшкова. Она заходила в дома и рассказывала, что она в бедственном положении и предлагала свои услуги по починке белья с тем, чтобы она исполнила у себя дома. Аферистка таким образом набрала изрядное количество белья и скрылась.

14 октября. За галошами.

Вчера к магазину Шполянского опять явилось много лиц с ордерами на покупку галош. Публика ведет себя в очереди так беспокойно, что пришлось вызвать добавочных милиционеров для охраны порядка.

Газета «Голос Юга», вересень 1918 року

6 сентября. Слухи о прибытии М.Никифоровой. Вчера по городу циркулировали слухи о том, что в Елисаветград доставлена арестованная в пределах Украины М.Никифорова.

7 сентября. По уезду. м.Глодоссы. Наблюдается заболевание испанской болезнью. Заболело 38. От осложнений умерло 3.

Газета «Голос Юга», жовтень 1918 року

6 октября. Во многих магазинах появились в продаже заграничные товары. Цены очень высокие.

9 октября. Новая книга «Московско-украинский словарь» В.Дубровского продается в конторе «Голоса Юга». Там же продается «Українсько-московський словник» того же автора.

12 октября. Украинская гимназия. Несмотря на постановления думы об отклонении ходатайства министерства об отводе помещения Пашутининского училища под украинскую гимназию, городская управа все же представит под украинскую гимназию три классных комнаты.

28 октября. Объявление. Зал общественного собрания. Завтра, в понедельник 29 октября, состоится только один вечер юмора известного писателя-юмориста Аркадия Аверченко при участии артиста Киевского театра «Гротеск» Ю.Юргенсона (музыкальные юморески) и артистки Московского драматического театра Ф.Флоринской. Начало в 8 часов вечера.

По городу стрельба по ночам продолжается. Стреляют австро-угорские солдаты и порой мальчишки, добывшие не известным путем не только австрийские, но и русские винтовки. Утверждают, что и домовая охрана пристреливает оружие... Нужно в то же время отметить полное отсутствие пока краж и грабежей.

Газета «Елисаветградский вестник», 1885 год

4 января. 1-го и 2-го января на улицах Елисаветграда не было ни одного извозчика, что заставило делать новогодние визиты пешком, а пассажиры поставлены были в очень неприятное положение, почти не имея возможности доставить свой багаж на вокзал.

9 января. В ночь с 7 на 8 января произведена кража в церкви в предместье Быковом: уворовано 8 серебряных чаш и два креста.

29 января. На днях скончался в Елисаветграде отставной генерал-майор Петровский на 115 году жизни. Покойный участвовал в кампании 12-го года и предшествовавших войнах с Наполеоном.

23 января. Ресторан Винтергерста в Елисаветграде на углу Петровской и Большой Перспективной улиц в доме Гревс. Нанимается или передается на выгодных условиях на срок 5 лет.

9 октября. Страсть к собирательству коллекций почтовых марок по-видимому создала особый ряд промышленников, собирающих марки и доставляющих их любителям с хорошим для себя барышом. Так в Елисаветградской земской управе приобретено такими иногородними предпринимателями разного вида земских почтовых марок, не бывших в употреблении, на сумму до 280 рублей и это в течение лишь 9 месяцев сего 1885 года. В настоящем 1885 учетном году вновь открыты в Елисаветградском уезде две сельские земские школы: одна в Черниловке (Обозновской волости) и другая в Марьяновке (Компанеевской волости).

Газета «Зінов'ївський пролетарій», лютий 1928 року

Оголошення. Держкіно. «Червоний партизан». 3 вівторка 31 січня (3-я Мещанська). Любовь втроєм (Кохання втрех). Художній фільм на 7 частин.

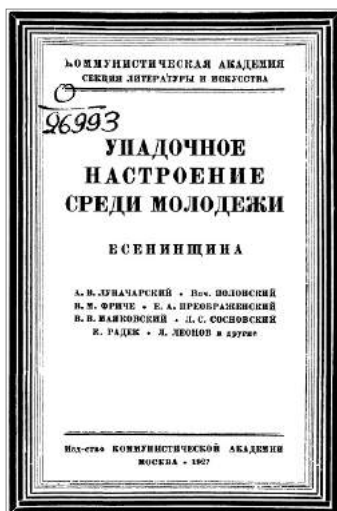
Кто вступает в партию. В партколлектив «Укрхлеб» поступили заявления рабочих Ковалевского Арона Давидовича и Рыбака Д.О. о желании их вступить в КП(б)У. Просьба ко всем гражданам, знающим что-либо порочающее указанных товарищей, сообщить в ячейку.

Запрещение. В ряде городов УССР, в том числе и Зиновьевске, под видом рыбьего жира пущен в продажу дельфиновый жир, который по своим качествам не отвечает своему медицинскому назначению.

В связи с этим наркомздрав УССР т. Ефимов телеграфно предложил воспретить продажу дельфинового жира.

Диспут о «есенинице». В ближайшие дни устраивается в Зиновьевске общепрофшкольский диспут о «есенинице» и упаднических настроениях среди молодежи.

Объявление. Продаются старые газеты по выгодной цене. Обращаться в контору газеты «Зиновьевский пролетарий» по улице Ленина, 34.

Суд. Железнодорожные провизиончики. На станции Знаменка в течение 1924-25 годов группа служащих придумала способ немного «подзаработать». Двое из них — П.Клинч и Н. Курносый, как конторщики квитанционного стола, использовали свою возможность выписывать бесплатно проездные билеты (провизионки) на вымышленные фамилии.

Украденные статуэтки. Третьего дня из скульптурной мастерской Вальтера, находящейся по улице Ленина, 32, украдены гипсовые статуэтки стоимостью в 10 рублей.

Рабочие пишут. Довольно хранить память о генералах. Мы отпраздновали 10-ю годовщину Октябрьской революции, а на нашей Краснозвездовке еще до сего времени существуют генеральские улицы. Соответствующие организации до сих пор еще не обратили на это внимание. Рабочие, населяющие Краснозвездовку, требуют переименования всех генеральских улиц. Улицы нашей рабочей окраины должны носить только революционные имена.

(Очевидно, «рабочие» мали на увазі вулиці Суворовську (сьогодні Степанова) та Скобелевську (Індустріальна) – прим. ред.)

Фармазоники «подработали». Селянин Бут, житель села Губовки, заявил в милицию о том, что неизвестные фармазоники продали ему возле окружной больницы два «драгоценных» камня за 110 рублей, оказавшихся обыкновенными камнями.

Програма радіопередачі Зинов'ївської ширококомвної радіостанції ім. 10-річчя Жовтня. 15 лютого. 18.10 — лекція по українознавству. 18.40 — селянська радіопередача. 19.30 — концерт.

Луначарского и затем до конца поселка.

Запретить установку железных и чугунных печей. 2-е окружное совещание Санэпида постановило ходатайствовать перед президиумом Окрисполкома о запрещении установки железных и чугунных печей. Объясняется это тем, что железные и чугунные печи вредно действуют на здоровье.

Знаменка электрифицируется.

Еще в начале февраля зажгется свет на улице имени Луначарского. Райисполком в 1926 году наметил по плану осветить еще две улицы от Райисполкома до улицы

Газета “Зінов’ївський пролетарій”, січень 1928 року

В три строчки. На “Красной звезде” наблюдаются случаи, когда служащие уходят с общих собраний.

Борьба с проституцией. Для улучшения работы по борьбе с проституцией и выработке практических мероприятий создана специальная комиссия в составе председателей: админотдела, женотдела, ОСПС, инспектуры труда и здравотдела.

Несчастный случай. Во время встречи Нового года в буфете театра произошел несчастный случай. Летчик Галкин, пряча револьвер в карман, нечаянно произвел выстрел. Пуля угодила гражданке Р.Винниковой в брюшную полость. Пострадавшая в тяжелом состоянии доставлена в больницу.

Электрическое освещение на Алексеевке. Отделу местного хозяйства предложено к 1 февраля закончить работы по прокладке электрической осветительной сети на Н. Алексеевке.

Мостки. Отдел местного хозяйства приступает к изготовлению 10 переносных мостков, которые будут устанавливаться в случае надобности на перекрестках улиц.

Снижение цен на пиво. С 1 января госпивзавод снизил отпускные цены на пиво на 40 копеек с ведра.

Кража в музее. Неизвестные злоумышленники, проникнув в окружной музей, похитили оттуда разных редких монет на 500 рублей.

Ставим вопрос о лошадке. Уже на раз рабочие поднимали вопрос о том, что врачи по вызову к больному на дом опаздывают. Рабочие ставят вопрос перед Госсоветом о лошадке для обслуживания больных.

Движение трамвая. Вследствие того, что курсирование трамвая ежедневно до 12 часов ночи является убыточным, президиум Горсовета постановил, чтобы впредь движение вагонов трамвая до 12 часов ночи происходило исключительно в предпраздничные и праздничные дни.

Не симмуляция ли? Завклубом «Строитель» П.Фольге заявил, что неизвестные, подобрав ключи, вскрыли ящик стола, откуда забрали 194 рубля. Поскольку заявление Фольге не нашло себе подтверждения, он арестован.

Снабжение тракторами. Тракторная база Окрсельхоза получила сообщение из центра, что нашему округу назначено 50 тракторов американской системы «Интернационал».

Первая в Зиновьевске женщина милиционер. Товарищ Бабкина справляется не хуже любого милиционера. Недавно в городской милиции начала работать женщина-милиционер товарищ Бабкина.

Старичок. На скамье подсудимых — дряхлый старичок 78 лет. Обвиняется он в том, что на протяжении двух лет сожительствовал с девочкой, не достигшей половой зрелости. Привлеченный к ответственности 78-летний Лука Куринный виновным себя не признает. «Она, мол,

сама согласилась, - заявил старик суду». Учитывая преклонный возраст подсудимого, суд постановил Куринного от наказания освободить. 60 браков и 13 разводов зарегистрировал в Зиновьевске подзагс в декабре 1927 года.

Газета «Елисаветградский вестник», 1885 год

4 января. 1-го и 2-го января на улицах Елисаветграда не было ни одного извозчика, что заставило делать новогодние визиты пешком, а пассажиры поставлены были в очень неприятное положение, почти не имея возможности доставить свой багаж на вокзал.

9 января. В ночь с 7 на 8 января произведена кража в церкви в предместье Быковом: уворовано 8 серебряных чаш и два креста.

29 января. На днях скончался в Елисаветграде отставной генерал-майор Петровский на 115 году жизни. Покойный участвовал в кампании 12-го года и предшествовавших войнах с Наполеоном.

23 января. Ресторан Винтергерста в Елисаветграде на углу Петровской и Большой Перспективной улиц в доме Гревс. Нанимается или передается на выгодных условиях на срок 5 лет.

9 октября. Страсть к собирательству коллекций почтовых марок по-видимому создала особый ряд промышленников, собирающих марки и доставляющих их любителям с хорошим для себя барышом. Так в Елисаветградской земской управе приобретено такими иногородними предпринимателями разного вида земских почтовых марок, не бывших в употреблении, на сумму до 280 рублей и это в течение лишь 9 месяцев сего 1885 года.

В настоящем 1885 учетном году вновь открыты в Елисаветградском уезде две сельские земские школы: одна в Черниловке (Обозновской волости) и другая в Марьяновке (Компанеевской волости).

Газета «Голос Юга», март 1910 року

5 марта. Запрещено устройство соломенных крыш. Начальник губернии утвердил обязательное постановление городской думы, воспрещающее устройство новых исправлений старых соломенных крыш на постройках, находящихся в черте города. Соломенные крыши разрешены только на Завадовке, Соколовских хуторах и городских землянках.

10 марта. Объявление. Пивоваренным заводом Г.О.Зельцера выпущено в продаж пиво «Сальватор». Имеется во всех классных ресторанах и заводских пивных. Заказы с доставкой на дом исполняются аккуратно и немедленно. Телефон №69.

11 марта. Новые постройки. Во вчерашнем заседании городской управы разрешено 15 новых построек домов; из них 4 каменных 2-этажных зданий.

14 марта. Сбор с автомобилей. Автомобилисты до сих пор еще не внесли в городскую управу налоги с автомобилей за прошлый год. Городская управа обратилась в полицию с просьбой принудить их уплатить налог за истекший год. Сбор установлен в рубль с силы.

18 марта. Глина вместо пшеницы. Несколько времени тому назад владелец мельницы Х.Гриншпун обнаружил в доставленной ему партии мешков с пшеницей несколько мешков, в которые была всыпана вместо пшеницы глина. Подозрение тогда пало на двух биндюжников Голудева и Грудненко, но так как явных доказательств не было, то за ними было решено учредить надзор. Третьего дня эти же биндюжники, работающие у подрядчика Косого, привезли на мельницу партию пшеницы из Бобринца от Ш.Чернышева. Снятую с подвода пшеницу тот час же распаковали и в 5 мешках обнаружили по 1 ½ пуда глины, которую сверху и снизу прикрывала пшеница.

23 марта. Закладка дома. Третьего дня на Михайловской улице состоялась закладка дома для бесплатного образцового хедера общества для доставления средств образцовым хедерам. Здание строится в 2 1/2 этажа.

За езду на велосипедах без номеров полицией привлечены к ответственности Зубов и Лукин.

Газета “Голос Юга”, червень 1909 року

2 июня. Объявление. Книжный магазин М.Щ.Береславского покупает и продает всевозможные подержанные книги. Угол Дворцовой и Ивановской, дом Бардаха.

9 июня. Новый вид рекламы. Наш город не отстает от других больших городов, где промышленные фирмы считаются с рекламой как с «двигателем торговли». Помимо того, что вагоны трамвая пестрят объявлениями, некоторые владельцы т. п. заведений печатают адреса своих фирм на обратной стороне трамвайных билетов.

18 июня. В сетях ростовщика. Начальником сыскной полиции А.А.Кулаковым в настоящее время производится дознание о небезизвестном елисаветградцам Ф.А.Александровском. У Александровского обнаружена целая бухгалтерия со списком должников, которые платили громадные проценты.

21 июня. Грунтовая дорога. Земство ежегодно исправляет грунтовую дорогу возле Сахаровского моста.

Лошадь без хвоста. В канцелярию полицеймейстера явился крестьянин П.С.Кандигрод и заявил, что им была третьего дня куплена у И.Михайленко лошадь, которая по приводу ее на постоянный двор оказалась... с приклеенным хвостом. Михайленко привлекается к ответственности.

Газета «Голос Юга», червень 1910 року

13 июня. Новый городской архитектор. Городской управой назначен на должность городским архитектором г. Пещанский.

21 июня. Газета на экране. В местных биоскопах демонстрируется последнем временем новинка кинематографической техники: газета на экране.

29 июня. Литература и искусство. Кропивницкий как реформатор армянского пения. Газета «Баку» дает несколько интересных черточек к биографии недавно скончавшегося украинского батьки М.Л.Кропивницкого. Оказывается, одно время он усердно был занят реформой армянского церковного пения.

Газета “Голос Юга”, 1909 рік

8 июля. Приз. На скачках в Петербурге гагаринский приз в 5000 рублей и серебряный кубок достался местному коннозаводчику Б.А.Яскульскому; приз взяла кобыла «Запольская».

19 июля. Дикие нравы. Третьего дня проезжал на автомобиле один из директоров завода Эльворти. В предместье Чечора автомобиль был окружен

мальчишками, которые стали бросать в него камнями. В результате автомобиль получил повреждения.

4 декабря. Закрытие гостиниц. Губернатором постановлено закрыть меблированные комнаты «Германия» и «Версаль», вследствие процветания в этих гостиницах тайной проституции.

15 декабря. Награда за поимку злоумышленников. Городская управа постановила выдавать 5 рублей награды лицам, которые задержат злоумышленников, набрасывающих на провода главных магистралей городского электрического освещения проволоку и вызывающих этим замыкание тока, вредно влияющего на работу машин городской электрической станции. Награды будут выдаваться в тех случаях, когда задержанный будет городским судьей признан виновным.

18 декабря. За допущение тайной проституции. Содержательница гостиницы «Германия» в Полицейском переулке Б.Кунина за допущение в гостинице тайной проституции приговорена городским судьей к одному месяцу ареста.

1910 рік

10 января. Новые постройки. В наступающем строительном периоде предстоит построить несколько больших построек. Мы слышали, что фирмой Ельворти куплен дом Трестера на Большой улице, где предполагается выстроить большое задниея. Той же фирмой приобретен дом Ефимовского (возле костела), куда переедет контора общества.

16 июля. В Соколовском городском училище. Заведующей городским народным училищем на Соколовских хуторах назначена учительница А.Завадова.

20 июля. Уничтожение крепости. К городскому голове поступило заявление о том, что арестантами местной тюрьмы разрушаются крепостные валы, из которых арестанты для нужд тюрьмы производят выборку глины.

4 сентября. Грандиозный пожар цирка. Вчера в 8 с половиной часа вечера сгорело здание цирка госпожи Безкорвайной на Петровской площади. Жертвой огня сделались все животные и цирковое имущество. Публики в цирке не было.

1 октября. Закладка больницы. В воскресенье, 3 октября, состоится торжество закладки новой еврейской больницы на Преображенской площади.

17 октября. К открытию нового банка. В настоящее время пребывает в нашем городе директор одесского отделения Санкт-Петербургского международного коммерческого банка П.Б.Якубович. Приезд его связан с открытием в нашем городе отделения названного банка. Помещение для банка снято в доме М.Т.Соловьева на углу Б.Перспективной и Московской улиц за 5500 рублей в год. Для удобства публики домовладелец устраивает лифт. Помещение должно быть готово к 1 декабря сего года.

Футбол. Среди учащихся реального училища возник кружок футболистов, который сегодня, 17 октября, на Кавалерийском бульваре откроет игру в «Футболь».

Новый городской архитектор. Приехал, приглашенный на городскую должность, архитектор Федоровский. («Голос Юга», 02.02.1911 г.).

Новые мешки. Старшим биржевым маклером Вишневецким получены из Брюсселя образцы мешков, сделанных из обыкновенной оберточной бумаги. Такие мешки сейчас в большом ходу во Франции и Бельгии. («Голос Юга», 22.04. 1911 г.).

Третий пассаж. Местный купец М.Соловьев приобрел дворовое место Трестера на углу Б.Перспективной и Преображенской улиц и решил также устроить пассаж. («Голос Юга», 15.07.1911 г.).

Объявление. По случаю продается аэроплан системы Блерио. Анрио с мотором Тригуар Жипг 60 сил. Узнать Елисаветград, у Бабакина. («Голос Юга», 15.07.1911 г.).

План города. Вышел из печати план города Елисаветграда, изданный городской управой. («Голос Юга», 24.07.1911 г.).

В городской больнице. Приступлено к постройке нового изоляционного барака на месте бывшего деревянного летнего барака. Новое изоляционное помещение рассчитано на восемь постоянных коек при двух четырехкоечных отделениях. («Голос Юга», 03.08.1911 г.)

Осмотр. Сегодня состоится технический осмотр подъемной машины, устроенной в местном агентстве Международного банка в доме Соловьева. В комиссии участвуют городской архитектор г. Федоровский, техник г. Шостовский, городской инженер Е.Ф.Тамм и помощник его г. Этьен. («Голос Юга», 03.12.1911 г.).

К разделению Херсонской губернии. В Министерстве внутренних дел был поднят вопрос о разделении Херсонской губернии на две: Одесскую и Елисаветградскую. Министром поручено Херсонскому губернатору созвать по этому вопросу особое совещание при участии общественных деятелей. При образовании новых губерний, к ним будут присоединены прилегающие территории соседних губерний. («Голос Юга», 11.09.1911 г.)

Загадочная смерть. 12 сентября в 6 часов утра умер дворянин Ф.Н.Троцкий, проживавший в доме Морозяна по Архангельской улице. («Голос Юга», 14.09.1911 г.)

Газета «Зінов'ївський пролетарій», жовтень 1928 року

Підроблювання чеків. Нещодавно завідуючий розподільником ЦРК №52 затримав громадянина Маневича, який намагався одержати крам за підробленим чеком. Випадок з підроблюванням чеків трапився також в ідальні КБП. Тут громадянин Щерба хотів одержати обід за підробленим чеком. У Щерби під час трусу знайдено багато таких чеків. Щербу та Маневича притягнуто до відповідальності за артикулом 182 Карного кодексу.

Молодь заводу «Червона зірка» готується до конкурсу на кращого та гіршого виробничника.

Комборотьбез одкриває миловарний завод. Завод випускатиме щомісяця 2400 пачок мила.

Скільки в серпні народилося та померло. За відомостями міського Загсу протягом серпня цього року в Зінов'ївську народилося 156 дітей та померло 874 душ. Шлюбів за цей час зареєстровано 78 та розлучень 13.

Баскетбол. Цими днями на стадіоні ОРФК змагалися баскетбольні команди Робос та Харчовиків. Матч закінчився з наслідком 26:14 на користь команди Робос.

Наречений-шахрай. Громадянка Кваша Марія, яка мешкає на Н.Олексіївці (Новоросійська вул. №47), заявила до міліції, що її наречений Демченко Павло в шахрайський спосіб забрав у неї 55 крб та різні речі вартістю 100 крб і зник невідомо куди.

Ласі на золоті зуби. У зубного лікаря Вульфа Петра, що мешкає по вулиці Леніна в будинку №42, невідомі злочинці покрали 25 золотих зубів.

Нові школи. Цього року Окрполітосвіта відкриває 34 селянських політосвітніх школи у Зінов'ївському окрузі з розрахунком по дві школи на кожний район.

Заготівля ганчірок та кісток. Цими днями при Окрторзі було спеціальне засідання, присвячене питанню заготівлі ганчір'я та кісток в межах нашої округи. Для збору цих покидьків буде організовано артілі з безробітних через інспектуру праці.

Загинув удав. Вчора вранці в пересувному звіринці загинув удав. Це був рідкий екземпляр Боа констріктор 190 років. Його вивезено з Південної Бразилії. В Європі він був понад два роки. Останній раз приймав споживу – 14 живих курчат – 8 серпня.

Затвердження проєктів. Окрвиконком затвердив проєкти будування Новомиргородської та Бобринецької електростанцій.

Допомога недородним районам. Цими днями до наших недородних районів (Устимівський, Братський, Бобринецький, Компаніївський) виїздила урядова комісія боротьби з недородом. Урядова комісія виявила дійсний стан недородних районів та їхню потребу у допомозі.

Іменем українського народу. Цим уривком редакція з сьогоднішнього дня почала публікацію оповідання Олександра Копиленка. Надалі в газеті регулярно вміщуватимуться оповідання популярних українських письменників.

М.В.Левицький. З нагоди 50-ліття кооперативної діяльності.

Сьогодні минає 50 років кооперативної діяльності М.В.Левицького (так подано в газеті прізвище М.В.Левітського – прим. ред.). Народився ювіляр в селі Хмільовій в родині священика. Учився у гімназії, а пізніше в університеті на юридичному факультеті. Закінчив його 1886 року кандидатом прав. Студентом М.В. втратив свого батька й залишився з матір'ю у скрутному стані. Взимку М.В. вчився, влітку господарював на орендованій землі. Тут і зародилася у М.В.Левицького думка про колективне сільське господарювання.

1893 року Левицький вже починає агітувати селян за кооперативне сільське господарство й виступати в пресі з цього приводу По селах Зінов'євщини — Федварі, Сентові, Каніжі, Панчеві, Аджамці, Казарні, Губівці засновано такі кооперативні сільські господарства за ініціативою ювіляра. М.В.Левицький був, так би мовити, “батьком” кооперації, що до певної міри являється родичкою нашої теперішньої колективізації сільського господарства. Тепер М.В.Левицький живе в Києві на пенсії, яку почав діставати вже за часів радянської влади. (Газета “Зінов'ївський пролетарій”, 21 жовтня 1928 року)

Газета “Зінов'ївський пролетарій”, вересень 1928 року

Фізкультура. Найкращий стрілець в СРСР — представник Зінов'євщини. Першу нагороду на всесоюзній спартакіаді одержав тов. Батир. На всесоюзній спартакіаді, що оце недавно закінчилася в Москві, брав участь представник Зінов'євщини — округовий військовий комісар тов. Батир. В неділю 19 серпня на спартакіаді відбулися змагання по стрілянні по так званим тарелочкам (літаючі мішені). Під час індивідуальних змагань на найкращого стрільця СРСР по цій стрілянні перше місце зайняв тов. Батир, який вибив 25 очок з 30. Тов. Батир нагороджено

золотим жетоном з брильянтом.

Культурне будівництво. Зінов'ївський окрмузей в плані своєї роботи на майбутній 1928-29 рік намітив зібрання та вивчення матеріалів по історії Зінов'ївщини для улаштування окремого відділу "Старий Єлисавет".

Підпис під фотографією 3-поверхового будинку. Будинок робітників звязку, збудований нещодавно на розі Карла Маркса і Олексіївської. (На місці цього будинку нині будівля бібліотеки ім.Чижевського — прим. ред.).

Кінь з Зінов'євщини взяв перший приз на змаганнях у Москві. Під час спортивних свят в Москві на московському іподоромі було розіграно спеціальний приз для дволітніх верхових коней з селянських господарств. У цих розіграшах брали участь і коні України, зокрема з Зінов'ївського питомника верхових жеребців, що знаходиться в Компаніївському районі на хуторі Роздоллі. Цей питомник належить до обласної державної стайні.

Археологічні дослідження на Зінов'євщині. Не зважаючи на те, що археологічні дослідження (на початку випадкові) сучасної Зінов'ївщини розпочато було ще з середини 18-го сторіччя (розкопки коменданта фортеці Св. Єлисавети Мельгунова), на сьогодні не можна сказати, що нашу округу в археологічному відношенні навіть приблизно досліджено.

Колекція злочинів домовласника Озерянського. Ми не раз вже писали про ганебні дії домовласників. Тепер черга дійшла до домовласника Озерянського, що має будинок по вулиці Яна Томпа, ріг Бобринецької... Робітничий квартал Яна Томпа вимагає од прокуратури, щоб цього спекулянта було притягнуто до відповідальності... Злочини Озерянського не повинні залишитися непокараними.

49 селян Зінов'євщини було послано на курорти. За соціальною ознакою селяни, що їх було відправлено на курорти, розподіляються так: членів КНС — 22, неорганізованої бідноти — 11 чоловік, середняків — 7, батраків — 1 та членів КСМ -2.

Виявляємо "паперових" членів міськради. Президія міськради проводить тепер роботи в справі виявлення так званих "паперових" членів міськради. В складі міськради є такі товариші, що користуються лише даремним переїздом по трамваю, маючи в кишені квиток депутата міськради, а в роботі міськради участі не беруть.

Історико-етнографічні дослідження. Незважаючи на постійні заходи, що їх вживалося за часів царату в справі знищення навіть всякого натяку на часи Запоріжжя й козаччини, виявляється, що церкви Зінов'ївщини ще й до цього часу зберегли низку предметів, які ведуть своє походження з часів Запоріжжя, або з часів, коли серед людноти ще твердо трималися спогади про запорізькі «вольності».

Серед предметів такого порядку чільне місце займає образ «Покрови й Параскеви-П'ятниці», що його датовано 1752 роком. Варто зазначити, що цей рік в житті старої Зінов'ївщини має велике значення. Цього року цариця Єлизавета Петровна підписала наказа про будівання на запорізьких землях фортеці, яку й було названо на честь Св. Єлисавети; з форштадту (присілка) цієї фортеці й розвинулося сучасне місто Зінов'ївське. Образ знаходиться в церкві села Петроострів, і, як про це свідчить напис на образі, помальований

Першенство округи з футболу. Сьогодні о 3 ½ години дня футбольний матч на першенство округи між збірними командами Знамянки та Зінов'ївського... Форма міської збірної: сині фуфайки та білі труси. На стадіоні гратимуть духові оркестри.

ЗМІСТ

НАРОДНОМУ ТЕАТРУ ЗАВОДУ ЕЛЬВОРТІ 110 РОКІВ.....	3
БУДИНОК, ЯКОГО УЖЕ НЕМАЄ.....	4
ЦІ СТІНИ ПАМ'ЯТАЮТЬ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА.....	5
ЗА ПРОЕКТОМ АНДРІЯ ДОСТОЄВСЬКОГО.....	7
ХЛІБНЕ МІСЦЕ.....	9
ЗЕЛЕНА БРАМА: У ПОШУКАХ ПРАВДИ.....	10
ВІН ПРОГНОЗУВАВ УТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ.....	11
ЯКИЙ БУДИНОК У КІРОВОГРАДІ НАЙСТАРШИЙ.....	13
ГЕРБИ НАШОГО МІСТА.....	15
НА ПОСТАМЕНТІ “УНІВЕРСАЛ-2”.....	16
КОЛИШНЯ ЗЕМСЬКА АПТЕКА.....	17
ЗАЛІЗНИЧНИЙ МІСТ ЧЕРЕЗ ІНГУЛ МАЄ БЛИЗНЮКА.....	20
ВАМ ПРИВІТ З АМЕРИКИ.....	21
ВАРВАРА МАКАРОВА - НАЙСТАРША ЄЛИСАВЕТГРАДКА.....	22
ПРИБУТКОВИЙ БУДИНОК ХАРЛАБА.....	22
ЛЕВАДА ПІСЕЦЬКОГО.....	24
ВІН ПРИКРАСИВ ЄЛИСАВЕТГРАД “КРАСИВИМИ І ВИШУКАНИМИ БУДІВЛЯМИ”.....	25
ГОТЕЛЬ СМЕРТІ.....	27
НАЗВА МІСТА У ДОКУМЕНТАХ ОДНІЄЇ СІМ'Ї.....	27
СКАРБИ ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО ПОВІТУ.....	29
ОБЕРЕГИ НЕ УБЕРЕГЛИ КУПЦЯ БАРСЬКОГО.....	31
У МОЛИТОВНОМУ БУДИНКУ ГРАЛИ У ВОЛЕЙБОЛ.....	33
БАШТОВА ВУЛИЦЯ.....	34
БУДИНОК КОТЛЯРЕВСЬКОГО У КІРОВОГРАДІ.....	35
«СВІЧКИ ЯБЛОЧКОВА» В ЄЛИСАВЕТГРАДІ.....	36
ВИСТАВКА ОДНІЄЇ КНИГИ.....	38
ЦИРК ЗУПИНЯВСЯ НА БАЗАРНІЙ ТА БАННІЙ ПЛОЩАХ.....	39
ЗІНОВ'ЄВ БУВ ПРОТИ ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ.....	41
ІСТОРІЯ ПІД НОГАМИ.....	43
ЯК ОБДУРИЛИ ЙОСЬКУ ФІША ТА ШЛЬОМУ ШКРО.БА.....	44
“ЮВІЛЕЙНЕ” УЧИЛИЩЕ НА КАТРАНОВЦІ.....	47
ОДНУ ВЕРСТУ НАЙШВИДШЕ ПРОБІГ ОГІНСЬКИЙ.....	48
ПІСНЯ, НАПИСАНА ПІД ЄЛИСАВЕТГРАДОМ.....	49
ТАМ, ДЕ ІНГУЛ КРУТО ВІВСЯ.....	52
УЧИЛИЩЕ ІМЕНІ ГРАФА КОЦЕБУ.....	53

ВЛАСНИК - КУПЕЦЬ СОЛОВЙОВ, АРХІТЕКТОР – НЕВІДОМИЙ.....	55
ВУЛИЦІ ЄЛИСАВЕТГРАДА НАЗИВАЛИ НА ЧЕСТЬ СВЯТИХ.....	57
БРІКЛЕ БУВ СУСІДОМ РЕЗНІКОВА.....	57
ПОБЕДА” МАЙОРА БАРКОВА.....	59
КЛІНІЧНА ЛІКАРНЯ КОГАНА.....	61
ПРОЕКТУВАВ АРХІТЕКТОР ЛЮБЕЛЬСЬКИЙ.....	62
П’ЕСИ ВИННИЧЕНКА НА ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІЙ СЦЕНІ.....	64
ГОТЕЛЬ «РИГА».....	67
ЗБУДОВАНО НА КОШТИ ЕЛЬВОРТИ.....	68
КОЛИСЬ ЦЕРКОВНО-ПРИХОДСЬКА ШКОЛА, А НИНІ УНІВЕРСИТЕТ.....	70
ІНФЕКЦІЙНИЙ БАРАК ІМЕНІ ПИРОГОВА.....	71
ХРУЩОВСЬКИЙ ЗЕК.....	73
ДЗВІН ВІДЛИВ МАЙСТЕР ТЮТЮШКІН.....	74
САДИ І БУЛЬВАРИ ЄЛИСАВЕТГРАДА.....	77
ДЗЕРКАЛЬНИЙ ГАСТРОНОМ.....	78
ЕЛЕКТРОГЕФЕСТ МИКОЛИ БЕНАРДОСА.....	80
ПЕРША ЦЕРКВА ЄЛИСАВЕТГРАДА.....	82
НІМЕЦЬКИЙ БУДИНОК.....	83
КАПЕЛУ СТЕЦЕНКА ЄЛИСАВЕТГРАДЦІ ЗУСТРІЧАЛИ ПРИВІТНО.....	84
ПЕРЕХРЕСТЯ «РАДЯНСЬКОГО АМПІРУ».....	86
ДЕРЕВ’ЯНІ ЦЕРКВИ КІРОВОГРАДЩИНИ.....	88
ПРО ЦЕ ПИСАЛИ МІСЦЕВІ ГАЗЕТИ.....	90

П'ята книга публікації

Поліщук Володимир Васильович

ТАМ, ДЕ ІНГУЛ КРУТО ВИВСЯ

Комп'ютерна верстка *О.С. Ротар*
Дизайн обкладинки *В.В. Поліщук*
Технічний редактор *Н.М. Ротар*

Надруковано з оригінал-макету, наданого автором

Підписано до друку 12.01.2016 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк – лазерний.
Ум.-друк. Арк. 7,6475. Обл.-вид. арк. 6,98.
Наклад 300 прим. Зам. № 12/01.

Видавництво та друк
Ф-ОП О.С. Ротар м. Кіровоград,

<http://poly-kancler.kr.ua>
<http://poly-kancler.com.ua>

<http://worldworkweb.at.ua>

e-mail: foto_zakaz@ukr.net

Тел.: +380966015250, +380667665580

